

Csillagos házak

Irodalmi válogatás

Sokak kérésére elkészítettünk egy irodalmi válogatást a június 21-i megemlékezésekre. A versekből, visszaemlékezésekből, novellákból, esszékből, karcolatokból álló szöveggyűjteményből szabadon válogathat, amit inkább inspirálónak, és nem végleges szöveggyűjteménynek szánunk. Számos további szöveg olvasható és letölthető akár a csillagoshazak.hu honlapon, a Reflexiók menüpont alatt, a Petőfi Irodalmi Múzeum Digitális Irodalmi Akadémia honlapján vagy az Országos Széchényi Könyvtár Magyar Elektronikus Könyvtár gyűjteményén.

Tartalom	Oldal
Bibó István , <i>Zsidókérdés Magyarországon 1944 után</i> (1948), részlet	2
Ember Mária , <i>Hajtűkanyar</i> (1974), részlet	5
Fóthy János , <i>Horthyliget, – a magyar Ördögsgiget</i> . Budapest, 1946(?), Müller Károly Kiadó. XIII. fejezet, „Ördögsgigetről” a Sátán Városába, részlet.	9
Gergely Ágnes , „Bolond munkaszolgálatos” (1965)	11
Karinthy Frigyes , <i>Együgyű lexikon. Magyar enciklopédia</i> (1912), részlet	12
Kassák Lajos , Kis könyv haldoklásunk emlékére. Naplójegyzetek, részlet. In: 30 év. <i>Magyar írók tanúságtétele (1944-45)</i> . Budapest, Magvető, 1975. 339-415. o. Első kiadás: Budapest, Új Idők Irodalmi Intézete, 1945.	16
Kertész Imre , „A száműzött nyelv. Beszéd a berlini Renaissance-Theaterban, 2000”	19
Konrád György , <i>Csodafigurák</i> (részlet, Raoul Wallenbergéről) Budapest, Noran, 2006.	25
— <i>Elutazás és hazatérés. Önéletrajzi regény</i> (részlet), 2001	28
— „Kutató kézben hamu és csontdarabkák”, 2014	40
— V., Szép utca 5., Reflexió.	50
— XIII., Pozsonyi út 49., Reflexió.	53
Mándy Iván , <i>Huzatban</i> . „Az infánsnő.” (1992), részlet	60
Nagy Lajos , „Pincenapló”, részlet. In: 30 év. <i>Magyar írók tanúságtétele (1944-45)</i> . Budapest, Magvető, 1975. 417-494. o. Első kiadás: Nagy Lajos: <i>Pincenapló</i> . Budapest, Hungária könyvkiadó, 1945.	62
Orbán Ottó , „Költők” (1967), „Európa” (1977), „A háború szépsége” (1988)	68
Örkény István , „A szén” (1948), „In Memoriam Dr. K. H. G.” (1968)	70
Radnóti Miklós , „Sem emlék, sem varázslat” (1944. április 30.), „Hetedik ecloga” (1944. július), „Razglednicák” (1944. augusztus 30-október 31.)	72
Szenes Sándor interjú Éliás József református lelkésszel, a Jó Pásztor Bizottság titkára 1944-ben, <i>Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések</i> .	75
Szép Ernő , <i>Emberszag</i> , Budapest, Keresztes, 1945, részlet	77
Szerb Antal , <i>Budapesti kalauz marslakók számára</i> (1935)	94
Szirtes George , „Nagyapa zöldben”, fordította Orbán Ottó (2008)	105
Tarján Vilmos , „A bedeszkázott riporter” (2007)	106
Tersánszky Józsi Jenő (1888-1969), <i>Végrendelet</i> (1944)	111
Vajda Mihály , „A csillagos házban” (2014)	112
Vas István , 1944-es versek: „Budapest balladája”, „Nem a halál”, „1944 június 6”, „Júliusi jegyzetek”, „Októberi jegyzetek”, „November”. „Pesti elégia” (1957). In: <i>A kimondhatatlan. Válogatott versek</i> (Budapest: Szépirodalmi, 1972).	118

Bibó István, *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* (1948), részlet

1941-től 1945-ig munkaszolgálatban, karhatalmi atrocitások folytán, deportálásban, megsemmisítő táborokban és a nyilas rémuralom alatt elpusztult több mint félmillió magyar zsidó. A megmaradtak s a hazatértek körül a felszabadulás után, az első megrendülés elmúltával mind érezhetőbben újból kialakult az antiszemitizmus. Hivatalos, félhivatalos, társadalmi és erkölcsi testületek részéről történtek ebben a kérdésben különféle megnyilatkozások, melyeknek tartalmát két egyszerű tételben lehet összefoglalni. Az egyik tétel annak a kijelentése, hogy a magyar nép többsége távol állt a németek és bérenceik által elkövetett mindegyik szörnyűségtől, s a magyar nép jobbjai minden erejüktől telhetőt megtettek ezek elhárítására. A másik tétel az újonnan megjelenő antiszemitizmus elítélése s annak kimondása, hogy minden erővel harcolni kell ellene. Ha bárhol, bármilyen jóakarátú testület összeül, s megpróbál e kérdésben valami erkölcsileg emelkedettet, emberit és megnyugtatót mondani, akkor végül, akárhogy variálja is, nem tud mást mondani, mint ezt a kettőt; s valahol mélyen mindenki érzi, hogy sem az egyik, sem a másik nem mond semmit, pontosabban: nem mond ki valamit. Minden kísérlet azonban, amely eddig ennek a valaminek a kimondására irányult, balul végződött; s olyan nyílt vagy rejtett ellenségességet váltott ki, ami minden megvitátást és folytatást lehetetlenné tett. Azokat a megnyilatkozásokat, melyek a magyar nép egészének a zsidóüldözésekért és zsidógyilkolásokért való bizonyos felelősségéről és felelősségvállalásáról szóltak, hivatalosak is és a közvélemény is azzal utasították vissza, hogy nem helyes magunkat feketébb színben feltüntetni, mint amilyenek vagyunk. Mikor pedig egyházi férfiaknak egy nem hivatalos gyülekezete a magyar nép s a maguk egyháza nevében egyenesen *bocsánatot kért* a zsidóságtól, e túlzottnak ítélt megalázkodást az ingerültségnek egy igen érezhető moráljása utasította vissza. A történt szörnyűségek felfedését és részletes leírását is érezhető kedvetlenséggel fogadják a hivatalosak s a közvélemény, bár annyit belátnak, hogy a rettenetes élmények részben való feldolgozásának ezt a természetes és emberi útját elzárniok nem lehet. Történtek más oldalról olyan megnyilatkozások is, melyek a zsidókkal *szemben* hangsúlyozták, hogy a szenvedés jogcímét nem sajátíthatják ki egyedül maguknak, vagy esetleg, kegyesebb formában, óva intették őket attól, hogy a megtorlás követelésében elveszítsék a mértéket, vagy hívták fel őket arra, hogy immár bocsássanak meg, s feledjék el a múltat. Ezeket a megnyilatkozásokat a zsidóság részéről fogadta olyan heves ingerültség, hogy utána csak visszavonni vagy kimagyarázni lehetett őket. Úgy látszik, minden és mindenki összeesküdött, hogy ebben az ügyben ne engedjen mást, mint semmitmondó dolgokat mondani. A sebek felszaggatása magában valóban nem használ sokat, de a kérdések elkenése és a valóságos helyzettel való szembe nem nézés a sebek minden felszaggatásánál károsabb. Vessük fel tehát nyíltan a kérdést, hogy vajon az a két konvencionális tétel, amit ebben a kérdésben eddig mindenki elmondott és elmond, elég-e ahhoz, hogy eligazításul és irányelvül szolgáljon: elég-e azt mondanunk, hogy a magyar nép *többsége* nem üldözte s nem gyilkolta a zsidókat, és megoldunk-e bármilyen kérdést azzal, hogy elítéljük s esetleg megbüntetjük az antiszemitizmus *megnyilvánulásait*?

1. Felelősségünk azért, ami történt

[...]

FELELŐSSÉG ÉS FELELŐSSÉGVÁLLALÁS

Legutolsó érvül azt lehetne végül ellene vetni a magunk felelősségének a felvetése ellen, hogy ha egyszer ilyen jól meg lehet magyarázni azokat a politikai és társadalmi összetevőket, történeti megrázkódtatásokat, félrevezető tapasztalatokat, közösségi zsákutcákat, rossz beidegződéseket, melyek a magyar társadalom viselkedését meghatározták s idáig vezették, akkor mi értelme van bűnösségről vagy felelősségről beszélni, mikor itt valójában a történelem nagy folyamatairól van szó, melyeket elsősorban megérteni kell, nem pedig ilyen hittanórára való kategóriákkal, mint bűnösség és felelősség, túlmoralizálni. A problémának ez a fajta felfogása a bűnösség és felelősség kérdésének és mibenlétének a teljes félreismerését jelenti. Bűnösség és felelősség megállapítása nem azon alapszik, hogy a tettesről bebizonyult, hogy *nem* társadalmi, közösségi, nevelési és személyes meghatározói alapján cselekedett, hanem mindezekről függetlenül és szabadon határozta el, hogy gonoszat fog cselekedni; ha ellenben bebizonyítja, hogy csak különféle meghatározó

okoknak és előzményeknek engedett, akkor nem bűnös és nem felelős. A gonoszság, a silányság, a gyávaság nem valami szabad és impozánsan ördögi elhatározásban áll, hanem éppen abban, hogy nyomorultul, tudatosság és szabad elhatározás nélkül azt tesszük és csak azt tesszük, amire társadalmi, közösségi, nevelési és személyes adottságaink, torz és torzító tapasztalataink, belénk rögződött előítéleteink, üres közhelyeink, kényelmes és ostoba formuláink indítanak. Való, hogy az ilyen emberrel szemben nincs értelme felelősségvállalásról beszélni, mert egyszerűen nem is ér el a tudatáig ennek a szónak az értelme. Ezzel azonban nem vonja ki magát a felelősségre *vonás*, vagyis cselekedeteinek a következményei alól. A felnőtség és szabadság ott kezdődik, amikor meglátjuk a merőben előzmények által meghatározott cselekedeteink silány voltát, kezdünk felelősséget vállalni és szabadon, felelősen cselekedni. Mindezt *keresztényül* úgy mondják, hogy a bűnös ember az eredendő bűn rabságában cselekszik, s még a jó cselekedete is a törvények kényszere alatt születik, tehát értéktelen; a megváltott, szabad ember viszont lélekből és szabadon cselekszik. Ugyanezt *marxistául* úgy mondják, hogy az ember cselekedeteit osztályhelyzete határozza meg, ha azonban felismeri osztályhelyzetét, úgy tudatosan állást foglal, s ha osztályhelyzete a történelmi fejlődés ügyének szolgálatára indítja, ezt immár tudatosan teszi, ha pedig osztályhelyzete a történelmi fejlődés ügyével szembeállítja, akkor osztályával szembefordul.

Ebben az értelemben kell felvetnünk a magunk, a nemzetünk, a társadalmunk felelősségének a kérdését. Ha a magyar nemzet valóban egy tisztán jobbagyszellemű, nyájszerű, a felelősség kérdését uraira és megszállóira toló társadalom, akkor nem érdemes a felelősségvállalásról beszélnünk, s ha felvetjük, el fogja utasítani. De én nem hiszem, hogy a magyarság a nyájszerűségnek s az elnyomottságnak ezen a mélypontján állott volna s állana. Bármennyire is nem tudta az utolsó száz esztendőben a maga felemelkedésének az igazi útját megtalálni, közben szüntelenül és nagyon tudatosan kereste azt, és a nagy szellemeknek nem kis száma járt az élen ebben a keresésben. S bármennyire elkésérítően éreztük is azt a zsákutcát, amibe a magyar politikai és társadalmi fejlődés az utolsó évszázadban, különösen az utolsó évtizedekben, leginkább pedig a második világháború folyamán beleszorult, újból meg újból vártuk és reméltük, hogy végül mégis adódik valami, ami kiváltja azt a jobbat, amitől úgy éreztük, hogy nem pusztult el teljesen. Igaz, végül a felelőtlenységnek, a helyzetet felismerni és helytállni nem tudásnak az a mértéke, amit az ország 1944-ben felmutatott, meghaladta legrosszabb várokozásunkat is. Ha azonban több vagy kevesebb joggal merhettünk várni ennél jobbat is, mint ahogyan nálunk minden külső jel szerint nem jobb nemzetek mutattak ennél jobbat is, s azóta a magyarságban is újból megmutatkozott sok minden, ami reményt keltő, akkor mégiscsak van értelme felelősségvállalásról beszélni és azt remélni, hogy ez nem marad ebben az országban egészen visszhangtalanul.

Azt azonban nem állíthatjuk, hogy az egész nemzet, az egész társadalom *nevében* való felelősségvállalásnak ma egyszerű a módja, és biztos a visszhangja. Ha ez bizonyos lett volna, már rég meg is történt volna; tudjuk azonban, hogy az erre irányuló kísérletek balul végződtek. Említettük, hogy milyen ingerültséget keltett egy nyilatkozat, mely maga s mások nevében *bocsánatot kért* a zsidóságtól. Mondhatjuk, hogy a bocsánatkérés talán nem a legszerencsésebb fogalmazás, mert ha más emberhez vagy emberekhez van intézve, akkor mindig ott lebeg felette az a veszedelem, hogy a bocsánatkérő számára a túljátszott önlealacsonyítás, a címzett számára pedig az erkölcsi pöffeszkedés vagy kegyes leereszkedés torz gesztusaira ad alkalmat. Egy társadalom azonban, melyben erőteljesen él a felelősségvállalás szelleme, nem akadt volna meg szavakon vagy formákon, hanem azokat megfelelően kiigazítva, továbbhaladt volna a lényeg, a felelősség megállapítása, vállalása és viselése felé. Nálunk nem ez történt, hanem egy meglehetősen ingerült elutasítás következett, s nehezen fog menni, hogy társadalmunk feladja azokat az okokat vagy álokokat, melyeket a felelősségvállalás ellen kialakított magának. Aki tehát újból megpróbál e kérdésben a magyar nemzet, a magyar társadalom nevében valami magvasat és igazat nyilatkozni, könnyen szembe fogja magát újból találni azzal az ingerült kérdéssel, hogy: ki bízta meg ezzel?

Ebben a helyzetben egyet lehet csinálni: megállapítani és elvállalni a felelősség reánk eső, *személyes* részét. Megállapítani pl. azt, hogy mindaz, amit e sorok írója akár lelkiismeretből, akár kérésre segített vagy segíteni próbált, milyen siralmasan és szánsalmasan kevés, mennyire mögötte marad annak, amit kellett és amit lehetett volna, mennyire meg van terhelve sok hiábavaló óvatossággal és jóra való restséggel, mennyire hiányzott belőle az, hogy a jóakarat megéreztetésének az igyekezetén túlmenően, mindenestül vállalja egy-

egy hozzá forduló gondját, és kezébe vegye a megmentését, és az esetleges kockázatokba is mennyire inkább csak belecsúszott, mintsem szembement volna velük. Szükséges, hogy mindenki megcsinálja magának ezt a mérleget, s a hangsúlyt ne arra helyezze, hogy mik az érdemei vagy a mentségei, s ezek hogyan egyenlítik ki a vétkeket vagy a mulasztásait; hanem egyszerűen csak arra, hogy mi mindenért *felelős*, vagy mi mindennek a felelősségében *részes*. Így talán utóbb mégis kialakul egy tisztább, bátrabb és a felelősséggel inkább szembenéző, együttes nemzeti számvetés is.

Ha mindazt, amit eddig elmondottunk, a felszabadulás pillanatában mondtuk volna, akkor ezzel be is fejezhattük volna. Nem világítottuk volna meg vele a teljes problémát, de elmondtuk volna azt, aminek elmondása 1944 után a legfontosabb volt. Közben azonban eltelt három esztendő, felnőtt egy új – vagy újjászületett a régi – antiszemitizmus, s mint láttuk, a zsidók tömeges elpusztításáért való felelősség felvetésére a leggyakoribb felelet, hogy miért nem beszélünk arról a szenvedésről is, amit azóta viszont nem zsidók szenvedtek. Ma tehát nem kerülhetjük el, hogy az antiszemitizmus újjáéledéséről és annak okairól ne beszéljünk. Nem azért, mintha, mint azt már mondtuk, a kétféle szenvedés egy pillanatig is komolyan összemérhető, egyenrangúnak vehető volna, hanem azért, mert azokat a burkokat, melyeket szenvedésből, sérelmekből, rossz lelkiismeretből maguk köré vonnak az emberek, csak a teljes igazság erejével lehet valamennyire is áttörni.

(1948)

Ember Mária

Hajtúkanyar

(részlet)

Fiamnak

– Én tévedésből vagyok itt – mondta az az ember, akinek nem volt orra. – Én az első világháború főhadnagya vagyok. Arany vitézségim van.

A gyerek közvetlenül mögötte állt. Kissé felágaskodott, hogy jobban láthassa azt az embert, akinek nem volt orra. Csak orrlíkai voltak, megnőtt, megnyúlt fekete lyukak az arc közepén. Hogy az orrhegyet felvarrták-e az orrnyeregbe, vagy egyszerűen lemetszették, kardpengével, bárd élével, azt a fiú nem tudta megállapítani. Olyan önmagából kifordult orr volt.

– Bitte, ich bin aus Versehen hier – mondta ekkor az ember, akinek nem volt orra, egy arra haladó fehérköpenyesnek. Az idegesen elhessegető mozdulatot tett, talán hogy a karjára ne akaszkodják, vagy talán csak, hogy ne kerüljön hozzá túl közel.

– Ja, gewiss – felelte, és kiment a másik ajtón, de az ember, akinek nem volt orra, örvendezve fordult szomszédjához. A falábúhoz.

– Látja, azt mondta, biztosan így van, nem vonta kétségbe, ezekkel lehet beszélni, ez, kérem, egy korrekt nép, itt orvosok vannak, nem andrisok, akik csak a napot lopni vették magukra az egyenruhát, hallotta volna, mit mondott nekem egyik a cukorgyárban, amikor átnyújtottam az irataimat...

A gyerek a falábút figyelte, illet sem látott még közről soha, a lábcsonk egészséges színű volt, rózsaszín, nem, annál azért öregebb színű, sárgás, de mégsem beteg, nem fekete, nem üszkös, nem sebes, s így valahogy még ijesztőbb is volt, sehogy sem illett hozzá az a bot, amiben végződött. A gumi az alján mintha pata lett volna. A férfi nem szólt, csak a másik, akinek nem volt orra, az beszélt mindig, az ajtó nyílását lesve, hogy ismét előállhasson valakinek a maga ügyével.

A falábú hátán szeplős volt a bőr, a karján is végig, amivel a mankót szorította a hóna alá, erős karizmai vannak, állapította meg a gyerek, s tetszett neki, hogy nem beszél, ő sem bírt most beszélni. Az az öregember, aki mellette vetkezett a hibátlan fehérségű, gonddal mázolt padkán, megpróbált barátságos lenni vele, de ő nem bírt; konokul, félig lesütött pillák alól figyelte, mint bújik ki a holmijából az öreg.

– Bitte sehr, ich bin aus purem Versehen... – mondta az az ember, akinek nem volt orra, egy újabb fehérköpenyesnek, aki sietős léptekkel ment át a termen.

– Später – felelte az, oda sem fordulva, s az ember, akinek csak orrlíkai voltak, boldogan újságolta mankós szomszédjának:

– Azt mondta, később, később majd sort kerítenek rá, miért nem próbálkozik meg maga is, én kivételezett vagyok, de azért maga is megpróbálhatja, szívesen tolmácsolok, ezek megbecsülik, ha valaki jól beszél a nyelvüket...

A falábú feszülten hallgatott; ha nekem nem volna orrom, én nem memém mutogatni az arcomat senkinek, gondolta a gyerek, s a másik lábára állt, elfáradt. Nem tudta, mennyi ideje állhatnak már itt, a szerencsésebbek hátul a falhoz dőltek, ahogy hátranézett, látta, hogy a fal tövében még fekszik is valaki, néhányan úgy támasztják a hátukkal a falat, hogy a földön fekvőt elfedjék, csak annyit látott belőle, hogy a lábszára merő egy véraláfutás, a terepszínű sátrak szoktak ilyenek lenni, de ez mégis más volt, a lilászvörös foltok széle zöldessárgába ment át, s azok is tarkák voltak, akik körülállták, annak, aki a fejét támasztotta az olajfestéktől hűsen csillogó falnak, annak az egész hátulja térképet játszott, s a lapockája behorpadt egy tenyéryi véraláfutás súlyos sötét-kék foltja alatt.

A gyerek ismét lábat cserélt; a kőpadlón maga körül csupa szabálytalan, ijesztő, öreg lábfejet látott, elszarusodott sárga körmököt, akkorákat, mint a lófog, hegyesen kiálló büttyöket, helyükből kimozdult, felpuffadt bokákat; a vékony lábszárak közepén formátlanul nagy volt a térd, és a csuklók és a könyökcsonkok is daganatnak látszottak inkább. Félt ettől a csúnyaságtól, amelyet a ruhák ez ideig elfedtek szeme elől, felöltözve a hátak nem voltak ilyen görbék, a vállak sem ilyen esettek, a hús nem ilyen lötytyedt. A szemölcsök, a májfoltok, a zsírdaganatok undort keltettek benne, olyan is akadt, akinek testén az elrongyolódott barna bőrelszíneződés alól néhol nyugtalanítóan kivillant a régi-új hús megnyugtató színe – leforrázta volna magát vagy lángok mardostak végig rajta?

– Gleich – rázta le egy újabb fehérköpenyes azt, akinek nem volt orra, a gyerek ismét lábat cserélt, hasonló korút keresett a szemével, de csak magánál kisebbeket látott, egy tízéves formát, kézenfogva egy öregemberrel, talán melljük kellene sodródni, de az öregember elijesztette, felhúzott vállain golyvás nyak ült, kondorkeselyű – gondolta a gyerek –, dögöt eszik. Van ilyen a színes préselt képei között. Otthon. Tiszafüredről hozta Apu.

Részlet Ember Mária Hajtúkanyar című nagysikerű regényéből

A kislány szép volt, göndör, szőke; nem messze tőlük állt egy másik, az is egy felnőtt kezén, szóltanul, csak az öregapja beszélt hozzá. Talán nem szabad megöregedni – gondolta a gyerek. Fiatal férfi egy sem volt köztük. Az öregből, akinek nem volt orra, lassan csöpögni kezdett a vizelet.

- Türtöztessé magát! – kiáltott fel valaki.
- Igen, fegyelmezzé magát! – sziszegte egy másik.
- Aztán majd minket büntetnek meg érte! – mutatott a kőpadlóra a harmadik. – Ezek az ártatlan gyermekek tudnak vigyázni, csak az ilyen nagyhangúak hozzák ránk a bajt!
- Ne ordítson, kérem. Meghallják.
- Hadd hallják meg, hogy mi tiltakoztunk.
- Emberek; legyünk észnél. Mással is előfordulhatott volna.
- Az ilyen disznók miatt kell szenvedni a többinek. Még hogy ő kivételezett.
- No de, uraim, én valóban az első világháború főhadnagya vagyok. Igazolni tudom.
- Azt ott mégis maga fogja felnyalni.

A gyerek a másik lábára állt. Szédült, érezte, hogy hamarosan vele is baj lesz. Még tudja tartani, a vagonban hozzácsoklott, hogy megvárja, amíg szűrni kezdi a vizelet, restellt kigombolkozni annyi nő előtt, hiába mondta Anyu, hogy nincs abban semmi. A feje is fájt; mióta nem ettek? Az, aki a fal tövében feküdt, akit terepszínűre vertek, az biztosan maga alá eresztett már régen.

Az ajtó mindkét szárnya kinyílt, egy fehérköpenyes magasra emelte a kezét, hogy figyelmet kér. Laufschrift, marsch! – kiáltotta, s az, akinek nem volt orra, készségesen fordult hátra: – Azt mondja, futólépés! – A gyerek érezte, hogy meglöki, elindult; az ajtó nyílásába érve látta, hogy több termen kell majd átfutni, a kétszárnyú ajtó már mindenütt ki van tárva. A harmadik vagy a negyedik teremben nők álltak, kétoldalt, arccal a fal felé fordulva; Anyut próbálta keresni a szemével, de nem találta meg a meztelen tömegben; sok öregasszony volt közöttük, némelyik majdnem kopasz, csak ősz sörték fedték a fejüket, több nagyhasút is látott egy csoportban, végül fiatalabb nőket, hosszú, kibontott hajjal, egyikük vattát szorongatott a combjai közt s a lába szárán vékony vércsíks csorgott végig.

A menet megtorpant. A nők torz, kifecsközött tartásban, a feneküket kidugva, az elejüket takargatva álltak, mintha dideregnének, de azért a fejüket oldalra fordítva próbálták arcokat keresni a sorban. Marsch! – hallatszott megint, a gyerek is nekilódult, mindig futni kell, gondolta dühösen, miért kell mindig futni?

A MAGYAR KIRÁLYI BELÜGYMINISZTER rendeletéből, kelt Budapest, 1944. április hó 7-én:

Kétes zsidók szintén a gyűjtőtáborokba szállítandók, tisztázásuk ott történik.

Baky László s.k.

Államtitkár

Miért kell mindig futni, gondolta szívdobogva a gyerek, mindig futni kell, a gettóba menet is szaladni kellett, a kocsiúton végig, azután persze megtorlódott a tömeg, megállt, talán hogy a járda szélén ácsorgók közül előléphessen az a férfi, és leköphesse Kl. nénit. Kifelé a gettóból is futni kellett, arra a poros térre, hogy azután egész álló nap ott álljanak és várjanak, és a vagonokhoz is futni kellett, amikor a cukorgyárba mentek, és azután a cukorgyárból ki, a vagonokhoz, és azután a vagonokból ki, a tábor kapujáig. Laufschrift, marsch, kergették a németek, lózz, lózz, gémmá, gémmá, kiáltották, korbácsukat ütésre emelve, az ukránok, miért kell mindig futni, gondolta a gyerek, miközben már csak lépésben, libasorban mentek előre, ráállították egy mérlegre, totóléccel megmérték a magasságát, centivel a fejbőségét, csendben, szaporán ment az egész, több fehérköpenyes mérte, írta, adta tovább, talán meg is röntgenezték, nem tudta, szédült, fájt a feje. Az ajtóban egy darabka szappant adtak a kezébe.

A Harc 1944. május 20-i számából, Nagykálnai Levatic László cikkéből:

A magyar társadalomnak régi óhaja teljesült azzal a május 2-i rendelettel, amelyben a belügyminiszter eltiltotta a megkülönböztető jelzés viselésére kötelezett zsidókat a nyilvános fürdők látogatásától.

A fürdőben bádoggállványok húzódtak, két-két lemezből ék alakban összefutó vályúk. Több sor volt belőlük, s minden sor előtt egy fehérköpenyes állt és dirigált: Schnell, schnell! A plafonon a dróthálóban őrött lámpaburák csak tompa fényt adtak, homályosabbat, mint amilyen eddig volt az orvosi szobákban. A szappan nem habzott, a gyerek ügyel-bajjal feltette a lábát a vályúba, kézi csapból jött a víz, jólesett. Most vette észre, hogy a combja tele van. pörsenésekkel. Tizenöt napja nem mosdott.

Három napig jöttek, s vizet csak kétszer kaptak: egy vödörrel Szolnokon, eggyel Hegyeshalomnál. Egy török-szentsimklósi kereskedő mindjárt azt ajánlotta, merjék igazságosan széjjel, mielőtt elfogy a és egymásra haragudnának meg érte. Mindenki egyetértett, csak kimerni nem volt mibe. Anyu a cserépszilvából kikaparta a szilvalekvárt a kék kockás konyharuhába, s a mázas kis edénybe vett vizet. Azt aztán egész úton fogni kellett, hogy ki ne csobbanjon.

És fogni kellett a vödört is, a másikat: azt csak egyszer üfítették, a határon. A szemiklósi kereskedő mondta ki

azt is, hogy mindig annál maradjon, akinek utoljára kellett. Amikor megtelt, az ajtó közelében jelölték ki a helyét, hogy ha kilocsan a soros kezéből, legalább kifelé folyjon. A szaga így is orrba vágott mindenkit, minden zökkenőnél, s ha gyorsított vagy lassított a vonat. A határon két férfi szállhatott le, egyik az üres, a másik a teli vesterrel. Fegyveres németek kísérték őket.

– Megtrágyáztuk – mondta, visszakapaszkodván az, aki az ürüléket ürítette – szülőföldünk szép határát. A gyerekek szája mozdult, de aztán nem mert nevetni, a felnőttek olyan sötéten gubbasztottak. Egy német katona két kenyeret nyújtott fel, a vagon két felére intve. H. doktor, Szolnokról, felkiáltott: Van centiméterem! Néhányan felálltak, helyet csináltak neki a földön, a kocsik közepén, egy kunhegyesi hentes ajánlkozott, hogy segít szétbarabolni. Lehet, hogy a németek különbek lesznek, mint a magyarok? – kérdezte valaki; a kenyérvágással igyekezni kellett, amíg a szerelvénny állt. A serclit a két vödörös kapta, illetve a kenyérszótók tartották meg maguknak.

Eleinte tülekedés volt a helyért a bedrótozott ablaknál; többen javasolták, hogy osszák be azt is. Később elunták ott álldogálni s a mezőket bámulni, és csak olyankor lódultak oda, amikor a vonat megtorpant. Napközben sokat vesztegelt, mindig a nyílt pályán, soha nem a pályaudvarokon; inkább csak éjjel haladtak. A vagon túlsó felében éjjel-nappal sikoltozott egy asszony. Mi baja? – kérdezte a gyerek, próbálj nem odafigyelni – felelte Anyu. Ők szerencsére a kocsi másik felében ültek. Odamenni, megnézni úgysem lehetett volna. Hetvenhatan vagyunk – állapította meg kenyérszótáskor a szemiklós. A vagon külső falára rá volt írva: 8 Pferde, 40 Mann – mesélték a vödörseik. És az, hogy Deutsche Reichsbahn. A sikoltozás néha elhalkult, beleveszett a kerekek katógásába – de álmában mindig előjött; ha sikerült végre elaludnia, az a vijjogó hang verte fel. A szolnoki H. doktort újra meg újra megkérdezte valaki, nem tudna-e segíteni rajta, s H. újra meg újra bizonygatni volt kénytelen, hogy minden gyógyszerét elvették. De néha felállt, a motyójukon ülők vállára támaszkodva átlábolt a vagon túlsó felére, nyugtatgatni próbálta azt az asszonyt. Egyszer, amikor visszatérte magát, egy marék ősz haját mutatott a feleségének. Tépi – mondta. A felesége elfordult. Minek kellett idehozni? – kérdezte. – Most mit csinál vele? A doktor büntudatosan nézte az idegen hajszálakat a tenyerén. Beledobom a küblibe – mondta, és feltápáskodott. Aztán majd tarthatja, hiszen használta – sziszegte utána a felesége.

*ADOLF EICHMANN parancs a magyar vidéki gettók evakuálásakor:
Vagonhiány miatt sehol egyetlen zsidó le nem maradhat, bezúfolandó!*

Várni kellett, megint várni kellett, a fürdő mögött következő újabb teremben, a fertőtlenítőből jövő ruhára. Amikor levetkőztek, batyuba kellett kötniök a holmijukat; úgy is jött vissza, csak gyűrötte, nyirkosan, mocsárszagúan. A csapat meglódult, amikor a szemben levő ajtón elkezdtek bedobálni a batyukat; a gyerek röptében még látta az övét, de már szét volt szóródva egészen, mire oda tudott furakodni hozzá az izgatottan keresgélő, hajlott hátak mögött. Tempo! – kiáltotta az oldalajtóban az egyik fehér köpenyes nő, dalli, dalli! – énekelte a másik, miközben kitárta a két ajtószárnyat. Az a darab kenyér, amit a ruhájába kötött, nem lett meg. Anyu adta a kezébe; amikor a fürdő előtt elválasztották őket. Mindenki tülekedni kezdett a nyitott ajtó felé.

Kiértek. Odakint gumibotos ukránok várták őket, katonacsizmában, de civilben. Keskeny úton kellett végigszaladniuk, két sor szögesdróttal szegett kerítés között. Anyu motyogta a gyerek, Anyu – lihegte a gyerek, beértek a fabarakkok közé, azokat is szögesdrótt választotta el egymástól, s még mindig nyakukon voltak az ukránok, újabb és újabb ukránok, a kerítés mentén kétoldaltól kettesével vártak rájuk, egy ukrán lány kockás szoknyáját szépen lebegtetve a szél; a barakkok előtt nem állt senki, az ukránok bevették őket a faházba, s az emeletes faág tetején hason fekve nyújtotta le a két karját Anyu. A kenyér elgurult – mondta a gyerek.

A STRASSHOFFI GYŰJTŐTÁBORBA

1944. június 27-én Szolnokról 2567

június 29-én Debrecenből 6841

június 30-án Szegedről 5739

és Bajáról 5640 ember érkezett

A magyar vidékről minden más transzportot, minden június 27-e előtt vagy június 30-a után indított emberszállítmányt Auschwitzba irányítottak.

Anyu kenyere is kórházzagú volt, fertőtlenítették; szilvalekvárt adott hozzá a konyharuhából. Próbálj elaludni – mondta aztán, és betakargatta. Jól körülnéztél? – kérdezte még, hevesen megszorítva a kezét: – Aput nem láttad?

A kórházzaggal akkor ismerkedett meg, amikor Szolnokon kivették a manduláját. Anyu vitte be, azt ígérte, nem fog fájni, mégis fájt, utána még jobban fájt, a fagyalt sem ízlett, tán mert termosztan hozták. A borsólevest a cukorgárban tejeskannákból mérték.

Apácák osztották. Karingük bő ujja hátracsúszott könyékig. Az udvaron osztották, pedig esett az eső. Folyton esett az eső. Kendőkkel, plédekkel borított emberek sorakoztak fel, csupa eltakart fejű, csuklyás, ijesztő alak. Nem mehettek oda mindketten, egyiküknek a csomagokat kellett őrizni. Menj – mondta Anyu, és mert plédjük

nem volt, szétbontotta a paplant, azt terítette rá. Nem kell – mondta a gyerek, és lerázta a puha kockákra osztott takarót, nem csecsemő már, hogy bepólyázzák. Menj csak – mondta Anyu, és visszatakarta a paplanba –, enni kapsz. Az egyház küldte.

Beállt a sorba, a lökdösődő, veszekedő emberek közé. Mellettük a puha sárban egy kézen járó nyomorék igyekezett előrehajtani magát, két keze valamiféle papucsba volt bújtatva, törzse alatt négykerekű deszkalap tolta maga előtt a sarat. A sorból kiabáltak vele, itt mindenki egyenlő, ne akarja megelőzni őket. A nyomorék nem felelt, csak lökte magát előre.

A gyerek előtt nagy hasú asszony állt, kezénél fésületlen kislány. Mellette egy férfi, lepedőből varrt oldaltarisznyával. Csajkája is volt, s a gyerek dühösen nézte a fehér porcelántányért a saját kezében. Leves helyett lassanként megtelik esővízzel. Azzal szokta otthon a haját mosni Anyu. A hordóból vette hozzá a vizet, az eresztől. A csajkának teteje is volt, ügyes jószág. Előtte a kislány egyfolytában nyafogott, rimázkodott, sírdogált. Az asszony csak fogta a kezét, nem szólt hozzá.

– Utat – kiáltották ekkor hátul –, halottat visznek!

Hordágyon feküdt, pléddel letakarva, nem láthatott belőle semmit. A kapuhoz vitték, a kapu mellett a szemétdombra. Oda kellett vinni az öngyilkosokat is. Oda dobták azt a nőt is.

Amikor a lövést meghallották, néhány férfi kiszaladt a csamokból az esőbe. Egy asszony – mondta Ottó bácsi, amikor visszajött. Lelőtték? – kérdezte Anyu. Ottó bácsi bólintott. Este minden csarnokban kihirdették, hogy szökní akart. És hogy nem szabad húsz lépésnél közelebb menni a kapuórhöz. Ezt különben már mondták, amikor azt hirdették, hogy akinél még van pénz vagy arany, adja be. Vagy amikor azt hirdették, hogy aki a lakásában elrejtett valamit, most mondja meg. Folyton hirdettek valamit.

– Gondolja, hogy tényleg szökní akart? – kérdezte Anyu Ottó bácsit. Másodunokatestvérek voltak, mégis magázódtak.

– Ugyan – felelte Ottó bácsi. – Talán csak kérdezni akart az őről. Egyszerűen idegesek. Az a két taknyos tizen-nyolc éves német őriz itt ötezer embert. Félnék.

– Ottó bácsi – kérdezte akkor a gyerek –, miért nem megyünk nekik? Ötezen vagyunk kettő ellen. Miért hagyjuk?

– Mert nekik puskájuk van, fiam – mondta Ottó bácsi lenézően. Ezt utálta benne mindig: hogy úgy beszél vele, mintha még mindig pisis volna.

De most ezzel sem törődött. Emelt hangon mondta, diadalmasan

– És hány golyójuk lehet, amíg nem kell utánatölteni? Húsz? Kétszáz? Akkor menjen elől az a húsz vagy kétszáz, aki elvállalta, hogy meg kell halnia. De a többi négyezernyolcszáz megszabadul és elmehet haza. Én vállalnám, hogy az első sorban megyek.

Anyu rémülten tapasztotta a gyerek szájára a tenyerét.

– Megőrültél? – kérdezte. – Meghallhatják.

Ottó bácsi legyintett.

– Gyerek vagy még, hiába. Hazamenni? Hová? És hány géppisztolyos várna ránk odakint, mit képzelsz? És hány feljelentő?

A németek most is ott álltak a kapuban: az egyik több lehetett tizennyolc évesnél, megvolt az talán már harminc is. De a másik, az a sovány fiú, az alig volt magasabb nála, és a csizma szára lötyögött a lábán. Csípőből rájuk irányított fegyverrel, fényes esőköpenyben állt mind a kettő, és vigyázta az ételosztáshoz rendetlenül felsorakozott menetet. A kapu közelében folyt az osztás, az apácák nem mehetek beljebb. És nem messze tőlük gurították le a hordágyról a halottat; kicsit tanakodtak fölötte, levették a plédjét, azután elmentek. Csend volt a kupac tetején; tegnap az az öngyilkos orvosházas pár még sokáig hörgött. Kivált az asszony dobálta magát, szétárta combjait, szétvetette a térdét. Orvost nem engedtek hozzájuk. Haragszanak rájuk, mert nem várták meg, amíg ők ölik meg őket – mondta Ottó bácsi. Ezt nem értette, de nem akart kérdezősködni. És nem vallhatta be Anyunak, hogy odament a kapu közelébe, megnézni az öngyilkosokat.

A sor kínos lassúsággal haladt előre. Rugdalni kezdte a sárcsomókat, talpával szétlapította, cipője élével újra széttörölte őket. Hátha arany karkötőt talál. Azt mesélte valaki, hogy a latrina meg a sár tele van eldobált ékszerekkel. S hogy most a szegény zsidók járnak jól, összeszedhetik, amit a gazdagok nem mernek maguknál tartani; náluk nem fogja keresni senki. Á, Anyu úgysem engedné, hogy felemelje.

Hirtelen felbomlott a sor, az előtte állók előre tolongtak, láthatóvá lett egy tolókocsi, amely szintén sorbaállt idáig. Varjak kezdtek körözni a szemétdomb felett, a hátul állók nem akarták elhinni, hogy elfogyott a borsóleves. A gyerek tanácstalanul állt, kezében az esővíz mosta tányérral. Az élről legyintve fordultak hátra néhányan, a hátsók nagy erővel nyomakodtak előre, mintha rá akartak volna hágni az előttük állók hátára, most össetalálkoznak azokkal, akik már visszafelé jönnek, az egyik lehajol, mintha megcsillanni látott volna valamit a sárban, a még mindig előre tolatkók közül egy férfi mintha már át is vetné rajta a lábát, az a varjú mintha le akarna szállni az apáca fityulás fejére, nem is varjú, hiszen fehér, de nem gólya, totyakosabb annál, nem is magyar madár; lebemgyeges, tátott csőre ezüstösen villan; vízesésként okádja vissza a nyálas kis halakat...

A gyerek úgy érezte, megbillen a gyomra. Felkapta a jobb kezét; elájult. Amikor Anyu rátalált, már sem a tányér nem volt a kezében, sem a paplan nem volt rajta.

Fóthy János, Horthyliget, – a magyar Ördögsziget

Budapest, 1946(?), Müller Károly Kiadó

XIII. fejezet, „Ördögszigetről” a Sátán Városába

Részlet

88-89.o.

„És másnap valóban megjelent a bizottság. Száz fiatal, vagy fiatalabb internáltat, közöttük az önként jelentkezőket, visszatartotta gyári munkára, mi többiek, azonnal csomagolhattunk és mehettünk. Nem írom le, micsoda érzés volt ez, - nem nehéz elképzelni. És mégis nehéz.

Mert amikor, még aznap késő du., vonatra szálltam a szigetszentmiklósi állomáson, minél jobban közeledtem a város felé, annál nehezebb lett a szívem. Egy idegen városba érkeztem. Először láttam a sárgacsillagos házakat. Először a rengeteg uszító plakátot mindenfelé. Először láttam az este kilenckor már teljesen kihalt utcákat. Először éreztem, hogy ez a mindig oly barátságos, meghitt város, milyen ellenséges légkörrel vesz körül; először, hogy ábrázatáról teljesen lefagyott a mosoly, a világ egyik legvidámabb városa, négy hónap alatt, a világnak tán legsivárabb, talán legridegebb városává változott. rettegés, a most már csaknem mindennapos bombázásoktól és a gyűlölködés tébolya meredt rám az ismerős házak falairól, ablakaiból a lezárt üzletekből, a sárga csillagos kapukról és leginkább azokról, amelyekre a sárgacsillag mellé gyáván és szemérmetlenül a kereszt jelét is kitették, mintha ezel azt akarták volna mondani: mit bánjuk, mit csináltok a zsidókkal, csak minket hagyjatok békén...

Ezt a várost – láttam, éreztem – elhagyta Isten és csak megvetni tudja Krisztus, ez a város a Sátán Városa lett... Aztán a Margithídnál leszálltam a villamosról. Mit nem adtam érte, ha most hazamehetek négy hónapja és egy hete elhagyott kis fészkembe, lefeküdni megszokott jó ágyamba és reggel arra ébredni, hogy szabad vagyok végre, otthon vagyok végre megint. De kicsi fészkem már nem volt az enyém.

Hova menjek? Húgom, rokonaim otthonukból kiűzve, »összeköltöztetetten«, csillagos házakban. És én nem akartam ilyen házban megtelepedni, - történjék, aminek történnie kell, gondoltam, inkább bujkálok, inkább ágyrajáró leszek, de csillagosházba nem költözöm. Csak később tudtam meg, mennyire igazam volt, mennyire pontos volt az előérzetem.

Hova menjek? Ott álltam a sötét utcán, otthontalanul, árván, magányosan. Keresztény rokonaimhoz, barátaimhoz nem állíthattam be ily késői órában, - nem hozhattam rájuk veszedelmet.

Felnéztem a csillagokra, mint annyiszor ott az Ördögszigeten, amikor őrségen voltam, de a csillagok most is némák voltak, távoliak és közönyösek.

És elindultam mégis, megkeresni a házat, ahol a húgom lakott, hogy legyen hol lehajtani a fejem éjszakára. És hogy innen, másnap reggel, elinduljak, üzött vadként, ismeretlen sorsom felé, a bujkálás és bujdosás útjára...

Arcomon könnyek folytak végig és arra gondoltam, hogy mindaz ami most történik velem talán csak száműzetésem (és az elsőnél semmivel sem könnyebb) fejezetének kezdete. Megszabadultam az Ördögszigetről, de ahova visszatértem, az nem a szabadság. Visszatértem a világba, igen, de ez nem az én világom többé. Vajjon megérem-e valaha a szabadságot, vajjon eljön-e még egyszer az a világ, amelyben

biztonságosan és otthonosan érezhetem magam?

Keserűen megráztam a fejem: nem hiszem, nem hiszem. Aztán becsöngettem a sárgacsillagos kapun...”

Fóthy János kikeresztelkedett, egyedülálló, harmincas éveiben járó újságíró-író. 1944 áprilisában internálták, a Rökk Szilárd utcai gyűjtőhelyről előbb a Csepel szigeti Tsuk telepre, majd Horthy-ligetre vitték. A fenti részlet a könyv záró fejezete, azt meséli el, hogyan eresztették szélnek a Csepel szigeti internált zsidókat 1944. augusztus 30-31-én.

Gergely Ágnes

Bolond munkaszolgálatos

Meneteléskor a hátizsák és a pokróc
mellett még két csomag üres dobozt is vitt a kezében,
amikor másfél percre megállt a század,
a két csomag üres dobozt kétoldalt letette szépen,
vigyázva, nehogy bajuk essék, egy se repedjen föl,
kivétel nélkül
díszdobozok voltak,
nagyság szerint egymásba illesztve
és összekötve cukorzsineggel,
a legfelső dobozon kép volt.
Már indult volna az autó, az őrmester
szokás szerint valamit kiáltott,
felugráltak,
mikor az egyik doboz legurult a kerékhez,
a legkisebb, amin a kép volt:
„Leesett” – mondta és utána akart kapni
de elindult az autó
és a bajtársai fogták a kezénél
ő meg a két csomag dobozt fogta a kezében
és csurgott végig a zubbonyán a könnye
„Leesett” – mondta este is, a sorban –
az már semmi se volt, hogy agyonlőtték.

(1965)

Karinthy Frigyes, *Együgyű lexikon. Magyar enciklopédia* (1912), részlet

A LIPÓTVÁROS TÖRTÉNETE

MÚLTJA, FÉLMÚLTJA, JELENE ÉS FOLYAMATOS JÖVŐJE, AZ ÖSSZES HAJTOGATÁSOKBAN, TÁRGYAS RAGOZÁS

ŐSIDŐK

A mai Lipótváros helyén egészen a XIX. század közepéig Váradi Antal terült el, aki innen írta "Egy régi színész vallomásai" című humoros cikkeit a "Pesti Hírlap" c. egykorú lapba, mely cikkekben a kondella vagy Ronda Ella és a Német-színházról tárgyz. Ezeken kívül semmiféle más nyom nem maradt fel ebből a korból, néhány héber nyelvű okiraton kívül, amelyeket azonban Lipótváros lakói: "Én, kérem, ezt nem tudom elolvasni" felírással egytől egyig visszaküldték az érdeklődő történelmi társulatnak.

HONFOGLALÁS

A múlt század második felében foglalta el Lipótvárost Árpád (Adler) Lipót, ajándéku fehér lovat küldve Szvatopluknak, a Lipótvárosi Bank vezérigazgatójának, amiért cserébe földet, vizet és pausálét kért. Később azután kijelentette, hogy a föld és víz alatt ő részvényeket és a pausálé alatt is részvényeket gondolt, és kibuktatta Szvatoplukot az igazgatóságból. Állítólag Szvatopluk még így is jó üzletet csinált a fehér lóval.

ŐSLAKÓK

A Lipótváros őslakói a keresztes háborúk idején özönlöttek át a szomszédos Erzsébetvárosból, és rövidesen megtelepedtek az Ulits egykorú kőasztala mellett. Szokásaikról kevés adat maradt fenn: zsúrjaikat a mai Börzepalota helyén tartották, nyereg alatt puhított szendvicst és kancateát szolgálva fel a párdúc- és medvebőr szmokingos (Lechner) Leventéknek. Tea után bélák (Bloch) régi magyar dalokat pengettek a "Kol Nidreh" és "Manis Tanu" ciklusból, azután rendesen egy (Teichner) Táltos vagy Utáltos nevű fiatalember jóslatokat mondott a távollevő jóbarátom kitaposott beleiből. Írni nem tudtak (de mégis írtak). Haremodoruk igen szeszélyes volt: elleneiket "hujvé, hujvé", egymást pedig "ich geb", "ich nehm" kiáltással rohanták meg: néha hátrálást színleltek, pedig igazán hátráltak. Főfoglalkozásuk a poloskatenyésztés és hírlapírás volt. Hegedőseik, igriceik és móricaik nagy számmal valának.

ŐSNYELV

Igen sajátságos a nép ősnyelve: anyanyelv nincsen, mert a gyermekeket frank és gall törzsek bevándorolt leányaira, ún. "bonne"-okra bízta, akik a tót és skandináv nyelvek egy sajátságos keverékére szoktatták a zsengeket - ezt a nyelvet azután a lipótvárosi anyák "französisch" névvel jelölték makacsul, egészen addig, míg a gyermek párizsi tanulmányaira nem ment el, ahol azután kiderült a tévedés. A legutóbbi időben egészen váratlanul egy eddig még ismeretlen nyelvvel, az ungrissel vagy ungárischsal (magor, magyar) gazdagodott az eredeti zsargon: a lipótvárosiak igen sok szót átvettek, saját használatra kissé átalakítva és kottába szedve; így például a magyar "no!" indulatszót meg is zenésítették.

Nagy csapás érte a lipótvárosi nyelvet a mohácsi vész alkalmával, amikor is elvesztették az r betűt, amelyet mind a mai napig nem tudtak megtalálni.

A MAI LIPÓTVÁROS

A mai Lipótváros négy részből áll: Kossuth Lajos utca, Börzepalota, déli korzó és Siófok. Kezdődik a Kossuth Lajos utca végén - e ponton főlelkészi rendelet tiltja a lipótvárosiaknak átkelni. Délfelé csapatostul láthatja őket az utazó, amint sóvárogva néznek át a Rákóczi út bérceire, és nehéz sóhajjal fordulnak vissza ismét a sarokról.

A bennszülötteket naponta kétszer számlálják össze - e célra külön bekerített hely szolgál, az ún. Duna-korzó, ahová délben és este behajtják az egész lakosságot, és kétoldalt láncsal lezárják, hogy ne szökhessenek ki. Megindító látványt nyújt ilyenkor a szegény, szorongó tömeg, amint céltalanul sodródik fel s alá, kínjában angol és francia szókat adva ki.

A Lipótváros fürdőszobáját Balatonnak hívják: valamikor vízzel kitöltött tó volt ez Magyarország északnyugati részében, ma sajnos csak fürdővendégek állnak benne egymás mellett, bár fenekén állítólag még mindig van víz, melyben a lipótvárosiak télen át megvastagodott kamatlábaikat mossák.

OFEN-BUDA TÖRTÉNETE

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL 1909. ÉVI NOVEMBER HÓ 10-ÉN DÉLUTÁN 3 ÓRÁIG

ŐSIDŐK

Abból a nagy világműből, melyből állítólag Földünk és a konkurens bolygók kezdetüket veszik, Buda, mint egy kemény, kissé ragacsos vakarcs vált ki, melyet az Alkotó keze nem tudott eléggé átgyúrni. Később, mikor a Föld kihült, úgyhogy már éppen föl lehetett volna tálni, az általános berendezkedés alkalmával ezt a vakarcsot sehova se tudták elhelyezni. Próbálták Ázsiába tenni, de legurult a Bengáli-óceánba, és összevissza görbült, úgyhogy Afrikába nem akarták fölvenni, mert rontotta az ensemble-t, és különben is már minden hely el volt foglalva. Az intéző bizottság ezután több helyen próbálta elhelyezni, de sikertelenül, mert a rendezkedő Föld "Nem oda, buta!" kiáltással mindenünnen elkergette őket. (Az általános kihülés következtében náthás Föld a buta szót "Budá"-nak ejtette: innen a tárgyalt földrész neve.)

Végre az Alkotó a már javában bőrző Magyarországhoz fordult, ahol a szépitészeti bizottság elfogadta a Buda nevű vakarcsot, és elhelyezte szemben a Deák-szoborral.

TÖRTÉNELEM ELŐTTI IDŐK

A történelem előtti időket, mint kutatásaink bizonyítják, Buda békés fejlődésben töltötte. Ekkor nőtt meg a még kicsi Gellérthegy, citadellával, ekkor nőtt meg a Széna téri vicinális, mely azonban azóta már Szentendrére ment, és ekkor nőttek meg az óbudai házmesterek.

ELSŐ LAKÓK

Buda első lakói Kr. e. 0216-ban sváb bevándorlók voltak, melyek a pincékben és hálósobákban telepedtek meg. Ezután Kr. e. 80-ban jöttek a patkányok, majd Kr. e. 20-ban a poloskák. Később néhány ember is jött, de már nem lévén hely, ezeket a Halászbástyára állították sorba, ahol esténként még ma is láthatók.

ŐSVALLÁS

Buda őslakói természetesen Buddha-vallásúak voltak: szertartásaikat a gellérthegyi barlangban végezték, s végzik még ma is; idegeneknek azért nem is ajánlatos a barlang látogatása.

NYELV

Az őslakók nyelve régóta a filológusok kutatásának tárgyát képezi: a teuton, cimber, vogul, osztják és keverick nyelvtörzseknek érdekes vegyüléke ez; az esküteri halpiacon szabad ég alatt tartott akadémiai üléseken tanulmányozhatjuk legjobban ezt a titokzatos idiómát. Néhány fáradhatatlan buzgalmú nyelvtudósunk érdeme, hogy e nyelvnek már három szaváról, s pedig ezekről: "rámatáma", "rámatúri", "rámatánsz" - sikerült kitudni, mit jelentenek s hogy egyszerűen e német kiejtések: "räumen thun wir", "räumen thue ich", "räumen thun sie" származnak.

KÖZÉPKOR

A mohácsi vész után Buda százötven, koronaértékben háromszáz évig a törökök kezeiben volt, ami, tekintve, hogy a törökök ritkán mossák a kezüket, ma is nagyon meglátszik a városon. Ebben az időben érkezett meg a Duna is Bécsből, amely császári rendeletre keresztülfolyt Budán, és egy darabot levágott belőle.

Buda további története nyugalmas és csendes: világtörténeti fontosságú esemény csak egy zajlott le itt: a budai kutyavásár ez, melynek óriási jelentőséget és páratlanul izgató érdeket kölcsönöz ama hallatlan körülmény, hogy csak egyszer volt. Erről még többet.

ÚJKOR

Körülbelül a XVII. század közepén bevándorló sörkereskedők különös hírekkel riasztották fel Budát. E hírek szerint a Duna túlsó partján (ahova, tekintve, hogy a budai korcsmák ablakai nem arra nyílnak, a budaiaknak még nem volt alkalmuk kilátást nyerni), tehát a Duna túlsó partján már kétszáz éve idegen néptörzsek várost építettek, és a legszemtelenebb módon fixirozzák odaát a budai tejkereskedők templomba menő szende leányait. Kiderült az is, hogy a tolakodó várost Pesztnek hívják, azokról az Ofen nevű kályhákról, melyeket a budaiak átdobáltak használat után.

Buda lakossága "Tézis a sveinerei" jelszóval ünnepélyes megbotránkozását fejezte ki a sajnálatos események felett: egyúttal elhatározták, hogy fallal kerítik körül a várost, a sértő viselkedésű szomszédok közeledését ekként megakadályozandó. - De ekkor hallatlan szemtelenség történt. Kitűnt, hogy a pesti oldalon már előzőleg hidakat kezdtek el építeni, amelyek éppen most értek át a budai partra. Hiába nyomták vissza dühösen a budaiak a hidakat, a túlsó parton még jobban nyomták őket. Erre a budaiak a Lánchidat hirtelen eleresztették, mire a Lánchíd a túlsó nagy nyomástól beleszaladt a Várhegybe, és Pesten hasra estek az emberek. Így származott az Alagút. Pesten aztán visszahúzták a Lánchidat.

JELENKOR

Most azonban már nem lehetett megakadályozni, hogy a pestiek átjárjanak Budára. A budaiak erre bosszúból kitalálták a propellereket, melyekre a gyanútlan pestiek felülnek, mire a budai oldalról visszaküldik őket azzal a megokolással, hogy elvesztették a jegyük egyik felét, amit pedig odaát leszakítottak. Akik mégis ki tudnak szállani, azokat a Margit-híd alatt félmeztelen, fogcsattogató irgalmasok rohanják meg nemzeti viseletben és tomahawkot forgatva fejük felett, kihúzzák a fehér bőrűek összes fogait.

Buda története innen kezdve a csendes és békés visszafejlődés képét mutatja.

UDVARI ÉLET BUDÁN

Végre azonban elérte Buda is megérdemelt jutalmát. Az 1900-ban épített monumentális királyi vár pezsgő életet teremtett a lágymányosi metropolisban. A nap minden órájában csapatostul érkeznek európai uralkodók. Ilyenkor igazán kedves képet nyújt a füstölgő, pöffekelő várkastély, melynek minden ablakából barátságosan integet egy apostoli király. Ezek után Buda nyugodtan és büszkén tekinthet jövőjébe.

Kassák Lajos: Kis könyv haldoklásunk emlékére. Naplójegyzetek.

In: 30 év. Magyar írók tanúságtétele (1944-45). Budapest, Magvető, 1975. 339-415. o.

Első kiadás: Budapest, Új Idők Irodalmi Intézete, 1945

- Ha nem félne eljönni hozzám, meghívnám, hogy nézze meg legújabb szobromat.
- Egyáltalán nem félek – mondtam nevetve.
- Tudja, hm, tudja, nem azért mondom, de megjelölt ember vagyok, és nem szeretném, hogy izé, hogy is mondjam...

Dadogott, még jobban, mint ahogy általában dadogni szokott ideges félszégében, s közben olyan éles tekintettel nézett rám, mintha ruháimon, húsomon, csontomon át a szívemig akart volna látni. Szerette volna, hogy megnézzem új szobrát, és közben féltett a kellemetlenségektől, ő féltett engem, aki szemmel láthatóan tele van rémülettel. Megígértem, hogy másnap délután fél ötkor meglátogatom, s aztán kezet fogtunk, úgy búcsúzkodtunk, mintha ezzel a kézszorítással sötét bűnre való szövetség pillanatát pecsételtük volna meg.

Megbeszélésünk szerint pontos időben becsöngettem hozzá. Barna tréningruha volt rajta, amiben dolgozni szokott, csoszogó léptekkel jött elém, s megint kezet fogtunk, mintha mindketten valami szörnyű örvényből éppen most léptünk volna partra.

A műterme elég nagy szoba, egyben lakóhelyül is szolgál; néhány megviselt bútordarab és egy pokróccal letakart prices vagy sezlönféle van benne. Közel az ablak mellett a szobaállvány, rajta nedves kendővel letakart kisplasztika. B. B. D. legújabb munkája, amit meg szeretne mutatni, amit ezekben a veszedelmes nehéz napokban hozott létre, testben és lélekben kínlódva, s mégis volt ereje hozzá, hogy szolgáljon gyógyíthatatlan mániájának. Mielőtt még láthattam volna a szobrot, arra kellett gondolnom, hogy milyen elemi erők élhetnek ebben a gyöngé fizikumú, tépett idegzetű, neuraszténias emberben! Micsoda hősi elszántság kell ahhoz, hogy valaki ma megfélemedkezve legszemélyesebb bajairól, agyagot vegyen a kezébe, és mintázni kezdjen. Odalépett az állvány elé, de a nedves rongyot még mindig nem emelte fel. Még mindig úgy nézett rám, mint aki attól fél, hogy csakugyan szörnyű kellemetlenségbe sodorhatja vendégét.

[...]

- Szép – mondom végül is. – Egyik legjobb darabja eddigi munkáinak.

Nem árulta el, hogy örül-e a véleményemnek, vagy talán kevesli.

[...]

A művészetről beszélgettünk mint hasznos, nemes tevékenységről, aminek napjainkban hirtelen mintha nyoma veszett volna. Mindazok az író, festő, szobrász, zenész barátaim, akikkel az utóbbi hetekben beszéltem, munkátlanságról, testük fáradtságáról, a lelkükre borult vaksötétségről panaszkodnak. Senki sem tud dolgozni, mintha elfelejtette volna emlékeit, mintha nem látna maga körül semmit, s mintha nem várna semmit a holnaptól. B. B. D. azok közül a kevesek közül való, akik nem ejtették ki kezükből az eszközöket, és még nem tértek le az útról, amin, ki tudja, mikor és milyen elrendelés szerint megindultak. Nem mintha ő is egész valójában nem érezné azt, ami körülötte és ellene történik, de még küzd, minden szalmaszálba meg akar kapaszkodni, és előbbre szeretne jutni, hogy dokumentáljon, és hírt vigyen a jövő felé. Körülbelül ötvennégy éves, és megmaradt bizakodónak, és nem akar lemondani az életről annak ellenére sem, hogy érzi az erőszakos halál fenyegetését. Senkitől nem várhat segítséget, de hiszen eddig sem támaszkodott senkire, a művészetéért élt, és minden erejét, energiáját, vágyát és elképzelését szobraiba gyúrta.

[...]

B. B. D. hirtelen kérdéssel szakítja meg hosszú hallgatásomat.

- Maga nem fél?
- De igen, félek.
- Tudja, hm, én nem attól félek, hogy meg kell halnom, hm, tudja, én egész mástól félek. Tudja, milyen nehéz volt a legutóbbi éjszakánk? Mikor másodszor is felriasztottak, odacsoszogtam az ablakhoz, és kinéztem az utcára. Semmit sem láttam a sötétben, s mégis szörnyű pánikhangulat fogott el. nem szólt a szirénák, és hallottam, hogy dörögnek az ágyúk. Az ég nagyon sötét volt. Körülbelül egy óra múlva ismét lefeküdtem, s annyira féltem, hogy kivert a veríték. De nem attól féltem, hogy meg kell halnom, hanem attól rettentem úgy meg, hogy talán már nem lesz időm ezt a szobrot befejezni.

Egy ideig megint hallgattunk, aztán azt mondta:

- Azt hiszem, mégiscsak igazuk van azoknak, akik a magamfajta embert el akarják pusztítani. mindig dolgozni, mindig akarni valami újat, valami nyugtalanítóan szépet, mi értelme ennek? Lehet, hogy senkinek semmi szüksége rá. Maga még nem gondolt erre?

A háborúról, a jelen valóságáról, s az előre felismerhetetlen lehetőségekről beszéltünk. Lassan, csöndesen ejtettük ki a szavakat, s mindketten fáradtaknak és reményteleneknek éreztük magunkat.

- Tudja, hogy örültem neki, mikor most megszólalt a csengő? Tudtam, hogy maga jön, tudtam, hm, s olyan biztos voltam a dolgomban. De bármikor máskor, amikor megszólal a csengő, hirtelen mintha valami összezavarodna bennem. Tudja, mindig attól kell tartania az embernek, hogy most csönget valaki, aztán bejön, és azt mondja: hét órára legyen itt, vagy hét órára legyen ott. Nem tudom, hogy hova kell majd mennem, de a hetes szám az mindig benne van a mondatban... Hm, de ha már itt van, meg szeretném kérni egy szívességre. nem kell, hogy megtegye, ha úgy érzi, kellemetlensége lenne belőle. Arról van szó, hm, hogy ebbe az üvegbe, ami itt van az asztalon, vegyen nekem két deci barackpálinkát, majd ha lemegyünk, itt a szemben levő kocsmában. Tudja, nekem már nem szabad bemenni a kocsmába. Egy kis barackpálinka jó, ha éjjel felriasztották, és fázik az ember. nem többet, csak egy kortyot. de nekem most már a kocsmába sem szabad bemenni. És én örült, képzelje el, még szobrokat csinálok.

Hosszú vita után maga is rájött, hogy a rendelet, amiről szó van közöttünk, csak huszonötödikétől lép életbe.

- De azért jöjjön be velem maga is a kocsmába. Most már jó, ha van valaki az emberrel.

Gúnyos megbántódással beszélt a nagy sárga csillagról, amit kabátján, a szíve felett kell viselnie. – Némelyek kártékony, harácsoló zsidónak neveznek bennünket, mások pedig egyszerűen serifnek.

[...]

A villamoson újból a szoborról váltottunk néhány szót. Aztán hallgattunk. Tele volt a kocsis serifekkel és nem serifekkel.

- Látja milyen jó magának, aki nem zsidó – mondja, amint gyalog a Körúton haladunk tovább. – Így, ha gyalog megyek, állandóan meredten figyelek előre, hogy onnan messziről jönnek-e felém serifek.
- Nem értem.
- Arról van szó, ha látom, hogy csillagosok imbolyognak velem szemben, akkor nyugodtan mehetek

arra, ahonnan ők jönnek. De különben, hm, az ember menekülni szeretne a mellékutcákba, mintha csapdát szimatolna. Ilyenkor sosem tudhatja az ember, minek szalad neki. Különben megint a szobor jutott eszembe, hogy valamit még kellene rajta igazítani. Úgy érzem, hiányzik róla még egy nyomás, s azt okvetlen el szeretném végezni.

Némi hallgatás után megint azt mondta:

- Csakugyan igazuk lehet azoknak, akik a magamfajta embert el akarják pusztítani. No mondom, semmi szükség ránk. Egyáltalában semmi szükség.

(1944. szeptember)

Csodálkozom a zsidók butaságán, akik ha jóhiszemű keresztények közé kerülnek, így sóhajtoznak:

- Nem félek a haláltól. Ha jönnek a bombázók, nem akarom magam kivonni a közös sorsból, én is kész vagyok rá, hogy elpusztuljak a többiekkel. Csak ez a csillag fáj a mellemen, amivel így meggyöláznak.

Nyilván mindezt nem kell szó szerint venni. Az egyszer bekövetkezett és soha meg nem változtatható halállal szemben, mit jelent a hitvány sárga jel, ami előbb-utóbb bizonyosan lekerül a kabátjukról. A sóhajtozó nemcsak fájdalmát panaszolja el, hanem hatni is akar vele a hallgatóra. Belátást és segítséget kér tőle, ha nem is beszél egyértelmű nyíltsággal. végzetesen téved. Az, akinek nem kell a csillagot viselnie, jöllehet, őszintén sajnálja a panaszkodót, de közben örül neki, hogy ő nem tartozik a megjelöltek közé, s mivel maga is csak esendő kis ember, boldog, hogy valami jó véletlen így elkülöníti őket egymástól. Ha megakarom nyerni valakinek a rokonszenvét, ne arról beszéljek, ami különböző, hanem ami végzetesen hasonló bennünk. mennyivel helyesebben tenné a panaszkodó, ha azt mondaná:

- Mi ez a rongy itt a mellemen! Az fáj nekem, szomszéd, ami magának is ugyanúgy fáj, az, hogy eltapos és felfal minket a háború. A bombák előtt semmi különbség nincs a csillagos és a csillagtalan között. Egyformán kérdezhetjük hát, miért kell elpusztulnunk, mi az a közös vétek, amiért így büntetnek bennünket?

Ez az a pillanat, amikor az ember önkéntelenül szolidárisnak érzi magát az emberrel fajra, vallásra és pártállásra való tekintet nélkül. Akik így nyújtják kezüket a szövetségkötésre, azok a közös veszedelemben rákényszerülnek, hogy segítségére legyenek egymásnak.

De úgy látszik, az ember nemcsak önző állat, hanem megrögzött ellensége is önmagának.

Kertész Imre

A száműzött nyelv

Beszéd a berlini Renaissance-Theaterban, 2000

Akárhányszor érkezem Berlinbe, e földrajzi ponton mindig más várost találok. A szó – Berlin – mint fogalom, mint bizonytalan tartalmat rejtő hangkép különben már kora gyerekkoromban beszivárgott a képzeletvilágomba. Nagypámnak volt egy kis üzlete, egy rövidáru-kereskedés, ahogyan akkoriban mondták, s ott árult egyfajta kendőt, amit „berliner kendőnek”, vagy inkább röviden csak „berlinernek” hívtak. Afféle horgolt kendő volt ez, amit sajátos módon vagy egészen fiatal lányok, vagy idős asszonyok viseltek a vállukra terítve a budapesti Ferencvárosban, amelynek hangulata talán a régi Kreuzbergre emlékeztetett. Kicsit később egy színnel kapcsolódott össze a szó, ez a szín a vízfestékes dobozom tégléi közt szerepelt, és álmodozásra csábító módon „berlini kéknek” hívták. Még később már megismertem a „Führer” recsegő hangját a rádióban, de ezt egyáltalán nem hoztam összefüggésbe Erich Kästner és Alfred Döblin berlini regényeivel, amelyeket annyira szerettem.

A várost magát azonban csak évtizedekkel később, romjaiban és képtelen megosztottságában láttam meg először. Pontosan 1962 késő tavaszán történt ez, néhány hónappal a fal, a Berli Fal megépítése után. Egy kicsit fantasztikus volt minden, az elhagyatott schönefeldi repülőtér, a kelet-német katonák, akiknek egyenruhája és modora a régi Wehrmacht-katonákéira emlékeztetett, azután a korai forróságban égő, néptelen város, pontosabban városrész. Egy Friedrichstrasse-i szállodában laktunk, a Hotel Sofiában, amelyet ma hiába keresnénk a térképen; a földszinti bárban egy szőke bármixernő szolgált ki, a nyakában viselt aranyláncon tüntetően egy Dávid-csillag függött, és tele torokból szidta a hatóságokat, a falat és a sorsot, amely osztályrészül jutott. Újra meg újra elmesélte a történetét, amelyre ma már nem nagyon emlékszem, az volt a lényege, hogy valamiképpen itt rekedt a város keleti felében, és a helyzete reménytelen. „Hoffnungslos – ismételte –, hoffnungslos.” Ha nem Budapestről érkezem, csodálkoztam volna nyíltságán – vagy talán az elkeseredettségén? –, ahogyan a hatóságok iránti dühét és megvetését szabadjárá engedte, de hát rég megtanultam már, hogy diktatúrákban a bármixerek sok mindent megengedhetnek maguknak, amit a vendégek nem.

Később többször is megfordultam még Berlinben, és ezek a látogatások mindig felkavartak. Valahol elmondtam már, hogy keletről szemlélve, a hidegháború kilátástalan évtizedeiben Nyugat-Berlin tűnt a legeurópaibb városnak, talán éppen mert egyúttal Európa legveszélyeztetettebb városa volt. A kelet-berlini Leipziger Strassén sétálva, ahová „odaátról”, a Springer Verlag magasépületének villanyújságjáról úgyszólván bekacsintottak a szabad világ tiltott hírei, az emberen úrrá lett a csalóka érzés, hogy nem is Nyugat-Berlin van körülhalmozva, hanem a faltól innen kezdődő s a Jeges-tengerig terjedő egész, nagy monolit Birodalom. Sosem felejttem el a kora nyári alkonyatot, amikor elveszetten álltam e sivatagszürke világ végén, az Unter den Linden-en, elnézve az utakadályokat, a kutyás őrseget, az „odaát” felbukkanó kíváncsi turistabuszoknak a fal fölé magasodó tetejét, s az éppen kigyulladó fényszórók mintha egyenesen totális rabságom szégyenét világították volna meg.

Tizenhárom évvel később, 1993-ban, immár nyugat-berlini ösztöndíjasként, Charlottenburgból gyalog mentem el az Alexander Platz-ig, mintegy hogy a saját lábammal győződjem meg róla, hogy a Strasse des 17. Juni-ról immár valóban akadálytalanul átsétálhatok az Unter den Linden-re; mint ahogyan az idén, 2000 tavaszán a birkenau kaputól az egykori rámpa mentén elgyalogoltam a birkenau krematóriumokig – bár hogy ott miről akartam meggyőződni, azt nehezebb volna megmondanom: talán arról, hogy ez az egy kilométernyi végzetes útszakasz, amelyet annak idején nem tettem meg, ma már az én számomra is megtehető.

Íme: Berlin, a gyerekkor kékje és az Auschwitz-Birkenau-i rámpa: ez a három kép szervesen kapcsolódik egyetlen gondolatársítássá bennem. Hiányzik még egy negyedik tényező, mondhatnám, e gondolatársítás kovásza, amely ezeket a képeket életre kelti és tartalommal tölti meg: a nyelv. Talán ismerik Paul Celan kis elbeszélését, a „Gespräch im Gebirg”-et („Hegyi beszélgetés”). Este van, „eines Abends, die Sonne, und

nicht nur sie, war untergegangen [...] und ging der Jud, ging unterm Gewölk, ging im Schatten, dem eignen und dem fremden – denn der Jud, du weisst, was hat er schon, das ihm auch wirklich gehört, das nicht geborgt wär...” („Egy estén, leáldozott már a nap, és nem csupán a nap [...] és megy a zsidó, ballag a fellegek alatt, megy és megy az árnyékban, a maga vetette meg az idegen árnyékban – mert hát a zsidó, tudod azt te, ugyan miye van a zsidónak, ami tényleg az övé, amit ne csak kölcsön vett volna...”.) Nos, Auschwitz kétségtelenül az övé, a zsidóé, de Auschwitz-cal, ezzel a szörnyű tulajdonnal egyszersmind a nyelvét is elveszítette.

Engedjék meg, hogy bővebben is kifejtsem, mire gondolok. Gyerekkoromra egy sajátságos élmény nyomta rá bélyegét, amelytől igen sokat szenvedtem, de amelyet egyáltalán nem értettem és sehogy sem tudtam megragadni, tetten érni, megnevezni. Az volt az érzésem, hogy valamilyen általános, nagy hazugság részvevője vagyok, de hogy ez a hazugság az igazság, s csak az én bűnöm, hogy hazugságnak érzem. Nem tudhattam, hogy ez az élmény nyelvi jellegű, s valójában öntudatlan tiltakozás az engem körülvevő társadalom, a harmincas évek Budapestje pro- és prefasiszta társadalmának sugallata ellen, amely a rám leselkedő veszedelmet normális sorsként akarta elfogadtatni velem. És ezt sikerrel tette, minthogy a kultúra, amelyben felnővekedtem, a nemes elvek, amelyeket el kellett fogadnom, és az emelkedett értékrendszer, amelyet a humán gimnázium elkülönített zsidó osztályában belém vertek, mind, mind önmagam megtagadására buzdított s az öntagadást jutalmazta. Évtizedekkel később, A kudarc című regényemben ezt így fogalmaztam meg: „Hol szerető szóval, hol szigorú intelmekkel lassacskán megérleltek rá, hogy kiirtsanak. Sosem tiltakoztam, igyekeztem megtenni, ami tőlem telt: bágyadt jóakarattal ájultam bele jólneveltségi neurózisomba. Egy szerényen igyekvő, nem mindig kifogástalan előmenetelű tagja voltam az életem ellen szőtt hallgatók összeesküvésnek.”

A 20. század totális diktatúráiban ugyanis az emberrel történik valami, amire az eddigi történelme során még nem akadt példa: a totális nyelv, vagy ahogyan Orwell nevezi, a „Newspeak”, az erőszak és a rettegés jól adagolt dinamikájának segítségével ellenállhatatlanul behatol az egyes ember tudatába, és őt magát lassacskán kirekeszti onnan, kirekeszti a saját belső életéből. Az ember fokként azonosul a neki szánt vagy rákényszerített szereppel, akár megfelel ez a szerep a személyiségének, akár nem. Ráadásul e szerep, e funkció teljes elfogadása nyújtja neki a túlélés egyetlen esélyét. Am ez a módja a személyisége totális megsemmisítésének is, és ha valóban sikerül túlélnie, bizonyára hosszú időbe telik, amíg képes lesz rá – ha egyáltalán –, hogy visszahódítsa magának a személyes és egyedül hiteles nyelvet, amelyen elmondhatja tragédiáját; s meglehet, akkor ráébred majd, hogy ez a tragédia nem elmondható. Hallgassuk csak, mit mond erről Paul Celan elbeszélésében a zsidó: „Das ist die Sprache, die hier gilt, eine Sprache, nicht für dich und nicht für mich – denn, frag ich, für wen ist sie denn gedacht, die Erde, nicht für dich, sag ich, ist sie gedacht, und nicht für mich –, eine Sprache, je nun, ohne Ich und ohne Du, lauter Er, lauter Es, verstehst du, lauter Sie, und nichts als das.” („Ez a nyelv, amely itt érvényes, nem neked való nyelv, és nekem sem való – mert, kérdelem én, kinek van ez a nyelv szánva, a Föld is, nem neked van az szánva, mondom én, és nem is nekem –, ez a nyelv itten, no nézd már, egy nyelv, ahol sem Én nincsen, és nincsen Te sem, ami csupa Ő, csupa Az, érted, csupa Ők és semmi más, csakis ez.”) Igen, egy nyelv, amely a mások nyelve, egy nyelv, amely a közönyösen tovább funkcionáló társadalom tudatvilága, egy nyelv, amelyen a kitaszított mindig különös eset, botránykö, idegen marad: ő, ők vagy az, egy nyelv, amely az auschwitzit kitaszítottságot Auschwitz után végérvényesen megpecsételte.

Azt gondolom, hogy ez az igazi problémája mindazoknak, akik ma még – vagy ma újra – beszélni akarnak a Holocaustról. Ez az oka, hogy mennél többet beszélnek róla, annál kevésbé tűnik érthetőnek. Ez az oka, hogy minél több Holocaust-emlékmű létesül, annál inkább távolodik, historizálódik maga a Holocaust. Nem akarok itt kitérni arra, amit mindannyian tudunk: hogy Auschwitz emléke ritualizálódik, instrumentalizálódik, absztrahálódik. A túlélő, az európai történelemnek ez az új embertípusa, aki – Nietzschevel szólva – „letekintett a dionüszoszi szurdékokba”, tehetetlenül vergődik e folyamatban. Vagy beilleszkedik „az itt érvényes nyelvbe” és elfogadja a neki felkínált nyelvi konvenciókat, az „áldozat”, az „üldözött”, a „túlélő” stb. szavakat, a velük járó szerepet és tudatot, vagy lassanként ráébred

elszigeteltségére, s egy napon feladja a harcot.

Látjuk tehát, hogy a Holocaust elviselhetetlen terhe apránként kialakította a Holocaustról való beszédnek azokat a nyelvi formáit, amelyek látszólag a Holocaustról szólnak, miközben még csak nem is érintik annak valóságát. Hiszen már a „Holocaust” szó maga is a napi tömeggyilkosság, az elgázosítás, az agyonlövések rutinjának, az Endlösungnek, az ember-megsemmisítésnek a szinte szakrális fedőneve. Legtöbbször – s lélektanilag ez nagyon is érthető – az Auschwitz előtti nyelven, az Auschwitz előtti fogalmakkal akarják rekonstruálni Auschwitzot, mint hogyha még mindig érvényes lenne a 19. századi humanista világkép, amelyet csak egyetlen történelmi pillanatra tört meg a felfoghatatlan barbárság; ha jól tudom, a történelem „kisiklásának”, a Holocaust „egyszeriségének” nevezik ezt egyes német, és nem német történészek. De van ennél rosszabb is: a Holocaust voyeur-jeire gondolok, akik – mint Steven Spielberg amerikai filmrendező is – a zsidó nép több ezer éves szenvedéstörténetének kontinuitásába illesztik be a Holocaustot, s átlépve a hullahegyeken, Európa romhalmazán és minden érték összeomlásán, színes képekkel és diadalzenével az örök túlélést dicsőítik meg.

De kit érdekelnek a valóságos túlélők és a túlélés valódi problémái? „Túloldítanak bennünket a poéták, az ügyvédek, a filozófusok, a papok” – mondja Tadeusz Borowski. „És üzembavarnak, balesetnek végül az mutatkozik majd, hogy néhányunk mégiscsak életben maradt” – teszi hozzá Jean Améry. Olyan szerzők szavait idézem, akik a Holocaust valódi tapasztalatait hagyták ránk, s akik már az Auschwitz utáni nyelven beszélnek. Miféle nyelv is ez? Én, a magam használatára, egy zenei műszóval atonális nyelvnek neveztem el. Ha ugyanis a tonalitást, az egységes hangnemet közmegegyezéssel konvenciónak tekintjük, akkor az atonalitás e közmegegyezés, e tradíció érvénytelenségét deklarálja. Egykor az irodalomban is létezett az alaphang, a közmegegyezéses morál, etikán alapuló értékrend, amely a mondatok, a gondolatok viszonylatrendszerét megszabta. Azok a kevesek, akik egzisztenciájukat arra tették fel, hogy tanúságot tegyenek a Holocaustról, pontosan tudták, hogy megtört az életük kontinuitása, hogy életüket nem folytathatják a számukra, hogy így mondjam, társadalmilag felajánlott módon, s hogy tapasztalataikat nem fogalmazhatják meg az Auschwitz előtti nyelven. Ahelyett, hogy a felejtésre törekedtek, a normális emberlét melegét keresték volna, a megsemmisítő táborokban megsemmisített személyiségüket az e táborokban szerzett élményeikből építették fel újra: Auschwitz médiumaivá váltak. Csakhogy ezáltal túl hamar felismerték a túlélés képtelenségét. Auschwitz szelleme, amely méregként ivódott beléjük, meg a társadalom készséges közönye, a sok nyitott kapu, melyeken nem tudtak, és nem is volt érdemes belépni, mintegy újra feltárta a beléjük égetett ítéletet, akár egy súlyos, soha nem gyógyuló sebet. Jean Améry és Tadeusz Borowski öngyilkosságot követett el, és öngyilkos lett Paul Celan, Primo Levi – és még sokan, akiknek még a nevét sem ismerjük.

Mindezt el kellett mondanom, és nem lennék őszinte, ha be nem vallanám, hogy ha ezekre a következetes sorsokra gondolok, mindig elfog valami zavar, a magyarázkodás kényszere. Ma már tudom, hogy pontos az analízis, ahogyan azt 1991-ben, „Gályanapló” című könyvemben megfogalmaztam: „Engem az öngyilkosságtól az a »társadalom« mentett meg, amely a KZ-élmény után a »sztálinizmus« képeiben bebizonyította, hogy szabadságról, felszabadulásról, nagy katarziszról stb.: mindarról, amiről szerencsésebb világtájakon értelmiségiek, gondolkodók, filozófusok nem csupán szavaltak, de amiben nyilván hittek is, szó sem lehet; amely nekem a rabélet folytatását garantálta, és így mindenféle tévedésnek még a lehetőségét is kizárta. Ez az oka, hogy engem nem ért el a csalódás ama tengerárja, amely a szabadabb társadalmakban élő, hasonló élménykörű embereknek, mintegy e dagály elől szaladó lába körül csapdosni kezdett, majd – hiába szaporázták a lépést – lassan a torkukig felért.”

Így volt ez, és amikor írni kezdtem, mintegy Auschwitz meghosszabbított jelenében kezdtem el írni. A Holocaust és a létállapot, amelyben a Holocaustról írtam, elkülöníthetetlenül összeszővődött egymással. Bármilyen paradoxul hangozzék is, a kommunista diktatúrában írói szabadságom korlátlan volt – valahogy úgy, mint ahogy azokat sem korlátozták, akik Auschwitzban titkos naplót vezettek. Ilyen helyzetben nem érdemes hazudni, sem a művészi hatást mérlegelni, netalán manipulálni, hiszen a publikáció lehetősége

éppoly bizonytalan, mint magáé a túlélése. A totális cenzúra körülményei közt az író helyzete bizonyos értelemben egyszerűbb, hiszen a szabadságot itt maga az elnyomás hozza létre, azzal, hogy nap mint nap tagadja, s ezáltal nap mint nap nyilvánvalóvá teszi a létezését. Kétségtelen, az ilyen latolgatások könnyen a kétségbeesésbe kergetik az embert, mert hiszen végül mindig a kiúttalanságba ütköznek. De még a totális reménytelenségben is, ha jól figyelünk, felcsillan egy távoli ígélet, az a bizonyos Kirkegaard-i minden reményen túli reménység, amely ezúttal talán a közös sorsban rejlik, pontosabban a sorstól való megfosztottságban; egy diktatúra ugyanis könnyen ábrázolható egy másik diktatúrával, s az embert így elfoghatja a pillanatnyi illúzió, hogy a Holocaustról szólva mindenkiről szól és a szenvedésről beszélve mindenki szenvedésének szószólója. S ezt az illúziót éppen a hallgatás vagy az elutasítás táplálja, amivel a hatalom bitorlója a művet fogadják, s az elszigeteltség, amelybe szerzőjét taszítják.

Nietzsche, aki radikális gondolkodásával és tiszta, lenyűgöző stílusával egy időben – s épp akkor, amikor művei a szocialista Magyarországon a tilalmi listán álltak – valósággal a tanítómesterem volt, azt mondja, hogy amibe az ember nem hal bele, az csak fokozza a vitalitását; így lehet, mert a diktatúra nemcsak abban volt hasznomra, hogy életben tartott, hanem a nyelvet is segített megtalálnom, amelyen írnom kellett. Hiszen sehol sem annyira nyilvánvaló, hogy a nyelv „nem neked van szánva, és nem is nekem”, mint egy totalitárius államban, ahol nem létezik az Én és a Te, s amelynek kedvenc személyes névmása a misztikus és fenyegető „Mi”, mely mögött nem tudni, ki vagy kik rejtőznek. Itt az írónak egyetlen célja lehet csupán, s ez a cél egyszerre negatív és kreatív: kivonni magát „az itt érvényes” nyelvből, amely már minden, egykor emberi érzést és gondolatot letartóztatott és a maga hasznára, akár a kényszermunkásokat, befogott; s ami a nyelvből még megmaradt, a megcsontított töredékből kell létrehoznia regényfiguráját, a Holocaust túlélőjét, aki – Cioran szavával – többé már nem tartozik az emberiséghez.

A kérdés csupán az, hogy kinek van szánva ez a nyelv? A zsidóknak? S ha igen, miféle zsidóknak? A Jehova hitű ortodox zsidó bizonyára nem fogja a magáénak tekinteni. Igaz ugyan, hogy, mint Manés Sperber a „Churban” című kitűnő könyvében rámutat, a világtörténelemben először fordult elő, hogy a zsidókat nem a hitük miatt üldözték, hanem faji alapon: a hitéhez hű zsidó mégis a Bibliában fogja keresni szenvedései magyarázatát, s nem a történelem abszurdításában. Ugyanígy az izraeli patrióta, a – különben jogosan – büszke államalapító is aligha fog azonosulni a hitét vesztett, emancipált és asszimiláns zsidó polgárral és kispolgárral, a Holocaust e tipikus áldozatával, aki ráadásul se héberül nem tud, sem a jiddis nyelvet nem beszéli. Szenvetörténetét ő bizonyára valamelyik európai nyelven fogja megfogalmazni, abban a kevésbé megalapozott reményben, hogy a kultúra, amelynek nyelvét a maga számára kölcsönvette, de amely nem a „neki szánt nyelv”, hogy ez a kultúra tehát szellemi száműzöttként könyöröletesen befogadja és kulturális piacán ideig-óráig megtűri.

De ha így is van, más megoldás akkor sem kínálkozik. Néhány évvel ezelőtt egy nagy nemzetközi zsidó szervezet – már nem emlékszem rá, melyik – Budapesten tartotta ülését, és az ünnepi vacsorára, miért, miért nem, engem is meghívtak. A feleségem és egy igen elegáns amerikai úr között ültem, aki egyszerre hozzám fordult, megjegyezte, hogy hallotta, a Holocaust kérdéseivel foglalkozó író vagyok. Mit szólok ahhoz a tendenciához – kérdezte bizalmas mosollyal –, hogy a Holocaust élményvilágát mindinkább eltulajdonítják a zsidóktól és mintegy nemzetközi szellemi tulajdonná teszik. Azt feleltem, ne is folytassa, mert itt ül mellette valaki, aki a műveivel éppen ezt a folyamatot igyekszik előmozdítani.

Szerintem nem sértjük és nem is kisebbítjük a zsidóság tragédiáját, ha a Holocaustot ma, több mint öt évtized elteltével világélménynek, európai traumának tekintjük. Végül is Auschwitz nem légüres térben esett meg, hanem a nyugati kultúra, a nyugati civilizáció keretei közt, s ez a civilizáció épp úgy túlélője Auschwitznak, mint az a néhány tíz- vagy százezer, a világon szerteszét szóródott férfi és asszony, aki még látta a krematóriumok lángját és beszívta az égő emberi hús szagát. Ezekben a lángokban minden elpusztult, amit addig európai értékeként tiszteltünk, és ezen az etikai nullponton, ebben az erkölcsi és szellemi sötétségben egyedüli kiindulópontnak éppen az mutatkozik, ami ezt a sötétséget teremtette: a Holocaust.

Egy időben, a berlini fal leomlásának, Nyugat- és Kelet-Európa euforikus összeborulásának kurta és reményteljes időszakában, le mertem írni, hogy szellemi-erkölcsi, tehát kulturális értelemben érték a Holocaust, mert felmérhetetlen szenvedések árán felmérhetetlen tudáshoz vezetett, és ezáltal felmérhetetlen erkölcsi tartalék rejlik benne. Még két évvel ezelőtt, az esszé-könyvemben is ezt írtam: „Ami az Endlösung és a »koncentrációs univerzum« révén megnyilatkozott, nem érthető félre, s a túlélés, a teremtmények megőrzésének egyetlen lehetősége, ha e nullpontot felismerjük. Miért ne lehetne termékeny e tisztánlátás? A nagy felismerések mélyén, még ha meghaladhatatlan tragédiákon alapulnak is, mindig ott rejlik a szabadság mozzanata, amely valami többlettel, valami gazdagsággal árasztja el életünket, ráébresztve létezésünk való tényére és az érte való felelősségre. Amikor tehát Auschwitz traumatikus hatásán gondolkodom, paradox módon inkább a jövőn, semmint a múlton gondolkodom.”

Ne értsenek félre, mindebből semmit sem vonok vissza; legföljebb ma halkabban mondanám ugyanezt, inkább csak suttogva, kis társaságban, nagyon keveseknek, vagy talán csak önmagamnak. Meglehet, igaza van egy magyarországi kritikusomnak, aki szerint mindez csupán az én illúzióm, mert különben nem lenne mivel igazolnom a létezésem, főként a munkásságomat. Gonosz szavak ezek, de a gonoszságban néha éleslátás rejlik. Magyarországon a Holocaustot nem tekintik civilizációs traumának – mondhatni, egyáltalán nincs jelen az ország történelmi és erkölcsi tudatában, hacsak negativitásként, azaz antiszemitizmusként nem –, és ennek megvannak a társadalmi és történelmi okai, melyekre fölösleges volna itt kitérni. Mindenesetre könyveimet olyan vendégnyelven írom, amely azokat, a természeténél fogva, kiveti magából, vagy tudatvilágának legföljebb a peremén tűri csak meg. Azért mondom természetszerűnek ezt, mert ez az ország, a fennmaradásáért folytatott évszázados küzdelmei során kialakította a maga alanyát, amely hallgatag nemzeti konszenzusként az irodalmára is rányomta bélyegét. Ez a domináns Én-alak, amely mindenféle nyilvános társadalmi-politikai közbeszédben magához ragadja az objektiváció jogát, az olyan periferiális jelenségek számára, mint a Holocaust eleven tapasztalatainak hordozója, végképpen csak a Paul Celan-i „Ő”, meg „Az”, meg legföljebb „Ők” alakokat tartja fenn.

Kellemetlen igazságok ezek egy író számára, aki különben szereti a nyelvet, amelyen ír. De hát ennek nincs igazi jelentősége: minél idegenebb vagyok a nyelvben, annál hitelesebbnek érzem önmagamot és mondandómat. Szeretek magyarul írni, mert így jobban átérzem az írás lehetetlenségét. Kafka szava ez különben, aki egy Max Brodhoz írt levelében, a zsidó író helyzetét elemézve három lehetetlenségről beszélt: hogy lehetetlenség nem írni, hogy lehetetlenség németül írni, s hogy lehetetlenség másként írni. Majd ezt mondja: „szinte hozzátehetnék egy negyedik lehetetlenséget is, azt, hogy lehetetlenség írni”. Ma talán kiegészítené ezt még azzal, hogy lehetetlenség a Holocaustról írni.

De a lehetetlenség e paradoxonait akár a végtelenségig folytathatnánk. Elmondhatjuk, hogy lehetetlenség a Holocaustról nem írni, hogy lehetetlenség a Holocaustról németül írni, s hogy lehetetlenség a Holocaustról másként írni. A Holocaust írója mindenütt és minden nyelven szellemi menekült, aki mindig idegen nyelveken kér szellemi menedéj jogot. Ha igaz, hogy egyetlen valódi filozófiai probléma létezik csupán: az öngyilkosság problémája, akkor a Holocaust írója, aki a továbbélés mellett döntött, egyetlen igazi problémát ismerhet csak, az emigrálás problémáját. De jobban teszi, ha az emigrálás helyett száműzetést mond. Száműzetést az egyetlen igazi hazából, amely sohasem létezett. Ha ugyanis létezne, akkor nem volna lehetetlenség a Holocaustról írni, mert akkor a Holocaustnak volna nyelve, s a Holocaust írója beágyazhatná magát egy létező kultúrába.

Ilyen azonban nincsen. Az előbb, a saját magyar anyanyelvemmel kapcsolatosan, említettem már az objektiváció jogának, a nemzet általános alanyának affirmatív funkcióját, amely úgyszólván a tudat anyagcseréjének módján szűri meg és rekeszti ki a számára nemkívánatos tényeket, formákat, problémákat. Az objektivációnak ez a joga, vagy nevezzük egyszerűen a szemszög kérdésének, bizonyos értelemben hatalmi döntés. Minden nyelvnek, minden népnek, minden civilizációnak van egy domináns Én-je, amely a világot regisztrálja, uralja és ábrázolja is. Olyan alany ez az állandóan munkálkodó kollektív Én, amellyel egy nagy közösség – nemzet, nép, kultúra – több-kevesebb sikerrel, de általában véve azonosítani tudja

magát. De hol talál hazára a Holocaust tudata, melyik nyelv mondhatná magáról, hogy a Holocaust általános alanya, a Holocaust domináns Én-je, a Holocaust nyelve? S ha ezt a kérdést fölteszük, elkerülhető-e, hogy feltegyük a következőt, azt, hogy elképzelhető-e egyáltalán a Holocaust saját és kizárólagos nyelve? S ha igen, akkor nem kellene-e ennek a nyelvnek olyan borzalmasnak és annyira gyászosnak lennie, hogy végül elpusztítaná azokat, akik beszélnek?

Talán így helyes, hogy a Holocaust száműzöttje beérje e számkivetettségével, amelyről időnként híradással szolgál. „Aki a KZ-anyagból – a Holocaustból – irodalmilag győztesen kerül ki, vagyis »sikeresen«, az holtbiztosan csal és hazudik; így írd regényedet” – én magam jegyeztem föl ezt, 1970-ben, mialatt éppen „Sorstalanság” című regényemen dolgoztam. Ma, harminc évvel később, ezt a könyvet sokan úgyszólván német „classic”-nak tekintik. Biztos, hogy ebben közrejátszik a német kultúra, a német filozófia, a német zene, amit fiatal koromban magamba szívtam; talán elmondhatom, hogy a borzalmat, amit Németország zúdított a világra, ötven évvel később némileg a német kultúra eszközeivel formáltam meg és adtam vissza művészetként a németeknek. Azt is meg kell vallanom itt, hogy sehonnan annyi hálás olvasói levelet nem kaptam, sehol annyi szeretetben és megbecsülésben nem részesültem, mint Németországban.

Bizonyos értelemben tehát Németországban lettem íróvá. S itt nem a hírnévre gondolok, az úgynevezett „írói dicsőségre”, hanem arra, hogy a német nyelv révén léptem ki egy igen szűkös és magányos egzisztenciából az európai nyilvánosság elé. S ez az öröndetes változás korántsem annyira egyszerű, korántsem olyan könnyen kezelhető, amint ezt a tetszetős sikertörténetek előadnák. Ebben a „karrierben” – az enyémben – van valami felkavaró, valami abszurd – valami, amit alig lehet végiggondolni anélkül, hogy az ember el ne kezdjen hinni holmi földöntúli rendben, gondviselésben, metafizikai igazságtételben: vagyis anélkül, hogy az ember el ne kezdje áztatni magát, s így zátonyra ne futna, tönkre ne menne, el ne veszítené mélységes és gyötrelmes kapcsolatát a milliókkal, akik elpusztultak, és sosem ismerhették meg az irgalmat. Nem olyan egyszerű kivételnek lenni; s ha már kivételnek szánt bennünket a sors, meg kell békélni a véletlen abszurd rendjével, amely a kivégzőosztagok szeszélyével uralkodik embertelen hatalmaknak és szörnyű diktatúráknak kitett életünkön.

Ma a Holocaust globalizálódását, sőt inflálódását éljük. A Holocaust túlélője, Auschwitz eleven tapasztalatának ismerője a számára kijelölt zugból figyelni mindezt. Hallgat, vagy interjút ad a Spielberg-alapítványnak, felveszi a neki ötven év késéssel megítélt kárpótlást, a prominensebbje beszédet mond a Renaissance-Theaterben. És fölteszi magának a kérdést: mit hagy maga után, miféle szellemi örökséget? Gazdagította-e szenvedéstörténetével az emberi megismerést, vagy csupán az ember elképzelhetetlen lealacsonyodásáról adott számot, amiben nem rejlik tanulság, s legjobb volna mielőbb elfelejteni? Én magam ezt nem hiszem. Változatlanul azt gondolom, hogy a Holocaust az európai civilizáció traumája, s e civilizáció létkérdése lesz, hogy ez a trauma a kultúra vagy a neurózis, az alkotás vagy a rombolás formájában él tovább az európai társadalmakban.

De hát ez a jövő döntése lesz, amit most már aligha befolyásolhatok. Én magam – s ez talán nem merő önáltatás – igyekeztem elvégezni az egzisztenciális munkát, amit Auschwitz túlélése mintegy kötelességgé rótt rám. Jól tudom, hogy miféle kiváltságban részesültem: láttam ennek a szörnyű századnak az igazi arcát, belenéztem e Gorgó-fő szemébe, és élve mehettam tovább. De tudva tudtam, hogy ettől a látványtól nem szabadulok, tudva tudtam, hogy ez az arc örökké fogva tart. „Ahogy múltak az évtizedek, sorra elvettem a megtévesztő szabadság megtévesztő jelszavait – jegyeztem föl »Gályanaplómban« –, a »megmagyarázhatatlan«, a »történelmi tévedés«, a »racionalizálhatatlan« meg a hasonló tautológiákat; a felülemelkedés gesztusait; nem kísértett meg az önsajnálát, meglehet, az igazi emelkedettség, az isteni tisztánlátás sem; de tudtam már, hogy gyalázatomban nem egyedül csak gyalázat, hanem megváltás is rejlik, ha szívem elég bátor, hogy a megváltást: a kegyelemnek ezt a bizony igencsak ádáz formáját befogadja – hogy ebben az ádáz formájában egyáltalán a kegyelemre ismerjen.” – És ha most megkérdeznék, hogy ma még mi tart itt a Földön, mi tart még életben, habozás nélkül azt felelem rá: a szerelem.

Konrád György, Csodafigurák, Budapest, Noran, 2006.

Raoul Wallenberg

(részlet)

Mi, svájci védettek sokkal többen voltunk, Carl Lutz konzul tartózkodóbb személyiségének árnyékában egész mentőgyár létesült zsidó aktivistákból, nem nélkülözve a kommunista és a cionista irányzatokat sem, de a nagy szám nem nélkülözte az inflációs hátrányokat, a svájci Schutzpass alacsonyabb fokú védeltséget nyújtott.

Aki tenni akart valamit, aki nem idegenkedett az ellenállás esztétikájától, az beállt a különféle embermentő, földalatti irathamisító csoportokba. Menteni halálosan veszélyes volt, de valamivel kevésbé veszélyes, mint nem menteni, és várni a balsors beteljesedését.

Wallenberg törődött azzal, hogy a munkatársakban a reményt életben tartsa, mert önmagából tudta, hogy az ember milyen esékeny. Mikor a rémhírterjesztésért halál járt, sajtószolgálatot létesített, hogy tudják, hol áll a front. Felment a Gellérthegy tetejére, hogy lássa a szovjet előőrsöket.

Illik a végidők hangulatához, hogy a teljes körülkerítettségben a nyilas bandavezérek közül a legeszélyesebbek kerekedtek felül, akik azzal szerették volna megkoronázni napok múlva véget érő uralmukat, hogy halomra géppuskázzák a zárt gettó közepén, a Klauzál téren az összes zsidót.

Volt olyan terv is, hogy a zárt gettó összes lakóházát felrobbantják vagy fölperzselik. Másodszor mondtam, hogy „zárt gettó”: ennek az ablakai be voltak falazva, az utcasarki végződéseit deszkafallal kerítve, ebből kimenni nem lehet. Ez volt a tulajdonképpeni gettó, Erzsébetvárosban, a zsinagógák és az ortodox közösség vidékén, régi, gyakran komfort nélküli bérházakban, a város egyik legszínesebb negyedében, ahol a mozik, a szállodák, a mulatók és a bordélyok, az aranyművesek és a nyomdászok, a kávéházak és a szakszervezeti kocsmák nagy sűrűségben fordultak elő, olyan utcákkal és házakkal vegyítve, amelyeket a köznép a „lordok házának” nevezett, mert oda zsúfolódtak össze a rendőri felügyelet alatt állók. Ez volt a valóságos gettó, amelynek a lakói nem tudtak átalakulni svájci, svéd vagy portugál várományos állampolgárrá.

És volt a semleges diplomaták műve, a „nemzetközi gettó”, a védett házak csoportozata a Szent István park körül az Újlipótvárosban, ahol a húszas és harmincas években emelkedtek fel a modern urbanizmus, a Bauhaus-iskola jegyében született, középosztálybeli családoknak való, összkomfortos, mutatós bérházak.

Én is e házak egyikében laktam svájci védelem alatt, amely sok tekintetben hathatós volt, de még a szomszéd szoba lakóit sem tudta a Dunába lövetéstől megmenteni, bennünket azonban, öt gyereket – szép, fiatal nagynénénk gondjára maradván –, úgy mentett meg, hogy egy nyilas azt mondta:

„A magáé ez az öt gyerek?”

„Csak egy”, mondta a nagynéném, „a másik négynek oda vannak a szülei.”

„És magára maradtak?”, kérdezte a karszalagos katona.

„Rám”, mondta a nagynéném.

„Na, minden jót”, mondta a katona, és ment a többiek után, akik már elég sok embert összeszedtek.

Ezek az összeszedett emberek nem jöttek vissza, csak egy fiatalember, aki csupán könnyebben sérült meg, eloldotta magát az apjától, akivel össze volt kötve, és a jégtáblák között úszva és kapaszkodva kikeveredett a Lánchídnál a Dunából.

Ilyen kiűzőknak gyakran a rendőrök nyújtottak segítséget, mert a városi rendőrök inkább csak flegmák voltak, de nem fanatikusok, néha meg emberségesek is, ruhát kerítettek a vízből kikapaszkodónak, és hazakísérték.

A különféle hatóságok embereinek a különféle viselkedése adott némi manőverezési esélyt a tudatos embermentőknek, lehetett játszani ezen a konfliktusmezőn, így Wallenberg boldog volt, amikor elérte, hogy a gettóba száz rendőrt vezényeltek, mert ez is némi biztonságot adott. Addig ugyanis a nyilasok magánpasszióból lövöldöztek a gettóban a zsidókra.

Visszatérve a helyzetek különbözőségére, volt bizonyos elitárius kivételezettség a nemzetközi gettó összetételében a zárt gettóhoz képest. Valami névleges oltalom alatt álltunk.

A bátrabb asszonyok kimentek sárga csillag nélkül a házból, hogy valami ennivalót szerezzenek a másfél szobában lakó harminc embernek. Elvben többen lettünk volna, de az óvatosabbak lehúzódtak a légoltalmi pincébe. Bennünket ezek a divattervező és tánctanárnő hölgyek sibaakancsban és norvég mintás gypjúpulóverben fenn tartottak a lakásban, ahol ugyan a belövés esélye nagyobb volt, de mégis, a környezet emberhez méltóbb volt.

Nem könnyű megállapítani, hogy ki járt jobban, mert a nemzetközi gettó szenvedélyesebben felkorbácsolta az alacsonyabb sorból összegyűlő nyilaskülönítmények osztályharcos gyűlöletét, úgyhogy a rablással párosuló gyilkosság bennük az igazságtétel élményével társulhatott, és ezt az élményt többször meg akarták ismételni.

A végidők terve úgy szólt, hogy bennünket, védetteket vagy a Dunába, vagy a gettóba visznek, ahol aztán jön a végső leszámolás és beteljesülés, a nagy hullahegyépítés a Klauzál téren.

Már minket is levezényeltek a ház elé többórás sorban állásra, míg eldöntik, hogy hova. Túl sokan voltunk ahhoz, hogy egyszerűen a Dunába. Aztán jött két nem egészen szabályos egyenruhás alak, ordította a nyilasokkal, és visszaparancsolt bennünket a házba.

Nem tudom, hogy ki volt ez a két embermentő, de hogy az volt, az bizonyos. Még Wallenberg emberei között is voltak ilyen merészek, akik mindenféle álöltözetekben, egyenruhától szerzetesi kámzsáig, embereket a valószínű halálból kimenekítettek.

Nem tudom tehát, kiket öltek buzgóbban. Említett nagynénémmel felszabadulásunk másnapján bementem a zárt gettóban lévő kórházba. Az épület azelőtt iskola volt, és a háború után ismét az lett, 1945. január 19-én azonban kórház működött benne. Az aránylag magas első emeleti folyosó ablakán kinézve velem egy szintig emelkedő hullahegyet láttam.

Az egyik osztály-, illetve kórteremben megtaláltuk nagynéném édesanyját, csak úgy lelőtték. A golyó a bal arcán ment be, és hátul a füle mögött jött ki a koponyájából. Még élt, örült a lányának, másnapra meghalt.

Biztos, hogy Wallenberg járhatott ebben a kórházban, és láthatta azt, amit én láttam. Láthatta azt is, hogy a tér sarkán a kávéház mennyezetig tele van hullával.

Mindenesetre a többiek életben maradtak, a gettó teljes lemeszárlására nem került sor. Az emberek legyilkolásához sok ember együttműködésére van szükség.

Az emberek megmentéséhez ugyancsak.

De vannak kimagaslók. Elmondhatjuk, hogy az az érdektelen hivatalnok, akinek sikerült a legtöbb zsidót a halálba küldenie, Adolf Eichmann, a másik Adolf akaratának beteljesítője, a korszerű megsemmisítés génusza volt.

Az embermentés génusza – Wallenberg – nem volt szürke, és nem volt gépies, inkább rejtelmes. Mert honnan az erő, amelynek kisugárzása, mint valami múltó delírium, kis időre megbénította a hétköznapi, dolgos gyilkosokat, és kiszabadított néhány embert a halálraítéltek oszlopából?

Wallenbergnek szüntelenül döntenie kellett, legtöbbször rögtönözve, és a döntés szükségképpen nemcsak emberbaráti volt, hanem kegyetlen is.

Mert amikor A-t megmentette, le kellett mondani B megmentéséről, és ha véletlenül sikerült B-t is kihoznia, akkor is benn maradt a többi betű.

Konrád György, Elutazás és hazatérés

Önéletrajzi regény

(Részlet)

Azon az estén, október 15-én Zsófi néni is ment rejtőzni a fiúkkal, Péterrel, Istvánnal, Palival, ahova tudott. Kevés csomaggal mentek át a Margit körútra, egy ismerős adta oda a lakását, fölmentek, csillag nélkül. Éppen csak hogy letették a csomagot, egy lakó a házból föltelefonált, hogy gyorsan szökjének, mert a házmester följelentette őket, hogy talán zsidók. Zsófi néni és a három fiú azonnal iramodtak lefelé. Látták, hogy jön fel a lift, benne a fegyveres nyilasok. Hallották, odafenn dübörögnek az előszobaajtón, ők azonban már a lépcsőház alján jártak, és iszkoltak vissza a félelem addigi szokásos helyére.

Már nemcsak kvártélyt, de kosztot és törődést is csak Zsófi nénitől kaptunk. Elvállalt bennünket a nővéremmel, úgyhogy öt gyerekkel állt ott egyedül, ideiglenes szállásán a Hollán utca 11.-ben, egy nagyobb ideiglenes lakás két szobájában. Pénze se nagyon volt, eladott holmikat, etetett bennünket. Mi, gyerekek azon gondolkoztunk, hogy abból a csillagos házból hogyan fogunk megszökni, ha a nyilasok bejönnek és elviszik az embereket. A fürdőszobából kötéllel le lehetett volna ereszkedni egy garázs tetejére.

Délelőtt, amikor szabad volt kimenni a házból, Zsófi néni papírokért indult. Semleges követségek védelmük alá vettek bérházakat, és kiírták a kapura, hogy ez a ház a svájci, a svéd, a spanyol vagy a vatikáni követség védelme alatt áll. Állítólag a pápai oltalom volt a legjobb. Aki nem tudott védett házba kerülni, az ment a gettóba, már ácsolták a magas kerítésfalunkat és a kaput. Zsófi néni titokzatos délelőtti útjai jóvoltából jó esélyünk volt rá, hogy kapunk svájci védettségre feljogosító menlevelet.

Nem nagyon fájt elveszítenem Andor bácsi felügyeletét, otthonosabban éreztem magam egy szobában berettyóújfalusi unokatestvéreimmel, Zsófi néni lakásában. Ott megint természetes *mi* voltunk, a családnak egy másik ága, apámé. Zsófia férje, István és Pali apai nagybátyja, a munkaszolgálatos táborban távollévő dr. Zádor Gyula, ideggyógyász és pszichiáter, Heidelbergben tanult és Zürichben dolgozott, onnan 1938-ban hazajött, és az én gyermekkori mitológiamban az ironia címerképe volt. Szívélyes mosolyába valami kis belső mulatozás kevert egy másik, hűvösebb fényt. Gyanús volt, mintha énrajtam szórakozna.

Mint például ötéves koromban, amikor is sérvműtét után a kórházi ágyon teljes szenvedéllyel üvöltözöm, hogy vegyék le rólam ezt a kötést. Most ébredtem az altatásból, nem tűröm, hogy lekötözzenek, és nem hallok meg, hogy friss operáció után nyugton kell maradnom. Felháborító a bizalmatlanság is, mintha nem volna ötéves személyemben elég értelem ahhoz, hogy megalázó lekötözések nélkül is vesztég maradjak, ha éppen ez az orvosi tanács, amelyet józan értelemmel felülbírálok. De mert az eszméletlenség mélyéből jöttem, többen a kórházi ágynál örvendeznek öntudatra térésemnek, anyám a leginkább, aki felől biztos lehettem. Anyánk legyen ott, ahol mi, kisfiúk éppen vagyunk. A fehér géz, amivel lekötöttek a fehér ágyon, és a fehér személyzet a fehér szobában ingerelte a színízlésemet.

Livia pongyolája, a nevelőnőmé, melegdrapp, mivelhogy teveszőrből van, és ha ő erőszakoskodik, ha például lenyeleti velem a kanalas orvosságot, vagy ha lefogja a bal karomat lázmérés közben, az sok testi kedvességgel párosul. De ez az idegen, középkorú nősemély, csak azért, mert fehér burkolat álcázza, nincs följegősítve arra, hogy a testemhez nyúlkaljon. Vigye innen az agresszív, sportos kedvességét! Látom rajta, hogy siet, valami kötést szeretne megigazítani, mert miközben én böögök, egy kissé fészkelődöm is, amivel némi összefüggésben állhat, hogy a kötés félrecsúszott.

Amíg így hídba merevedem és ordítok, hogy kifejezést adjak a felháborodásomnak, *hogy nem, ebbe nem*

nyugszom bele, oldják fel a kötelékeimet!, az ágy lábánál megjelenik egy ismerős, fiatal arc, dús, őszes haj, magas homlok és a száj körül az a pimasz mosoly, mintha nem hinné, hogy csakugyan dühös vagyok, mintha föltételezné, hogy játszom.

Hogy jön ez a fehér köpenyes ahhoz, hogy belém lásson? Erre még akkor sincs joga, ha Gyula bácsi bújt ebbe a fehér maskarába. Hozzánk a háziorvos, Spornáth doktor civilben jött, szürke öltönyben. Évike és én az ebédlőfüggönyök mögé bújtunk előre, hogy ne tudjon megszűrni, hogy ne kelljen bevinnünk az undorító csukamájolajat, és hogy egyáltalán elbújjunk, majd fojtottan kacagó cinkossággal adhassuk meg magunkat. Spenót bácsi, így neveztük, apámmal nyomban politizálni kezdett, közben azonban meg is hallgatta a mellkasunkat, ami csiklandó és nem igazán kellemes érzés volt, mert Spornáth doktor úr kopasz, és hideg koponyájának volt valami orvosságszaga, ami belőlünk nem váltott ki jó hatást, dideregtünk, ha pucér mellünkre az a fej odanyomult. Gyula bácsi, noha fehér köpenyt viselt, most mégis azt javasolta, hogy oldozzák fel a kötelékeimet, én meg ne izegjek-mozogjak. Az egyezség megkötött és megtartott.

Vagy harminc évvel később egy másik ironikust, Mérei Ferenc pszichológust kérdeztem Gyula bácsiról, hogy ismerte-e. Valami olyasmit mondott, hogy félbolondnak nézték. Dr. Zádor Gyula 1941-ben nagy lakást bérelt a belvárosban, a Szép utca 5. szám alatt, bebútorozta a felesége Bauhaus-ízlése szerint, és heidelbergi, majd zürichi szakdiplomájával mint a Zsidó Kórház neurológus főorvosa megnyitotta magánrendelőjét. Tette ezt, mintha nem zajlott volna egyidejűen a második világháború, csak mert polgárilag ezt logikus volt tennie. Gyönyörű asszonyt talált, elhódította a férjétől, egy elismert, mutatós újságírótól. Vágó Zsófiának érdekes kapcsolatainak voltak, költők, festők, mindenféle forradalmárok.

Gyula bácsi háttére szerényebb és szolidabb volt, a berettyóújfalusi család, átnyújtotta neki az arányos örökségrészt, hogy azzal kezdjen valamit. Az újfalusiak házat építenek, amely egyben a bolt vagy a műhely is. A maguk gazdái, és szívesen néznek át maguk választotta pillanatokban a ház családi, meleg öblébe. A munkaszobában, a boltban szembenézünk az utcával, a világgal. Az emelet vagy a hátsó szobák és a konyha a biedermeier övezet, a szenvedélyek világa, boldogság és kétségbeesés sűrű egymásutánja, sértődések és kiáradások váltóláza. Ott hátul az egész világ gyönyörű, majd a következő pillanatban minden rémes.

Ez az újfalusi világpolgár, aki ránk, tősgyökeres újfalusiakra ironikusan merészelt letekinteni, itt a fővárosban szépen letelepedett, mintha normális időket élnénk, mintha minden a legjobb rendben menne, mintha ez idő tájt az lenne a legfontosabb érdek, hogy a pácienciáját kiépítse, és újabb közleményeket jelentessen meg hazai és nemzetközi szaklapokban. Az újfalusi kertben, a filagóriában porcelánnadrágban ült, néztem a sárga cipőjét, ehhez, némileg jampecesen, kékes rózsaszín selyeming járult. Meghallgató beszédmodora bennünket, jó beszédű falusiakat érvényesíteni engedett, de közben a városi ravasznak megvolt minderről a maga belül somolygó véleménye. Mi voltunk a naiv azonosság önmagunkkal, nem tudtuk hova tenni az iróniát, és talán azt a tényállást sem, hogy a lét kettős, és a szeretet is kaján. Falusi optimizmusát Gyula bácsi megcsavarta egy kis városi mögé látással. A városi mindenbe beleüti az orrát, és mindig tudja, hogy mi van a másik füle mögött. Mintha az emberek nem mutatnák meg a maguk valójában önmagukat, pusztán csak azzal a móddal, ahogy bemutatkoznak! Amikor Gyula bácsi engem így nézett, még nem volt negyvenéves. Most, hogy én korban már az apja lehetnék, érzem, ha nem ölik meg, Gyula bácsi naiv lényé felülkerekedett volna. Így is felülkerekedett, önpusztító módon, a falusi polgár törvénytiszteleteként. Elvitték munkaszolgálatosnak, és a felesége egyedül maradt.

Zsófi néni finom, vékony jelenség volt, minden ezüstös volt rajta, a hangja, a szeme és a dús, fekete hajában néhány őszülő tincs. Sokszor úgy éreztem, hogy kimosolyog bennünket, kis vadembereket. Neki is volt egy fia, Polonyi Péter, s gondjaiban a két unokafivérem, Zádor István és Pál. Ehhez jöttünk még mi ketten, Éva nővérem meg én. Négy fiú zajjal jár, időnként megfájdult tőlünk Zsófi néni feje, kérte, hogy legalább kis időre szűnjünk meg.

Zsófi néni 1944 őszén harmincéves lehetett, szemében föl-föltündezett egy kis kaján fény, és hangjának is volt valami másik partról jövő finomsága. A sors és Andor bácsi jóvoltából kapott még két gyereket. Nem habozott azt tenni, amit ízlése diktált, úgy kezelt bennünket, mintha az övéi lennénk, hónapok alatt ötgyerekes, egyedülálló anya lett. Arra is volt gondja, hogy ép lelki bőrrrel éljük túl ezt a förtelmes időt.

A férje, Dr. Zádor Gyula meglóghatott volna a munkaszolgálatos táborból, el is engedték egy napra a családjához, negyvennégy karácsonyán. Zsófi marasztalta, de az orvos visszament. Nem akart bajt hozni a családra, és ki más kezelné a beteg bajtársakat? Különben is, jóézésű parancsnokának megígérte, hogy visszatér. Közben a jóézésű parancsnokot leváltották, és a szótartó Zádor doktort a betegeivel, költőkkel, tanulmányírókkal együtt belelőtték egy tömegsírba.

Budapest elővárosaiból, Újpestről, Kispestről még a nyáron deportálták a zsidókat Auschwitzba. Bejöhettek volna a városba gyalog, villamoson, de ők parancs szerint elmentek a vasútállomásra. A kommunisták, a cionisták, az ellenállók, meg általában a merészek hamis papírokkal bujkáltak. A lemondóbb és talán félénkebb középosztály a védett házakban próbálta átvészelni a legnehezebbet. A védett házakban módosabb, polgáribb és világiasabb zsidók laktak, akiknek sikerült kapcsolatba jutniuk valamelyik semleges követséggel. A szegényebb, ortodox zsidók fekete szakállukkal és kalapjukkal, kendős feleségeikkel, oldaltincses fiaikkal és nagy szemű lányaikkal a gettóba kerültek. Nekik ott volt a helyük, ahol a hitközség is volt, meg a legtöbb zsinagóga, ezt így érezhették ők is, meg a semleges diplomaták is. A gettó szabad vadászterület volt, részeg nyilasok bementek, és kedvükre lövöldöztek.

Carl Lutz svájci konzul körül szerveződött meg a svájci menlevelek, a Schutzpassok üzeme, az ő nevét ritkábban említik Raoul Wallenbergé mellett, pedig ő is megmentett annyi embert, mint svéd kollégája. Átköltöztünk tehát a Pozsonyi út 49. szám, és a Helvét Konföderáció védelme alá, ahol leginkább azt a három-négy fiatalembert tiszteltem, akik a pincében rejtőztek, és akikről azt susogták, hogy valami ellenálló katonaszökevények. Egy harmadik emeleti lakásban talán nyolcvan is laktunk két szoba hallban. Éjjelre egymásra halmoztunk minden bútort, amin nem lehetett aludni; nem mindenki alatt volt ágy vagy matrac, de szőnyeg mindenki alá jutott. Mi négyen, fiúk, az ablak tövében aludtunk földre tett matracokon, egy bútorhegy mögött. Akár egy folyamatos házimulatság, nem sokat unatkoztam, mindig volt kivel beszélgetni. Délelőttönként két órára szabad volt kimenni a házból. Öt gyerek egy szép fiatal nő nyakán. Zsófi néni védett minket, és talán mi is őt. Az igazoltatók csodálkoztak: „Ez mind a magáé?” Ahogy múlt az idő, enyhült a szorosság, mert a lakók egy része lehúzódt az óvóhelyre, másik részét pedig alkalmi razziákon elvitték, és belelőtték a Dunába.

Az 1944–45-ös télen láttam hullát eleget. El tudtam képzelni, hogy én is egy leszek közöttük, és ez rossz érzés volt, de az erről való képzelődést elfedték a gyakorlati teendők, veszélyben az ember praktikus. Igazában csak pillanatokra szembesül a halál esélyével, például amikor a homlokára tartanak egy pisztolyt. Akkor érzi, hogy igen, ez az, ez most lehetséges. Mivelhogy az ember attól a pillanattól fogva felnőtt, amikor szembenéz a saját halálával, tizenegy éves korom óta felnőtt vagyok. Van, akivel ez még korábban megtörténik, van, akivel később, és olyan is van, akivel sohasem.

A halál aligha kellemes, a halálveszély sem az, de az is megeshet, hogy állsz egy tetőterazon, gépfegyvereznek a vadászpülők, te viszont úgy érzed, hogy az egész nem igazán komoly, csúszkáljunk tehát a néhány vödör vízzel magunk készítette jégpályán, vasalt bakancssarokkal. Ez a *nem olyan komoly* érzés később is megóvott attól, hogy átadjam magam melodramatikus hangulatoknak.

Véletlenek kegyes láncolatának köszönhetem az életemet. Tartós adomány tizenegy éves korban megismerni azt a száraz tárgyilagosságot, hogy bármikor megölhetnek, és nem idétlenkedni ilyen helyzetben. 1944–45 telén majdnem úgy gondoltam a halálra, mint a tűzifára. Nem volt benne semmi különös. Rajtam kívül álló esemény, csak annyira valószínű, amennyire a kártyában komoly esély van rá, hogy az ember rossz lapot húz

és veszít.

Szép, fiatal nők síbakancsban, norvég mintás pulóverben, bőséges hajukat simán kontyba fésülve, nadrágos, hosszú lábukat egymáson átvetve cigarettáztak. Sok olyasmin nevettek, amit én nem értettem. Mások voltak, mint a kisvárosi asszonyok, gunyorosak, talányosak, radikálisok és kifinomultak. Mint régi ismerősüket emlegették a francia szürrealistákat, német expresszionistákat, orosz absztraktokat. Mozdulatművészek, táncosnők, szélsőbaloldaliak, gyönyörűen nyújtózkodtak. Elénekeltek nekünk, gyerekeknek az Internacionálét és a Bunkócskát.

Volt, akit csodáltam közülük, de leginkább Zsófi nénit. Szerettem volna valami hősiecs dolgot cselekedni érte, és még vakarózni sem mertem előtte. Kissé elhúzott hang: „Elkísér, lovagom?” A pokolba is elkísértem volna. Zsófi néni kedvéért hajlandó voltam vastag regényekkel a hónom alatt enni, hogy ne tartsam el a könykömet. A félősebbek leköltöztek a pincébe, Zsófi néni azonban nem tudta elválasztani egymástól az emberi méltóságot és a tisztaságot. Visszataszítónak tartotta volna, hogy odalenn az óvóhelyen, abban a homályos bűzben, annyi hanyagul tisztálkodó és zagyván összetorlódott ember társaságában bújjunk el a robbanó- és gyújtóbombák, valamint az ágyúgolyók és a tüzérségi aknák elől. Megengedte magának, hogy egy kissé emeljük a kockázatfokot.

A méltóság több, mint a biztonság, mondta; nem fogunk eltetvesedni. Szirénázáskor sem mentünk le a pincébe. A legépeszűbb választásnak a tetőterasz kínálkozott, amelyre délelőttönként ragyogóan süttött a januári húszfokos fagyban is a téli nap. Néhány vödör vízzel pompás korcsolyapályát csináltunk magunknak, vasalt sarokkal, nekifutásból végigcsúsztuk rajta. Pattogtak a jégen a fölöttünk elhúzó Rata nevű szovjet vadászgép géppuskagolyói. Zörgött a villamos, lőszeresládákat vitt a frontra, amely néhány sarokkal odébb volt. Bámultuk az eget, ha jöttek a bombázók, és figyeltük a hasukból kioldódó bombákat, hova esnek. A porfelhő és a láng jelezte, hogy robbanó- vagy gyújtóbomba volt-e. Néztük a füstöt és a távolodó repülőgépeket.

Odalenn még a németek kiabáltak. Az oroszok már egészen közel voltak, de a környéken még a nyilasok koncolták fel a zsidókat és a keresztény katonaszökevényeket. Ez az ige – felkoncolni – minden falragaszon szerepelt. Azt jelentette: helyben lelőni és otthagyni. Fegyverdörrenések hangzottak fel az utcáról. Már nem volt semmi jelentősége a papíroknak, csak a részegségnek, a félelemnek, a pillanatnyi rokon- és ellenszenveknek. A karszalagos fegyvereseknek bőven volt kit agyonlőniük, de már sejtették, hogy nem tudnak minden zsidóval végezni. Valószínű, hogy nem tudták magukat mindennap az embervadászat hangulatába hozni. Öregasszonyokkal és kislányokkal telelővöldözni a zajló Dunát olyan díszítőművészet, amelynek varázsa kihagyó. Még ezek a védtelen emberek, akikből annyit ölhetek volna, amennyit jólesik, még ezek is kifejtettek, ha mással nem, legalább a szemükkel valami igen lágy ellenállást, amelyet fölerősített az utcai járókelők tekintete: némi részvétellel figyelték az alsó rakpartra kísért csendes télikabátokat. Kellett az idő másra is, ivásra, melegedésre. Némelyik karszalagosnak megfordulhatott a fejében, hogy ha már az oroszok eljöttek a budapesti külvárosokig, s a szüntelen moraj tanúsága szerint tüzérségük is van elegendő, akkor aligha fognak itt megállni, és eljönnek egész a Belvárosig. Ha pedig az egész várost elfoglalják, akkor a nyilasokra sok minden vár, csak nem kitüntetés. Erre nem volt kellemes gondolniuk. Hol elfogyott, hol magasra csapott bennük a gyilkolókedv.

Az oroszokra lőni veszélyesebb, a zsidókra agyaggalamb-lövészet. Az élet szerencse, a halál balszerencse, az ember tehet magáért valamit, de nem sokat, és néha gögből azt sem teszi meg. A lakásból több embert elvittek az előző éjszaka, véletlenül a szomszéd szobából és nem a miénkből.

Nézem a németeket, ezek csakugyan azt hiszik, hogy öt sarokkal odébb visszavetik az oroszokat? Értelmesek, csak ahhoz nem értenek, hogy mit szabad csinálni és mit nem. Ezek a nyilasok meg aljanép, ők az osztályból a bukásra állók, akik csak a macskakínzásban tehetségesek. Egy gyereknek fel kell nőnie, hogy

megértse, milyen kezdetlegesek a felnőttek. Tizennégy éves kamasz kísért fegyveresen a Duna-partra fegyvertelen embereket. És azok, ahelyett hogy kivették volna a kezéből a fegyvert, oda mentek, ahova ő parancsolta. A legtöbb áldozat sorsszerűnek tartja azt, amitől tartania kell, ami ellen védekeznie kellene. Azt is, ha jég esik a virágoskertjére, azt is, ha megölik. A háziállat is megszokja, hogy a társait mellőle levágják, az ember is megszokja. Nem lehet félóránként együttérzően megbotránkozni. Állunk a tetőterazon, időnként lövésdörej érkezik a szomszédos utcákból. Valaki valakit igazoltat, egy fegyveres egy fegyvertelent. Nem tetszik neki a másik képe, papírja, falhoz állítja, lelövi. A Duna-partra kísért embereknek sorba kell állniuk, arccal a folyónak, és akkor hátulról jön a sortűz.

Az erőszakos halál bő választéka sem tudta elhomályosítani a verőfényes, havas-jeges téli délelőtti szépségét. Veszendőségünk árnyékában a kenyér inkább kenyér volt, a lekvár inkább lekvár. Szívesen hasogattam tűzifának mindenféle bútort. Kimerészkedtem a rakpartra, egy kis hajóállomást baltával szétvertünk, jó száraz fenyődeszka volt, a fehér olajfestékkel pompásan égett.

A szovjet katonákról azt tudtuk, hogy rengetegen vannak, jönnek feltarthatatlanul páncélosokkal és nagy ágyúkkal. Nekik aránylag kevesebb repülőgépük van, mint az angolszászoknak, akiknek bombázói inkább negyvennégy nyarán jöttek, télen már az orosz vadászgépek, a *raták* dörögtek a fejünk fölött.

Klára gyakran ácsorgott a tetőterazon, fekete copfját igazgatta, kifűzte-befűzte, néha meghúztam. Az orra tövében egy kis anyajegy, az orra hegyén pedig egy kis szeplő. Szolgálataimért már azon az erkélyen engedélyt kaptam rá, hogy gyors csókot nyomjak arra a szeplőre. Tilos volt hosszabban elidőzni az orron. Klára szeretett birtokos személyrag nélkül mint önálló lényekről beszélni a testrészeiről: „Az orrnak ebből elege van”, tudatta. Sokat birkóztunk, egyáltalán nem volt könnyű leteperni Klárát, váltakozó szerencsével hempergettünk egymás fölött, egymás alatt. Néha sikerült két vállra terítenem a földre tett lószőr matracon és a hasára feküdnöm, de a csuklómon olyan harapás ért, hogy a két fogsor helye sokáig megmaradt rajta. „Mered a gyertya fölé tartani a kezed?”, kérdezte Klára. Mertem, lefelé fordított tenyeremen egy kis égési seb keletkezett. Klára megcsókolta. Olyan óvatosan gyűrtem a nadrágzsebembe az öklömet, mintha egy fecske lenne a markomban.

Klára nem bírta, ha be van zárva, képtelen volt egész nap otthon maradni a védett házban; rá nem vonatkozhatott a zsidókra mért kijárási tilalom. Igyekeztem otthon marasztalni, féltettem, de nem voltam örökké a sarkában. Klára kicsavargott a környékre, és utólag eldicsekedett a látottakkal. Mikor azonban egy járőr igazoltatta, nem bírt a tamáskodó kérdésekre felelni, inkább elhallgatott. Egy nagyobb sor zsidóval Klárát is kivezették a Duna-partra. Fölismerte egy nagynénjét, mellé keveredett. Mindenkinek ki kellett ürítenie a zsebet, álltak föltartott kézzel, szemközt a Margitsziget kopasz fáit, meg a fölrobbantott Margit híd egyedül álló pilléreit nézegették. A nagynéni még előredőlt a folyóba, de Klárát nem érte golyó. „Szerencséd, hogy kifogyott a táram”, mondta az egyik géppisztolyos, és elég barátságosan nevetett. „Szedd a lábad, és legyél jó otthon!” Ezzel a tanáccsal bocsátotta útra a már nem egészen fiatal pártaltiszt.

Én nyitottam kaput Klárának. Megismertem léptei hangját a bedeszkázott kapun át. Klára azt mondta: „Most álljunk itt, és fogd a kezem. Ne engedjél ki holnap, maradj egész nap mellettem. Anyának ne mondd el, mellettem lótték le Sári nénit.”

Másnap délelőtt az udvaron guggoltam a három téglából meg egy vasrácsból szerkesztett tűzhely előtt, amelyen fájdalmas lassúsággal főtt a bableves. Az én tisztem volt kavargatni és időnként megkóstolni, hogy puhul-e, és a parázs közé nyomni az elfűrészelt széklábdarabokat. Klára mellettem álldogált, és arról beszélt, hogy milyen volt az első két éve az iskolában, ahol egyáltalán nem bírt megmukkanni. A leckéjét megírta, de egy árva szót sem szólt. Szeretett volna legalább köszönni a többieknek, de képtelen volt kinyitni a száját. Engem erősen érdekelt, hogy fő-e már a bab, levettem a fedőt, és a fakanállal a levesbe nyúltam.

Orosz vadászgép dőreje hallatszott. Klára a falhoz húzódott, és olyan dühösen kiáltott rám: „Gyere!”, hogy csodálkozva fordultam hátra. A vadászgép alaposan megszórta géppuskagolyóval a háztömb belsejében a kövezett udvarokat. Senkit sem talált el. Klára azt mondta, azért volt olyan mérges, mert mindig hűsködöm, ami erős túlzás volt. Arra lettem figyelmes, hogy alul a parázs serceg. Lekukucsáltam, a fazékból egy lyukon át csurgott a leves. Egy golyó átlukasztotta a nagy, piros, zománcozott edény fenekét. Ha nem fordulok hátra, akkor a bab fölé hajló fejemet is átlukasztotta volna. Elég izgalom volt egy másik fazekat keríteni. „Miért kiabáltál rám?”, kérdeztem aznap este Klárát. „Nem tudom”, felelte Klára elbizonytalanodva.

A tetőterazon állva hallgattuk a híres színésznő dalát, az oroszok katonai hangszórójából jövet ez a hang még sokkal fenyegetőbb mélységgel búgott. Ez volt a rendeltetése: beoltani a félelmet a németek oldalán hasztalan védekező magyar katonák csüggeteg szívébe. „Hiába menekülsz, hiába futsz. A sorsod elől futni úgysem tudsz.” Az oroszok már túljutottak az elővárosokon, már elfoglalták Angyalföldet, a hangszóró néhány utcasaroknyi messzeségből szólt. Az égre felsüvített hosszasan szikrázva egy Sztálin-gyertya, és megvilágította a házak tetejét. Kézen fogva álltunk a hirtelen támadt, hunyorogtató fényben. „Szép”, suttogta Klára, nevettünk, hogy miért suttog.

Váratlan látogató jött hozzánk a védett házba: Nene. Kis ovális alumíniumérmet hozott láncocskán, Máriát ábrázolta. Nene azt kérte, hogy tegyük a nyakunkba. Térjünk át katolikusnak, és ha ezt megteesszük, vagy ha csak kijelentjük, hogy erre hajlandóak vagyunk, akkor ő elvinne bennünket egy zárdába, ahol kitért zsidó gyerekeket oltalmaznak, rejtegetnek. Megköszöntük Nene ajánlatát, de azt mondtuk, hogy inkább nem.

Mi, gyerekek megbeszéltük egymás közt, hogy ha nagy tömegben elhajtának bennünket a házból, ami a legvalószínűbben a Dunába lövésünkhöz vezetne, akkor a park sarkán ledobjuk a hátizsákunkat, és ahányan vagyunk, annyifelé szerteszaladunk. Valamelyikünk esetleg megmenekül, még ha lőnek is utánunk. Az örök többsége nem fogja őrizetlen otthagyni a házból kiterelt több száz zsidót.

Másnap hajnalban négy-öt nyilas és csendőr nyomult be a szobába, ordítottak, hogy öltözzünk, és adjunk oda minden fegyvert, még a konyhakést és a bicskát is, minden értéket, aztán sorakozzunk fegyelmezetten, csendben a ház előtt, a járdán. Volt velük egy zsidó rabbi is. Nyájasan tanácsolta, hogy engedelmeskedjünk, ez a legokosabb, amit tehetünk, és adjuk oda minden értékünket. Részletezte, hogy a nyakláncokat, emléktárgyakat, jegygyűrűket is. Lassan húztam a zoknimat.

Lent a ház előtt már ott virított Rebenyák piros sapkája, ő volt a rossz fiú a házból, szeretett volna a mi bandánkhoz tartozni, de nem vettük be. Az volt a feltevése, hogy a rabbi is megkapja a maga részét az értéktárgyakból. Ha nem lövik le. Már kérdően néztünk egymásra, hogy eljött-e a terv megvalósításának ideje, és most beavassuk-e Rebenyákot is, amikor két férfi jött nagy hanggal, az egyik csendőrtiszt, a másik német katonatiszti egyenruhában. Ők is kiabáltak, de nem velünk, hanem a nyilasokkal és a bennünket kísérő csendőrökkel. Visszaparancsoltak bennünket a házba. Lehet, hogy kommunisták voltak álöltözetben, az is lehet, hogy két zsidó színész. A jobbik színész rosszabbul játszotta ezt a szerepet, a rosszabbik jobban. Ültünk megint fent a szobában, télikabátban és tanácstalanul.

A kapualj volt a klubhelyiség. A gyerekek is be voltak osztva kapuőrségre, lefelé csúszdáztak a márványlejtőn, a legelső lépcsősor mellett. Piros sipkában megjelent Rebenyák, aki talán már tizennégy éves is volt, és mindig a bélyegeivel üldözött, tudva, hogy magammal hoztam Újfaluból a bélyegalbumomat. Mindig kisebb, de értékesebb bélyegeket adtam Rebenyáknak nagyobbakért és szebbekért. Már a beszédét is nehéz volt megérteni, csupa városi csibész szó. Hugyozni helyett azt mondta diblizni, brunzolni, brügölni. Homályos szavakkal beszélt valami macskáról, amin az egyik nagybacska lány nemi szervét értette. Nekem, csak mintegy a szövege központozásául, mindig azt mondta: „Nem esik le a húszas, hapsikám? Kapd be a faszom.” Főlényeskedik csak, mondta Rebenyákról Klára, és azt állította, hogy az ő cipőfűzőjében

is több ész van, mint Rebenyák piros sapkája alatt. Megesett, hogy Rebenyák fáradtan oldalra hajtotta a fejét, és azt mondta, ő már annyira kiélt, hogy rá sem bír nézni a bigékre, a bőrökre, az árura, más szóval a nőkre, akik állítólag a pincében mind őerte bomlottak. Klára nézte a csereüzleteimet, és ellenőrizte a bélyegek értékét egy katalógus alapján. „Ez a hazug dög téged folyton becsap. Nem bánod?” Nem bántam. Végül odaadtam Rebenyáknak az egész bélyegalbumot egy darab szalonnáért, amely a borsófőzelék tetején hagymával megpirítva az egész lakás ünnepe lett. Rebenyák kihozta a szalonnát az anyja ágya alól a pincéből, majd visszatért a szerzeményével, mint egy menyét. Egy ágyban aludt az anyjával, egy nehéz szagú, kövérkés asszonnyal, akinek az állán szőrszálak nőttek.

Évtizedek múlva találkoztam Rebenyákkal, addigra lesántult, és egy pincében húzódott meg. Három lakást ráhagyott a feleségeire, akik mind önála sokkal izmosabb szeretőkkel tértek haza, hogy bejelentsék: Rebenyák alvóhelye mostantól a szomszéd szoba. A pincelakásban Rebenyák intézeti lányokat gyűjtött, adta-vette-továbbadta őket pénzes utasoknak. Megbízta a lányokat azzal, hogy útlevelet lopjanak. Rebenyák gyönyörködött a lehetőségekben: svéd legyen, brazil vagy ausztrál?

Rebenyák a védett házban néha fölmerészkedett az emeletre is, pedig az anyja tiltotta ettől. Az emeleten könnyebben érheti belövés a házat. Mégis néha meglátogatott bennünket, vonzották a lakásban uralkodó nagyvilági szokások. Vágyódva forgatta a rosenthali levesescsészéket, abból ettük a babot a hosszú, fekete asztalnál. A fény felé tartotta a csészét: áttetsző. Ellopott egyet. „Mit hörcsögösködsz? Holnap lelőhetnek”, mondtam. Rebenyák megrémült, nagyon babonás volt. „Tudod, kit fognak holnap lelőni? Téged, te újfalusi, fatökű nyifirc.” Klára hátracsavarta a karját. „Szívd vissza!” Klára is babonás volt. „Lesheted a gecimet, te fapina!”, így mocskolódott kínjában nyöszörögve Rebenyák, de végül is hajlandó volt a visszaszívásra.

Megint egy belövés, a babfőzelék a rosenthali csészékben ehetetlenné vált az üvegszilánkoktól. A vaskályha, amelynek a füstcsövét kiveztük az ablakon, most összegörnyedt, mint akit hasba rúgtak. A házfalon géppuskagolyók pattogtak. Klára elgyerekesedett, az asztal alatt üldögélt, és fényes esküvőt rendezett az agyagbárány és a faegér között. Idegesítettem Rebenyákot, lekucorodott ő is az asztal alá Klára mellé. „Szerelmes vagy ebbe a nyifircbe? Hiszen ez még azt sem tudja, hogy mi a különbség az allegória és a filagória között.” „Mi az az allegória?”, kérdeztem gyanakodva. Rebenyák fölemlegette az átlukasztott fazekat. „Megmentetted ezt a balfácánt. Te, hagyd ezt az újfalusi bunkót, legyél inkább énbelém szerelmes.” Klára arcán elvetemült mosoly jelent meg. „Ha nekem adod a bélyeggyűjteményedet, és ha telehozod a sapkámat kockacukorral.” Rebenyák elvörösödött, de nem nyúlt a sapkáért, amelynek búzakék bojtja reggeltől estig az én szemem előtt ugrándozott.

Aznap éjjel még az történt, hogy egy Márió nevű fiatalember, aki a szomszéd szobában lakott, visszajött a Dunából. A karját érte a golyó, ki tudott üszni. Csak az okozott nehézséget neki, hogy az apjától, akivel össze volt kötözve, eloldozza magát. Az apa mell-lövést kapott, egy darabig kapaszkodott a fiába, aztán elengedte. A fiú meg egy jégtáblába fogódzkodva csurgott a hidak alatt lefelé a Dunán. Tartott tőle, hogy két jégtábla összeütközik, ő pedig közéjük szorul. Az Erzsébet híd lábánál a lépcsős partszakaszon kikapaszkodott, és úgy véresen és vizesen hazaballagott. Útközben megállították, fásult volt. „Ha akarnak, lőjenek bele még egyszer a Dunába.” „Olyan a zsidó, mint a macska, életrevaló”, mondta egy idősebb nyilas. Ezt ő megfigyelte. Ezért olyan veszélyes. Amíg te elbámészkodsz, ő kimászik a Dunából, és elpimaszodik. Végül neki fog feljebb állni. Nem voltál te már benn minálunk vendégségben? De volt. Az apjával együtt. Az apát vallatták, hogy hol van az öccse, aki részt vett egy fegyverreladásban. Az apa nem tudta. Ha nem mondja meg, akkor a fiát, Máriót fogják elintézni. Az apa mondott egy hamis címet. A nyilasok dühösen jöttek vissza, másvalakit lőttek le a keresett fiútestvér helyett. Csizmasarokkal szétrugdalták a kezükben lévő Márió heréjét. Végül is egy csendőrtiszt bejött értük a nyilasházba, és kivitte őket onnan. Érdemes volt neki ezt megtennie.

A Pozsonyi út 49. sarkán magasodott az úttest kockaköveiből a barikád. A házból Erdős doktort is

kihajtották más, idősebb zsidó férfiakkal kőhordásra; a fiatalabbakat már régen elvitték. Négy sorban hat egymás fölé rakott kockakő, ez a fal áttörhetetlen. A Sztálingrádtól eddig elért T-34-es páncélosok itt fognak megtorpanni.

Mi, gyerekek néztük a kapuból, ahogy a fagyban görnyedő öregek piszkavassal és kalapáccsal kopácsolnak, megpróbálják egymástól elszakítani a szuokkal egymáshoz tapasztott, arasznyi élű kockákat, és ölben emelve odaviszik az úttorlaszhoz. Vadászcizmás, fekete nadrágos, zöld inges fiatalemberek felügyeltek a munkára, siettették az öregeket. Egyiknek olyan díszes ostora is volt, mint a konfliskocsisoknak, azzal csördített az öreg zsidók nyakába. Nem tagadható, lázasabban is dolgozhattak volna.

Alighanem ez az ostoros fiatalember botránkoztatott meg egy idősebb urat a szomszéd házból, ahol keresztények laktak. Megesik, hogy az öreg az öreghez húz, ha át is hágja ezzel a felekezeti határokat. Tény, hogy az öregúr valahonnan elővette serétes vadászpuskáját, eltalálta, és megsebesítette ezt az ostopattogató fiatalembert. A nyilasok azt hitték, hogy valamelyik zsidó lőtt. Elkezdtek ők is vaktában lövöldözni. Fut a húsz barikádépítő, fedezéket keresnek, elesnek. Erdős doktor is elindult gyorsított lépésekkel a ház kapuja felé, nem rohant, hogy ne keltsen gyanút. A kapualjban már csak én álltam, a többi gyerek meg a felnőtt kapuőr, egy még öregebb zsidó, a lövöldözés hallatán föliszkoltak a lépcsőn.

Kinyitottam a bedeszkázott kaput, Erdős doktor beugrott, gyorsan be akartam csukni és kulcsra zárni, mielőtt még az a magas, karszalagos fiatalember, aki Erdős doktort követte, benyomhatná. Ketten nyomtuk belülről, egy gyerek meg egy öreg, de a talán huszonöt éves ostromlónak sikerült nekifutásból úgy visszatolnia bennünket, hogy a vadászcizmája orrát a résbe betehesse. A játszma az övé volt, ott állt előttünk pisztollyal a kezében.

Magasabb volt Erdős doktornál, az ajka reszketett, meg volt sértve az önérzetében. Ezek a zsidók csak úgy becsapják az orra előtt a kaput? Erdős doktor arcán egy kis mosoly futott át, a vesztes játékosé. A fiatalember odatartotta Erdős úr arcához a pisztolyt, és belelőtt a halántékába. Dr. Erdős Kálmán elesett, fejéből a lépcsőház sáros, rózsaszínű műmárvány kövére folyt a vére. Az egyenruhás fiatalember most az én homlokomra célzott. Inkább csodálkozva, mint rettegve néztem rá. Leeresztette a pisztolyát, és kifordult a kapun.

Már egyre kétségbeesettebben mentek a villamoskocsik löszeres ládákkal a frontra, vagyis négy-öt utcasarokkal odébb. Bátor asszonyok kimentek a házból, és innen-onnan még mindig tudtak kenyeret szerezni. Aznap a külső szobából, ahol egy aknabecsapódás miatt már nem volt ablak, a belső szobába mentünk aludni, de nem maradtunk ágyban, inkább az ablak mögött kucorogtunk, és szemléltük a csatát. Az égre felszivó Sztálin-gyertyák fényében láthattunk az utcasarkon egy-két háborús híradójelenetet, ezúttal nagytótálban, bekeretezetlenül. Egy tank átdübörgött a barikádon, félresöpörve a bazaltkockákat, nyomában más tankok és gyalogos katonák. 1945. január 17-ről 18-ára virradó éjjel néztük, ahogy a német katonák, akik golyószórójukkal a körakás mögött hasaltak, rohannak el a parkba. A front tovább haladt a Szent István körút felé.

A történelmi fordulatot tehát (nekem a felszabadulást, másoknak a vereséget) 1945. január 18-ának kora hajnalán saját szememmel láttam. Néhány fiatalasszony, tanárnő, divattervező, táncosnő az Internacionálét dúdolta, lelkesedtek. Elénekeltek egy dalt Geier Flóriánról. Egy magas, vörösseszőke mozdulatművésznő, Magda néni tanított meg bennünket ezekre. Kommunista volt, és azt mondta, hogy azért legyünk mi is kommunisták, mert csak ők voltak betiltva. Az összes többi párt valamennyire együttműködött a kormánnyal. Azon az éjszakán hajnali négykor átadtuk magunkat a felszabadulás állapotának.

Később Magda néni elkedvetlenedett, és 1949-ben ugyanabban a síbakancsban, amelyben az ostrom idején áttelelt, megpróbált átszökni a határon. A határőrök lőttek rá, az egyik golyó eltalálta, a kórházban meghalt.

Ezerkilencszáznegyvenöt január 18-án délelőtt tízkor kiléptem a Pozsonyi út 49. számú ház kapuján. Két szovjet katona állt a járdán tépett pufajkában, kissé piszkosan, a fáradtságtól inkább közönyösen és hunyorogva, mint szívélyesen. Az emberek beszéltek hozzájuk, ők nem értették, bólogattak. Látszott, hogy nem nagyon érdekeli őket. A két katona megkérdezte, hogy Hitler itt van-e a házban. Nem volt tudomásom róla, hogy Hitler itt lakna velünk, svájci védettséggel budapesti zsidókkal együtt a Pozsonyi úton. Aztán a nyilasvezér Szálasi után érdeklődött; nem, ő sem lakott nálunk. Lassan megértettük, hogy a németek helyett Hitlert mondanak, a nyilasok helyett Szálasi. Elég egyszerű fiúk voltak. Géppisztolycsővéket markolva zseblámpával lementek az óvóhelyre, noszogatták az embereket, hogy álljanak fel, és minden zugba bevilágítottak. Voltak odalenn katonaszökevények is civilben, nem vitték el őket. Az oroszokat nem nagyon érdekelte, hogy ebben a házban zsidók laknak. Ha valaki magyarázta nekik, hogy ő zsidó, és így próbált kedvességet nyerni, nem sok sikert aratott. De velünk, fiúkkal nem voltak barátságtalanok, mi pedig megszoktuk, hogy Hitler után kutatnak a pincében. Volt odalenn egy ember, aki tudott szlovákul, és kicsit értette őket. Nyomban előlépett tolmácsnak, és ahogy az oroszok áthaladtak a csákánnyal frissen tört átjárón a szomszéd óvóhelyre, ez a szlovákul is tudó zsidó nyomban intézkedő szavakat hallatott, mintegy a pokrócba burkolózó emberek újonnan kinevezett, polgári ruhás parancsnokaként, majd kis tévővázását leküzdve, búcsút intett családjának, és utána futott az oroszoknak.

A katonák feltörték egy drogériát, és megittak egy nagy üveg Chat Noir kölnivizet. Magabiztosan nyúltak ehhez a márkához, mintha ismerték volna, röviditalként minden bizonnyal ez volt a legmegfelelőbb. Nyomukban betódultunk mi is, civilek, helybeliek, zsidók – keresztények vegyest. Volt, aki élelmesen hátizsákot is hozott magával. Én is loptam egy szájharmonikát, amit később Rebenyákkal elcseréltem egy zacskó kockacukorra.

Kiléphettünk a házból, amelynek semleges védettsége bennünket történetesen megóvott, de a lakók másik felének életben tartásához nem volt elég hathatós. A kapuról lekerült a sárga csillag, ott feküdt egy hóbuckán a ház előtt. Most először léptem ki szabadon a házból, és most léptem ki talán a kiskorúságból is, abból, hogy ezt sem szabad, azt sem szabad. Került néhány cirill betűs felirat a házfalakra. Nem lőttek, nem bombáztak többet, fel lehetett jönni a pincéből. Kósza lövések azért még voltak; csak most a németek lőttek át Budáról. Egész géppuskasorozat csapódott be az utcába, megtanultam, hogy milyen lapos vagyok, amikor a falhoz simulok.

Mivel a lakást belövés érte, s rajtunk kívül voltak benne vagy harmincan, úgy éreztük, hogy menni kéne innen, valami otthonosabba, Zsófi néni és Gyula bácsi eredeti, Szép utcai lakásába, az talán üres, vagy legalábbis nincsen benne akkora zsúfoltság. Hirtelen ránk tört a vágy, hogy elbúcsúzzunk a maradéktól és a pincelakóktól, hogy kitörjünk a zsidó házból, ebből a hétemeletes, Bauhaus-stílusú gettóból, ahova bepréseltek bennünket.

Kiléptünk a Pozsonyi út 49. számú ház kapuján, a keményre taposott hó az aszfaltra jegesedett. Mindannyiunkon hátizsák, pokrócba varrt paplanokat szorongattunk, és egy szánkóra kötözve húztuk, ami kis motyónk még volt. Porhót kavart a szél, erősen fagyott, kesztyűnk nem volt, ujjaink vöröslilák. Égő házak mellett haladtunk el a sötétedő estében. A fekete ablakokon át gyengülő lángok festették rozsdavörösre a mennyezetet, amelyen még ott függött a rézcshillár. Néztük, mint egy domborított képet, hogy egy ház kettészelve, meztelen belsőséggel állt előttünk, mert a homlokzatát lekasabolta egy robbanóbomba. Ferdén lógott a fürdőkád, de a mosdó még a helyén volt. Odébb, az ebédlőszobában a falnál állt a súlyos mahagóni pohárszék, az ebédlőasztal azonban három emelettel lejjebb csúszott. A rombolás szemérmetlen és kaján humora.

Fáradt, de megelevenedő emberek hordták-vitték a cókmojkukat, mentek haza, mentek az övéiket keresni, mentek, csak hogy mehessenek. Hátha valahol kenyeret is sütnék. Az úton emberek szánkón húzták, hátukon cipelték a motyójukat, katonák tankokon üldögéltek, vagy rajban haladtak. Ablakokból lángnyelvek

nyújtózkodtak, talajszinten emberek és lovak feküdtek. A batyúval jövő-menő életbenmaradottak az emberekről nem farigcsálták le a húst, de a lovakról igen. Idős urak üldögéltek lóhullákban, zsebkéssel kapirgálták a csontokra fagyott húscsáfákat.

Az ágyneműs batyuk kibomlottak, kétségbeesve öleltük a dunnát. Szerettem volna kiérdekelni Zsófi néni dicséretét. Egyszer az én kis támaszomnak nevezett. De az örömből torokfacsaró öröm is vegyült, mert máskor „kis hipokritámnak” is nevezett valamilyen hízelgése miatt. Az a kis hüvös, de kacér ironia most is benne volt Zsófi néni kíváncsi tekintetében, vajon hogyan birkózom meg az aggasztóan bomladozni kívánó bugyorral.

A Szép utca 5/a, földszintig omlott sarokháztól eltérően, csodálatosképp épen maradt, kapott itt-ott ágyúbelővést, de ezek a lyukak befoltozhatók. Az udvaron sértetlen állt a márvány díszkút, amelynek tetején egy nagy, kőfarú nimfa korsajából jégcsapok lógtak alá.

Lakásuk előszobaajtájáról eltűnt Dr. Zádor Gyula sárgaréz névtáblája, a Zsófi néninél levő kulcs nem illett a zárba, a csengő nem szólt. Dörömbölni kellett. A hosszú előszoba sötétjében kis fénykör tágult egy gyertyaláng köré, s ahogy kinyílt az előszobaajtán levő, ráccsal fedett ablak, ősz hajú asszony nézett ránk vizsgálóan és barátságosan.

Zsófián világos szőrmebunda volt, fekete haját halványszürke selyemkendővel kötötte be. Mögötte álltunk öten, gyerekek, kíváncsiak voltunk és eltökéltek, hogy ezt a lakást visszaszerezzük. „Jó napot kívánok, asszonyom. Doktor Zádor Gyuláné, Vágó Zsófia vagyok, ennek a lakásnak a benne lévő holmikkal együtt a tulajdonosa.”

Az ősz hajú hölgy a rács mögül így válaszolt: „Doktor Dravida Kázmérné vagyok, ennek a lakásnak hatósági végzéssel feljogosított bérlelője. Az ön lakása, asszonyom, amennyiben valóban az öné, nekünk, erdélyi menekülteknek hivatalosan ki lett utalva.”

Mire Zsófia: „Asszonyom, az ön hatósági végzésének törvényességéhez több megalapozott kétely fér.”

Mire Dravidáné: „Remélem, asszonyom, nem kívánja kétségbe vonni jóhiszeműségünket, sem pedig azt a hazafias kötelességünket, hogy a pecsétes végzésekben rejlő magasabb szellemet, mindenkori hatóságaink és a bennük megtestesülő ezeréves államunk lelkeségét fegyelmezetten tiszteljük.”

Zsófia: „Akkor talán beengedhetne, asszonyom.”

Dravidáné: „Közállapotaink – nem mondom, hogy kívánt, fogalmazzuk inkább úgy: aggodó tisztességtudással szemmel tartott alakulása úgy hozta, asszonyom, hogy én most bebocsátom önöket, akik kabátjukról a megkülönböztető jelvényt önhatalmúan levették, bízva abban, gondolom, hogy a megkülönböztetésnek vége. Nos, én sem különböztetem meg önöket, asszonyom, és a lakás öt szobájából kettőt honfitársi együttéléssel az önök javára és használatára átengedek.”

Zsófia: „Asszonyom, nem kívánom azzal áztatni önt, hogy nem örültem volna jobban, ha lakásomat üresen találom, de hát önök is, nemde, hova bujdokoljanak télidőn? Mi egyebet mondhatnak: érezzék magukat szobáimban és bútoraim között az illő határig otthonosan.”

Megkövülten néztük azt a sürgés-forgást, amellyel ez a két idős személy, doktor Dravida Kázmér és felesége a kamrájukból a szobájukba bemenekítették az életfontosságú tartálékot, nehogy mi, inváziós csapat rájárvunk. Volt ott több zsák krumplics, liszt, rúd szalonnák, kolbászsok, nagy papírzacskóban cukor, piros zománcos bödönben disznózsír, nagy uborkásüvegben tepertő.

Csak amikor minden biztonságban volt, csak akkor bírták megkérdezni zihálva, hogy hoztunk-e magunkkal ennivalót. Nem, mondhatni semmit sem hoztunk, nem volt miből. A jóérzés megindította Dravidáékat, s kaptunk vacsorára, de még másnapra is krumplit, lisztet, szalonnát, harmadnapra már semmit, de nem tagadták meg tőlünk a mindennél hasznosabb értesülést, hogy a Szép utcára merőleges Reáltanoda utcában, a gimnázium pincéjében német élelmiszerraktár volt, s bár a környék lakossága azon a napon, január 18-án már szertehordta a készlet javát, valami azonban talán még maradt.

Mi, fiúk, üres hátizsákkal elindultunk felfedező utunkra. A Duna felől géppuska kelepelt. Kínos lenne, ha a németek visszajönnének; Dravidáék úgy elvitetnének bennünket Zsófi néni és Gyula bácsi lakásából, hogy soha többé át ne léphesse a lábunk az előszoba rézlappal bevont, de már régen nem fényesített küszöbét.

A gimnázium kapualjától a hófödte udvaron át kitaposott út vezetett a pincébe leereszkedő hátsó lépcsőházig. A hó alól kibukkanva elszórt sűrűséggel német halottak heverték. Zseblámpával világítottunk a halott német katonák arcába. Korábban azt hittem, hogy a halottak fintorognak, de valamennyinek nyugodt volt az arca, miként annak a katonának is, aki a pincében, a megfogyatkozott szemesbab mellett egy deszkaládán hanyatt feküdt elég kényelmetlen testtartásban lógatva a fejét, amire csak egy magyarázat kínálkozott, hogy a feje alatt is volt egy láda, amit már kihúztak alóla. Ha nem hagyták ott, akkor alighanem érdemes volt elvinni.

A hátizsákunkat már megtöltöttük babbal, borsóval, búzával és szárított hagymával, már csak ez maradt, de a láda a fiatal német alatt igen érdekelt bennünket. Szép, hosszú fiatalember volt, erőteljesen kidudorodott a szemöldökcsontja, mélyen ülő, nagy szeme nyitva volt. Sovány arcán világos borosta, érdeklődően nézett minket.

„Bocsáss meg”, mondtuk neki, és megpróbáltuk lehengeríteni a ládáról.

„Nem bocsátok meg”, mondta higgadtan a katona. Majd így folytatta: „Fogalmam sincs, miért kellett meghalnom ezen a ládán, miután a pincejáróban lövést kaptam, és idáig elvonszoltam magamat. Sőt, azt sem értem, hogyan kerültem ebbe a pincébe. Ebben a ládában elég jó minőségű, habár kívül megfehéredett, értelmezés szerint netán megpenészedett, némi kapargálás után azonban élvezhető kolbászt találhatnátok. Én itt megmerevedtem, ti azonban most kiveszitek alólam ezt a ládát, és kioldalogtok innen a zsákmányotokkal, én viszont itt maradok a sötétben, a halál pincéjében, amíg az alkalmi hullaszállítók még sötétebb helyre nem visznek innen. Nem bocsátok meg.” Így zárta nyilatkozatát a halott katona.

Mi pedig a következőket mondtuk neki: „Ismeretlen német katona, elismerjük sértődésed jogosságát, ha a tényállást olyan szűken írjuk körül, hogy porhüvelyedet nem hagyjuk békében, habár elég kényelmetlenül nyugodni, jóllehet még az is mellettünk szól, hogy eltávolítottván alólad a kolbász láda, ha még nem vagy túlságosan merev, kiegyenesedhetsz. Kitágíthatjuk azonban odáig is a helyzetet, hogy itt vagy ebben a pincében, állandó lakóhelyedtől oktalan távolságban, parancsra kétségtelenül, de nem meghívásra. Valószínű, hogy nekünk nem tetsző foglalatosságokba merültél, amíg a golyó el nem talált. Szögezzük le, hogy nekünk eszünkbe se jutott volna téged lelőni, de az, hogy te lelősz-e bennünket vagy sem, az csak attól a véletlen körülménytől függ, hogy kapsz-e erre parancsot vagy sem. Részedről a dolognak nincs akadálya. Mielőtt visszahúzódnál innen véglegesen, gondold meg, hogy te már lelőtted az ártatlanságodat, mi pedig csak megbocsáthatóan cinikus, de még ártatlan fiúcskák vagyunk, amikor ezt a ládikót a hónunk alá kapjuk.”

Ahogy fölemeltük, beköltözött szívünkbe a csalódás, mert a láda gyászosan könnyű volt: s ha lekapargáljuk erről a tíz szál kolbászról a fehérességet, a maradék nem fog soká tartani a dobkályhán fővő babfőzelékbe belevagdálva. Két hét múlva már a búzára fanyalodtunk, azt daráltuk, főztük órák hosszat, hogy egy kicsit megpuhuljon, körülötte melegebben vártuk, hogy mikor fő meg végre, addig szárított hagymát mártogattunk mustárba, hogy az éhségünket egy kissé mégtévesszük.

Dravida úr hintaszékben ült kucsmában, derékig maga köré csavart pokróccal, mindkét keze egy-egy teniszlabdát szorongatott. „Erőkifejtés, nagyon megnyugtató, jót tesz a gondolkodásnak.” Zsinóros télikabát volt rajta, magas szárú kirándulócipőjén kamásni. Vékony, de élesen kirajzolt száját, amelyet ugyancsak vékonyka bajusz futott körül, sértődés és gúny hajlította kesernyésre. Dravida úr Gyula bácsi magas támlájú olvasószékéből vetett néha egy pillantást ránk, zajos kísértetekre.

„Nem kell bekukucskálni! Azért, mert ti győztetek, még nem kell bekukucskálni.” Mellette ült öreg kutyája, jobbra-balra csapdosta a farkát; Dravida úr néha a fejéhez érintette a teniszlabdát. „Behoztam Bella tálkáját, mert kiettétek belőle a főtt krumplit. Sokan vagytok, lármások vagytok, és eleszitek a kutyám krumpliját. Ne álljatok az ajtóban, vagy ki, vagy be. Mi van? Jó fokhagymás kolbászt ettetek! Jól megy nektek, tinektek mindig jól megy.”

Éhesek voltunk, ettünk a kutya elől a főtt krumplit, és fokhagymát loptunk Dravidáék konyhaszekrényéből. Egy gerezdet elmajszolva úgy rémlett, mintha ettünk volna. Odakint gépfegyver ropogott, összenéztünk egymással, majd Dravida úrral, aki most egy kissé felbátorodott: „A játszma még nem ért véget. Ha fordul a kerék, és csapataink visszatérnek, rá fogtok szorulni a pártfogásomra. Lehet, hogy megvédelek benneteket, tőletek is függ. Ha szép csendben vagytok, és nem eszitek el a Bella ételét, akkor szólok egy-két szót az érdeketekben. Pedig igazság szerint a terhemre vagytok. Mindig zárva találom a fürdőszobaajtót. Sokat esztek, hogy ennyit ültök a klozetten, kis sáskák?”

Konrád György, Kutató kézben hamu és csontdarabkák

"A szerző hozzájárulásával"

A közöny olyan, mint a homok, nem érdekes. Az embertelenségben nem rejtőzik semmilyen talány, nincs mit megmagyarázni rajta. (...) Sorsunk titka, hogy ki lesz a megpróbáltatás órájában szent. (...) A tudás: védőoltás. A gyűlölet és a közöny: betegség. A szeretet és az empátia: egészség. Mindannyian választunk.

Adolf Hitler, a világháborút nézve, vesztes volt, ami viszont a zsidókról szóló álmát illeti, szinte győztesnek tekinthetnénk. Az európai zsidók kétharmadát legyilkolni: ez már komoly teljesítmény. Unokafivéremet és engem leszámítva sikerült gázba-tűzbe tüntetnie valahány iskolatársamat unokahúgaimmal együtt.

Ez talán magyarázza érzelmeimet a valóságos tettesek iránt. A moralista kérdezőktől elfordítom a fejemet, és visszanézve rájuk azt mondom: se bosszú, se megbocsátás. A tetteseknek a saját bűntudatukkal együtt kell élniük. Meddig? Életfogytiglan. A gyilkos holtáig gyilkos marad. Megátkozta önmagát. Akárhogy is próbál felejtetni, magyarázkodni, hiába. Ez már vele marad. Egész biográfiánk velünk marad.

A zsidóellenes beszédek radikális végig vitelét erkölcsükké fogadó emberek úgy vélték, hogy nem szabad az emberiség bűnébe esniük, és hogy nincs kímélet a csecsemőknek sem. Akármilyen kedvesnek látszanak, nem kedvesek, zsidók. Ha az anyjuk nem engedi el a kezüket, akkor megy a babával a zuhanyozóba, és onnan átrakodható a kemencébe.

Mindezek végleges elhatározása, innen nem messze a berlini Wannsee partján hetvenkét évvel ezelőtt, roppant józanul történt, mindennapian, egykedvűen, banálisan. Minek következtében a kisvárosban, ahol gyerekkoromat töltöttem, az átlagos európai arány érvényesült, tizennégyezer lakosból zsidók voltak ezren, megöltek 670-et, visszajött 330, és ezek később több szakaszban maguk mentek el. Úgyhogy ma már nincsen egy sem.

Ha már a számokat nézem, van egy - némi elmélkedésre érdemes – aránykülönbség Németország és Magyarország között. Németországban a lakosság 0,5 %-a volt zsidó, Magyarországon ennek tízszerese: 5%. Miért múlták felül a németek a magyarokat türelmetlenség és radikalizmus dolgában?

A szervezett egységről, a jóban-rosszban megmutatkozó, messzemenő alaposságról van szó? A feladat maradéktalan teljesítéséről? Biztos, hogy nem délies lazaságról, balkáni vircsafról.

A háború legvégén voltak a munka alól kibújó, vagy azt éppen elutasító német főtisztek, (egyiküknek köszönhető, a budapesti gettó lakóinak hozzávetőleges életben maradása), de addig az ő egyéniségük nem határozta meg a történet.

A magyar zsidó munkaszolgálatosok parancsnokai között voltak gyilkos vadállatok és voltak emberséges emberek, kinek mi jutott, attól függött, véletlenségtől, leváltásoktól az életük.

Egy Auschwitzba deportált, de életben maradt hajdani fogoly, egy hazatért tizenhét éves fiú a birkenai krematórium sűrű, kormos füstjét nézve, úgy érezte, hogy az ördög vigyorog a lángokból.

A holokauszt-irodalomban gyakoriak a pokollal kapcsolatos hasonlatok, de a tényleges összejövétel a Wannsee partján, magas rangú, diplomás urak szakszerű találkozója, ahol az eszme gyakorlati testet öltött, igen nyugodt volt.

A konferencia nagyon nyugodt, nagyon barátságos, nagyon udvarias, nagyon kifinomult és igen kedves volt, és nem esett sok szó. Nem is tartott sokáig. Azután a segédtisztek konyakot kínáltak, és az egész ügynek vége lett, az egyik résztvevő, Adolf Eichmann emlékezete szerint.

A magyarországi előkészület is aránylag sima és nyugodt volt, mindig csak egy lépcsőfokkal haladt tovább. Ha már van zsidó kérdés, akkor munkálkodni kell a megoldásán, törvényesen méghozzá. 1944 tavaszára a folyamat, amely a végső megoldáshoz, a megsemmisítő táborokhoz vezetett, mindennapossá vált, és szinte normális lett.

A magyar parlamentben a képviselők már a háború előtt alaposan megvitatták a témát, a katolikus hercegprímás és a református püspökök elnöke is elfogadásra ajánlotta a zsidótörvények javaslatát. Az elsőt követte a második, a harmadik, majd 1944 tavaszán nyomban a német megszállás után pergőtűz sebességgel egyik rendelet után pattogott a másik, behozták az egész lemaradást a német mintától.

1944. március 20-án, hétfőn, mint rendesen, mentem az iskolába, nem lehetett nem látnom a főtéren a német Tigris tankokat és a rajtuk cigarettázó sűrű egyenruhás katonákat. Nézelődtek, unatkoztak. A főutcán pedig szorosan egymás mögé tapadva csukaszürke egyenruhás német katonák vonultak fel-alá. A magyar katonák valamivel lazábban meneteltek, de énekükből ritkán hagyták ki a bűdös zsidó szót.

Május 15-én fekete egyenruhás Gestapo-tisztek kakastollas csendőrök kíséretében letartóztatták a szüleimet. Ausztriába deportálták őket kényszermunkára, nem tudunk róluk semmit sem.

Hallottuk, hogy kisvárosunk, Berettyóújfalu környékén már sok helyen gettóba zárták, és túlszűfolt marhavagonokban külföldre szállították a zsidókat.

Se apa, se anya, már csak mi, gyerekek; így is lehetett élni, de tanácsosnak látszott kisvárosunkból elmenni Budapestre, ahova rokonok is hívtak bennünket. Zsidóknak azonban már tilos volt utazniuk.

Hogy mégis mehessünk, egy ismerős, jobboldali ügyvéd közvetítésével, tizenegy éves koromban, szüleim megmaradt és elrejtett pénzével, egy nagyobb ház árával megvesztegettem az illetékes hatóságokat.

Bólintottam, amikor képviselőnkben, a döntést közölve, iskolaigazgatóm felszólított, hogy maradjak továbbra is jó magyar gyerek.

A csendőrségen megkaptam a számunkra kiállított, akkor igen kivételes utazási engedélyt. Elbúcsúztam unokahúgomtól, Verától. Hajnalban elutaztunk a városi futbalcsapat középcsatárának, a bátor Kádár Lalónak a kíséretével.

Másnap reggel kisvárosunk összes zsidó lakosát elszállították a közeli, nagyvárad gettóba, onnan egy héttel később Auschwitzba, a tizennégy éven aluli gyerekeket pedig, köztük Verát is, gázzal megfojtották és elégették.

A Horthy kormányzó által legitimált kormány egy negyedév alatt deportálta az egész magyar vidéki zsidóságot, közel félmillió embert a határig magyar csendőr-, onnan német SS-kísérettel Auschwitzba.

Akkor még a fegyverbarátság a két állam között zavartalanul működött. Azon a nyáron már jóformán csak magyar zsidók égtek a krematóriumokban.

Mikor ez a munka már javában tartott, a hercegprímás, az esztergomi érsek, a pápa ösztönzésére kérte, hogy a kitérteket hozzák vissza, a többivel pedig bánjanak emberségesen. Mosolyogtak rajta.

Két hét múlva én a Duna-parton sétáltam, Nem tudtam, hogy a falu kétszáz zsidó gyerekéből már csak mi élünk, négyen, akik eljöttünk onnan egy nappal a gettóba terelés és a deportálás elől, meg még rajtunk kívül két ikerfiú, akiken Auschwitzban Mengele doktor herekísérleteket végzett.

A többiek elhamvadtak.

Unokahúgomnak a gázkamra volt a sorsa? Erre jelölte ki az iskolatársaimat az Örökkévaló? Megölésükre nem volt semmi bennük rejlő ok.

Érdekből, kislelkűségből a korabeli németek, magyarok és más nemzetbeli tettesek nem értették, hogy akarva-akaratlan egy nagy bűn cinkosai lettek. Értetlenségük a meghunyászkodáson kívül talán azzal is összefüggött, hogy elirigyelték a zsidók házat, boltját, és nagy kedvet éreztek javaik eltulajdonítására.

És mi van ma, hetven év múltán? Mindezekre nem gondolni sok embernek nem sikerül.

Láttunk képeket, emlékezünk jelenetekre, elméltünk róla, és mégsem értjük. Elképzelhetetlen, mert nem lehet elhinni, hogy ezt az eszelős aljasságot különben normális, olykor bizonyára kedves fiatal emberek tették.

Ahhoz, hogy tegyék, ahhoz, hogy tenni tudják, az kellett, hogy a foglyot darabnak lássák, hogy az emberszerű lényben ne lássák az embert.

Ahhoz az elméjünkben kellett történnie valami elváltozásnak; amit lelki vakulásnak, is nevezhetnénk, aminek következtében a tettes semennyire sem tud azonosulni az áldozattal.

De mi magunk tudunk-e?

Kevés kivételtől eltekintve nem vagyunk sem tettesek, sem áldozatok. Vérségi, ismeretségi vagy kulturális alapon talán ezekhez is, azokhoz is közünk van, tudunk róluk, tudatunk szereplői. Ott vannak elzavarhatatlanul egy belső színpadon.

Mesterségem szerint, naponta formázom a mondatokat. Gyerekkori lakóhelyemen, a Berettyóújfalu nevet viselő kisvárosban apai nagyapám segédeivel és inasaival vizeskannát, vödröt és mosófazekat készített a bádigos műhelyében, mielőtt áttért volna a kereskedelemre, és a gyári áru viszonteladására.

Minden reggel bement a műhelyébe és koraestig dolgozott az emberei társaságában. Ezzel válaszolt mindarra, ami napközben történt, és a vevők igényeire, akik alaposan megvizsgálták a portékáját.

Ahogy a liszt jó volt, amit a búzájukból őröltek, úgy a horganyzott vizeskanna is jó volt, és több volt, mint a tárgy maga, benne volt a nagyapám, ahogy a lisztben benne volt a gazda. Egy zsidó iparos, és egy keresztény földműves elcserélte a munkáját, adták a művüket, amelybe belefeledkeztek, amelyért jól álltak. A zsidók néhány ezer éve szerte a világban ilyen csereviszonyban vannak a környezetükkel.

Adták a monoteizmust, a Tórát, a krónikákat, a zsoltárokat és a prófétákat. Az európai keresztények nem mondták, hogy ez az egész nekik nem kell.

A zsidó portéka és a zsidó Jézus kellett. És vele együtt kellett mindaz, amit ő megtanult, a tíz parancsolat és a hegyi beszéd, a törvény, amelyet állítása szerint a názáreti próféta beteljesíteni jött, meg azok a zsidó halászok, ácsok és egyéb mesteremberek, akik körülvették, és akik apostolai lettek az ő hirdetéseinek.

Kellett a zsidó örökségből mindaz, ami a keresztény kultúra fundamentuma. Kellett az Örökkévaló képze, hogy belőle eredjen a szentség, és hogy legyen különbség téve a szent és a profán, az ünnep és a hétköznapi között, hogy a hajlék és a tisztálkodás, az étel és az ital, a szerelem, a születés és a halál megkapja az isteni érintést.

Kellett az egyetlen isten kegyelme az élet kimagasló óráiban, hogy az élet elnyerje a maga világosságát a sötétől a ragyogóig, az ürességtől a teljességig, hogy az ember, aki szövetséget köt a teremtővel, valóban munkatársa lehessen a teremtés munkájában.

Kellett az Örökkévaló eszméje, hogy a zsidó egyén képes legyen meghallani a láthatatlan hangot, amely nem kőből, fából, medvéből, csillagból, napból, nem természeti jelenségből, és nem is egy másik, hozzánk hasonlóan véges életű és tudású emberből szól hozzánk, hanem belülről jön, szellemből és lélekből, és ezért kézzel-ésszel eleve megfoghatatlan.

Ez igen merész sejtés volt. A szellem és a lélek, a tudat és az emlékezet, tehát ami az embert emberré teszi, összeköt bennünket az elődeinkkel. Mivelhogy az isten, akit a zsidók megszólítottak, minden emberé, az egész emberiségé, zsidóként méltán dicsérhető minden közvetítő – keresztény és muzulmán egyaránt –, aki ezt a valóban transzcendens isteneszmét továbbvitte és elterjesztette.

Ennek az eszmének köszönhetően szeretettel gondolunk életükben és (természetes, vagy erőszakos) halálukban szüleinkre, testvéreinkre, minden rokonunkra, szomszédunkra és barátunkra, többnyire jóindulatúan nézzük a csecsemőket, csak mert embernek születtek, és érdekelt együttérzéssel szemléljük múltjában és jelenében a fajtánkat, ezt a bölcs és bolond lényt, amelyből egy vagyunk.

Én hat éves voltam, amikor kitört a második világháború. Német nevelőnőm, Hilda kezét fogva, és közel hajolva a rádióhoz, hallgattam azt a kellemetlen hangot, amely a zsidókat kiirtással fenyegette. Az Ausrottung szót módomban állt korán megjegyezni. Anyám elmagyarázta, hogy ki beszél ilyen barátságtalanul, és hogy, ha ennek a nagyhatalmú embernek sikerül a terve, akkor végünk van.

1939. volt az az év, amelyben a magyar parlament többpárti egyetértéssel meghozta a második zsidótörvényt, amely a zsidók megélhetését szinte ellehetetlenítette.

1938-ban a nyugati demokráciák a franciaországi Evianban megállapodtak abban, hogy nem adnak menedéket a náci megszállás alá kerülő Európából menekülni próbáló zsidóknak, és nem engedik behajózni őket Palesztinába, az ókori Izrael területére.

Apám 1942-ben katonai munkaszolgálatra behívott zsidó kereskedősegédei és unokaöccsei Ukrajnában pokoli napokat éltek át, és aki haza tudott jönni 1943-ban, beszámolt róluk.

Nagybátyám, a játék-, édesség- és illatszer-kereskedő Marci bácsi, akit negyvenkétben kivittek és negyvenháromban a magyar hadsereggel együtt hazahoztak, elmesélte, hogy a magyar tábori csendőrök parancsára bakancsszöggön kellett mezítláb táncolniuk, és ezt addig folytatniuk, amíg néhányan be nem vallották, hogy otthon hova rejtették az értékeiket.

Egy önérzetes futballistát úgy büntettek meg, hogy az ukrainai télben meztelenre vetkőztették, és így locsolták le több vödör vízzel, ami ráfagyva, jégpáncélt alkotott haldokló teste körül.

Textilkereskedő nagybátyám első segédje a hátán vitte be a beteg öccsét a kórházbarakkba, de mikor a csendes Donnál a front meglódult, és a német hadsereg magyar szövetségeseivel együtt gyors menekülésbe fogott, a kórházbarakkal mi egyebet tehettek volna: lángszóróval felgyújtották, és a kibotorkáló betegeket

legépfegyverezték.

A mesélő, Svéd András, a havas ukrán síkságon, látva a lángokat, elkezdett rohanni a kórházbarakk felé, de társai visszarángatták, még mielőtt az örök beleeresztettek volna egy géppisztolysorozatot. Hazajött tehát, de a következő negyvennégyes évet már nem sikerült túlélnie.

Némelyik ör azt mondta, minél többet pusztítanak el a rájuk bízott zsidó munkaszolgálatosokból, annál hamarabb mehetnek haza.

Mivelhogy kérdezni szerető gyerek voltam, és faggatásaimra a férfiak olykor elmeséltek valamit szörnyű tapasztalataikból, korán felfogtam, hogy nincs irgalom. Tíz éves koromban már nem voltak illúzióim.

A magyar belügyminiszter 1944 nyár elején szemleútra ment szülővárosomba, Debrecenbe, és örvendőve állapította meg, hogy a város zsidótlan, a tulajdonuk viszont ott maradt, és azt már sohasem kapják vissza.

Ez járta az én kisvárosomban, Berettyóújfaluban is, nyomban a zsidók elhurcolása után, ahogy a hatóság már gondatlanabban őrizte az elhagyott javakat, a nép, az istenadta nép széthordta azokat, olyannyira, hogy a házukban a következő év, 1945 februárjában, én már csak szemetet találtam, egy száraz ürülékkel teli fürdőkádat, meg egy nehéz szekrényt, amelyet nem tudtak elszállítani. Sem a nagy bolthelyiségben, sem a lakásban nem volt egy szög sem, amelynek bárki is hasznát vehette volna.

A háború után a helybeli ezer zsidóból háromszázharminc maradt életben, főként a fiatalabb férfiak, akik a magyar hadsereg alá rendelve munkaszolgálatot teljesítettek, és szerencsájük volt, mert egy környékbeli, ismerős volt a parancsnokuk, aki kanyargós menekülő-utakon magát is mentette, őket pedig épségben hazavezette.

1944 novemberében – miután a szovjet csapatok elfoglalták Kelet-Magyarországot – hazatérhettek, és otthon értesültek róla, hogy a feleségük, szüleik és gyermekeik füstté és hamuvá lettek.

Mi, négyen testvérek és unokatestvérek, tíz kemény hónapot töltöttünk Budapesten, és ez idő alatt többször lett volna alkalmunk, a magyar nemzeti szocialisták golyóitól eltalálva vagy az utcán, vagy egy parkban, vagy a Dunában befejezni rövid életünket.

Minden terv és előkészület készen állt arra, hogy a negyedmillió Budapesti zsidót is elszállítsák a birkenau-i vasúti rámpára.

Eichmann kommandója nem lett volna elégséges ennek a nagyszabású műveletnek a lebonyolítására, de a magyar adminisztráció, és ezen belül a csendőrség zöme odaadó kegyetlenséggel magára vállalta ezt a munkát.

A terv nem lett végrehajtva, mert Horthy Miklós kormányzó, és egy hozzá lojális, magyar páncéloshadosztály leállították az akciót, a Budapestre koncentrált csendőröket a város elhagyására kötelezték, nem utolsósorban azért, mert a kormányzó és szűkebb köre Washingtonból üzenetet kaptak, hogy személyesen fogják őket bíróság előtt felelősségre vonni a deportálások folytatásáért, ők pedig ezt el akarták kerülni.

1945 nyarán a szüleink hazatértek, és a miénk volt az egyetlen család a kisvárosban, amelyben anya, apa és a két gyermek, mind a négyen életben maradtunk. A budapesti zsidóknak a holokauszt üzeimben különböző helyeken és formákban körülbelül a felét ölték meg.

A maradék, mintegy százezer ember és a vidéki hazatértek megpróbálták ott folytatni az életüket, ahol az abba maradt, de mert boltjaikat és műhelyeiket nemsokára megint államosították, a polgári megélhetés Magyarországon igencsak megnehezült.

Így akinek erre módja vagy hajlandósága volt, legálisan vagy illegálisan elhagyta az országot a nagyvilág vagy Izrael állam felé.

A nemzeti szocialista oldalon komoly érvek szóltak az alapos munka mellett. Ha megölted, akkor nem tud felkelni, és bosszút állni. A végérvényes győzelem végérvényes megoldást, Endlösungot igényelt.

Ma már, hetven évvel később, inkább az odavezető út az érdekes, a szótól a tettig, és ami utána van: az előzmény és a következmény, a populista-fasiszta mozgósítás, a diktatúra kiépítése, és az ellenségként való definíció, amelyből ellenségként való determináció is lesz.

A zsidó volt a veszélyesnek mondott másik.

Az egykedvű közöny, ez volt a háború alatt Németország és Európa lelki betegsége. A többi nép a zsidóirtásban talán lustább volt, és kevésbé elhatározott, mint a németek.

Egy kis átnevelő munkával lehet a baráti szomszédból gyilkos szomszédot is csinálni: a másként való definíció, az elvont ellenségképzés által.

Félelmetes, hogy az ilyesmi milyen gyorsan megy. A huszadik századvég balkáni háborúi is erre utalnak. A szomszéd és barát a szomszédnak és barátnak a nyakára tette a kést. És ha ledöfte, akkor előállt a hiány, az üresség, hogy a szomszéd, a barát már nincs ott.

Rohamcsapatok, központi propaganda, a vezér újjal mutat az ellenségre, a nemzetek balsorsának okozójára. A nácik akkor már régen kinyilvánították, hogy nincs többé jogállam. Hogy a kereszténység alapja, az Ótestamentum nem érvényes többé, és a zsidó Jézus sincs többé, csak a vezér van, Hitler. Onnantól fogva a zsidó gyerekek halála elvégeztetett.

Értékelem számos német város teljesítményét, hogy a leégett zsinagógákat újjáépítették, vagy legalább emlékművel jelölték meg a helyüket.

A tanuló ember tartozik magának azzal, hogy legkülönbözőbb tornáit az empatikus képzelőerő gyakorlataival egészítse ki. Pedagógiai feladatnak tekintem – szerte Európában – annak az eseménynek a részletekben való elképzelését a gázkamra fulladó görcséig, amely hetven évvel ezelőtt történt.

Érthető, ha a mai szülők nem akarják elképzelni a saját gyerekeiket ezen az úton, a vasúti rámpától az égetőkemencéig. Ám az együttérzés és az együttlés olyan lelki képességek, amelyeknek gyakorlása nélkül nincsen erkölcsi intelligencia.

Most pedig lássuk magunk előtt a tetteseket. Érezniük kellett valami elégtételt: „Elvégeztük a munkánkat, ezeket is elintéztük, ezek sincsenek többé. Egészségünkre!”

Mivelhogy megtanulták: boldogtalanságaiknak a zsidók, vagy más politikai ellenfelek az okozói, most már lehettek boldogok.

Az egykori történet utólagos eltávolítása az önérzet védelméből ered. Nem akarjuk elhinni, hogy a mieink, a közénk tartozók, a felmenőink, németek, magyarok vagy bármely más európaiak ilyet cselekedtek.

Sőt: nemcsak a magunk nemzeti közösségét óvjuk a kollektív tömeggyilkos szégyenbélyegétől, hanem az emberi fajt is ettől a gyanútól, mert nem lehet, hogy épelméjű, nem analfabéta emberek ilyet cselekedjenek! A gyilkosok azonban nem voltak eredendően ferdék, hanem csak elferdültek – munka közben.

Otthon apák, fiúk, testvérek, barátok voltak. Aztán elmentek a szolgálatba, tették, amit kellett, és ittak egyet a jól végzett munka után. Sikerélményük volt, akár a mészárosnak, aki sok vágójószággal végzett aznap.

A zsidók - miután kijöttek a premodern elzártaságból -, beáramlottak az európai kultúrába, és ott mint egyének hoztak létre világi műveket, nem zárkózva el az európai művészet áramlataitól. A kép, a vers, a zene elsősorban kép, vers és zene kell, hogy legyen, és csak sokadszor jön szóba, hogy a szerző zsidó, ami az életrajz szempontjából érdekes, de mint esztétikai tény nem meghatározó.

A zsidókat nem különíti el a legegyszerűbb klasszifikációs választóvonal: a nyelv sem. Zsidók beszéde és irodalma többnyelvű.

A zsidók elkötelezett európaiak voltak, Közép-Európában ők képviselték Nyugat-Európát, akkor is, ha Kelet-Európából jöttek. Érdeklükben állt Európát felfedezni, összefűzni, és az etnikai elhatárolódással szemben a kulturálisan egyetemes hangsúlyozni. Minél tágabb és plurálisabb a közösség, annál természetesebben foglalhatnak benne helyet a zsidók.

De ne feledjük, hogy a zsidók éppen a kétségbevonatásuk és a kivető törekvések miatt terjedtek szét szinte az egész földön, olyan helyet keresve, ahonnan nem fogják őket kiközösíteni. Nyugalmat kerestek, de közben megtanulták a kisebbségiként való életgyakorlatot nyugtalanító viszonyok között, és hozzá is szoktak ahhoz, hogy ők kisebbségek.

Ezért nem olyan könnyű nekik többséginek lenniük egy zsidó államban.

Létezni kell, és megvédeni a hozzátartozóinkat. Fenn kell maradni, elvegyülve és elkülönülve, továbbadva egy örökséget, amely mindenkié, aki akarja, akinek kell, de a zsidók vállára különösen ránehezedik. Ha akarom, ha nem akarom, örökös vagyok.

Bújócskázhatom is: mondhatom a postásnak, amikor az én nevemre szóló ajánlott levelet hoz, hogy a címzett elköltözött. Nem kötelező átvenni egy hírt a Dunába lőtt barátról. Miért is lőtték a Dunába azt a barátot? Most én is feledkezzem meg róla ugyanazért?

Ha viszont nem lököm vissza a Dunába a barát képzetét, akkor rám nehezedik, akkor gondolkozni kényszerülök róla, és mindarról, ami hozzá kapcsolódik.

Zsidó vagyok a magyar nyelvi közösségben, többnyire itt vagyok Magyarországon, és noha lett volna alkalmam elmenni innen, ezt nem tettem, talán egy másik húség okán, mert felfogtam, hogy azokhoz is közöm van, akikkel egy nyelven beszélek, akiket magam körül láttam, ha kinéztem az ablakon, akikkel felnövekedvén egy iskolába jártam, akikkel egy asztalnál hoztak össze beszélgetések, és akikkel különböző ágyakban hozott össze a szerelem lidércfénye-lángja.

1945 után a kommunizmus is zsidóellenes volt, még ha voltak is zsidók a pártapparátusban és a politikai rendőrségben. Kihúzták a zsidó polgárság alól a talajt, a létalapot. A zsidók a második világháború előtt nem az állami szektorban, nem a bürokráciában találtak létalapot, hanem a magánszektorban, a magántulajdonú iparban és kereskedelembe.

Emiatt kizsákmányoló osztályellenségként lettek bemutatva. Következésképpen az életben maradottak egy

része 1945-48-ban vagy később, amikor lehetett, elment. Kommunisták és kisnyilasok, a polgárelleenségben, a bankárelleenségben egymásra találtak, és felmagasztosították a testi munkát az értelmiségi munkával szemben.

Az új antiszemitizmust, amely együtt terjed az újfasizmussal, az antikapitalizmus és az antikommunizmus egyaránt táplálja. Tud összefogózni benne a bal és a jobboldali radikalizmus.

A zsidó örökség kezdettől benne volt az európai örökségben.

Ha most azt mondanák a zsidóknak, hogy minden cókókjukkal hordják el magukat Európából, akkor a zsidók kénytelenek lennének elvinni magukkal a bibliát, zsidó szereplőkről író zsidó szerzők műveinek gyűjteményét, és már ezzel az egy elszállítással meglepő hiányt hagynának maguk mögött. A keresztény Európából eltűnne a kereszténység.

De ha a zsidók örökségéből kellene kirakodni mindazt, amit nem zsidó emberektől tanultak, akkor a zavar nem lenne csekélyebb. Amiből következik, hogy az örökségek nem elválaszthatók egymástól, átköltöztek, átnőttek egymásba.

Berlin, Prága, Varsó, Bécs és Budapest (és még hosszan lehetne sorolni a városok nevét) a zsidók emancipációja után felvirágzott, a virágzás pedig nem lehetett homogén és egyszínű. Ahhoz, hogy ne legyenek odabenn zsidók, be kellett zárni a kapukat, és korlátozni kellett a versenyt. Azok a városok, ahonnan a halálba küldték a zsidókat, nem lettek gazdagabbak. Minél kevesebb szín, annál több szürkesség és unalom.

A bűnbánat igénye hetven év után nem igazán reális, de a bűn, ha a küszöböd előtt van elásva, minduntalan felszínre vergődik, kiderül, hogy nem lehet átlépni, és nem lehet megfélelkezni róla.

Ha a németek továbbra is aktívan részt vesznek az Európa-alkotásban, ha nem akarnak szántsándékkal bezárkózni, akkor látniuk kell az egykori zsidókat, akik korábban fogtak neki ennek a munkának, és szőtték az összeszöhetőt.

Éppen ez volt a zsidók bűne a nemzeti szocialisták szemében.

A nemzetközi közösség, az ENSz és az Európai Unió mind a mai napig nem tudta eldönteni, hogy kinek a szuverenitását becsüli többre: a kormányokét vagy a polgárokét?

Mivel az államokon belüli etnikai és vallási kisebbségek tiszteletreméltósága mind a mai napig nem lett az emberi együttélés egyik alapeszméje, mivel az Európai Unió maga is a nemzetállamok társulása, és nem az európai embereké, ezért az európai humanizmusnak és szabadságnak ma még nincsen biztonságos garanciája.

Kezdetben volt az ige, a kirekesztés vágyának a megfogalmazása. És aztán jött a mesterség, az ölés művészete. Hogyan lehet minél kisebb ráfordítással minél több ellenséget elpusztítani? A pozitív kollektívizmus másik arca a negatív kollektívizmus: közösség gyűlöl közösséget.

A nemzeti szocializmus volt a nacionalizmus legfelsőbb foka.

A holokauszt volt a nemzeti szocializmus legfelsőbb foka.

Minél hisztérikusabb a kollektív dicsekvés, annál hisztérikusabb a kollektív gyűlölködés egy másik közösség ellen. Nem vacakolni, egy füsttel elintézni mindet, nem részletezni a vádat személyenként, hanem eltüntetni

az egész bandát, úgy, ahogy van.

Emlékszem egy vágóhídi mérnök szavaira: Innen a marhából – fel nem dolgozott állapotban – csak a bőgése tud kimenni. Ne legyenek nyomok, ne legyen emberi maradvány, csak füst és hamu, egyszóval semmi! Váljanak semmivé, nem is léteztek sohasem!

Mit akartak inkább eltüntetni? A zsidók ittlétének vagy a kiirtásuknak a nyomait?

A kutatások nyomán kezd fény derülni arra a szégyenletesen földi kérdésre, hogy az én kisvárosi zsidó iskolatársaim elpusztítása kinek mi mindenre volt jó és hasznos! Hány racionális érdeket és célt szolgált, milyen jéghideg kalkulációk tárgya volt.

Ha lefejtjük a genocídiumról, a népiirtásról a politikai felszínt, a szövegeket a fajtisza nemzetről, akkor marad a szívet melengető lényeg: a rablás.

A zsidó javak eltulajdonítása gyilkossággal egybekötve háborús szükség idején. A megszállt és a csatlós Európában azért ment aránylag könnyen a zsidótlanítás, mert a megszállók, a helyi nemzeti hatóságok, valamint a környéken élő civilek egymásra találtak a rablott javakon való osztzkodásban, és ezzel a gyarapodással csillapították erkölcsi kétségeiket.

Lehetett érdekelteket találni, mindig akadt valaki, akinek jól jött, ha egy ház megürült. Akitől pedig a háború után elvették azt, ami zsidó tulajdont a háború utolsó évében kapott, az igazságtalan erőszak áldozatának érezte magát, és ezt az érzést gyerekeire is sikerült átörökítenie, hogy a politikai antiszemitizmusnak legyenek meggyőződéses harcosai.

A hivatalnok, aki a háború utolsó évében német nyomásra a zsidók kisajátításában és deportálásában közreműködött, az a háború után, ha megmaradhatott az állásában (a kisnyilasokból ugyanis kiskommunisták lettek), ugyanilyen szorgalommal járt el a magyarországi németek kitelepítésében és javaik újraelosztásában.

Hogy emberektől valamilyen politikai magyarázattal el lehessen venni azt, amijük van, ahhoz érdekelt segéderők kellenek. Ezeknek voltaképpen közömbös a másik ember, akit most hivatalosan, a felsőbbbbség jóváhagyásával ki lehet fosztani.

Magas rangú világi és egyházi személyek hozták meg a zsidótörvényeket, amelyek az akkor tizenötmilliós Magyarország nyolcszáz ezer zsidó lakosának az eltávolítását célozták. Volt egy lármás kisebbség, amelynek jól esett vagy jól esett volna zsidót öletni, vagy akár ölni, tagjai hangoztatták, hogy nemzetük üdvét szolgálják.

A bürokrácia részvétlen volt, mint a kő, és tudta ésszerűnek látni a pusztítás gépezetét. Mentalitása, amelyben önigazolásra lelt, el tudta fogadni a távolabbi, lehetőleg feltűnés nélküli tömeggyilkosságot.

Ha a nemzet áll mindenekfelett, akkor az, aki ne legyen benne, az egyáltalán ne is legyen. Akkor az is logikus, ha a szövetséges hatalom illetékes szervei a megmaradt fényképekről tanácstalan rémülettel ránk néző gyerekekkel, öreggel kemencét fűtenek.

Ez a könyörtelen üresség képeszt el valahányszor a kieszelők és a végrehajtók agyába belevilágítanak a dokumentumok. Az ő számukra maga az emberi személy teljességgel érdektelen, de a javai netán érdekesek lehetnek.

Hatmillió zsidó meggyilkolása, az úgynevezett Végso Megoldás nagy egésze sok lelkiismeretes

aprómunkából állt össze. Ez is öngyilkos terrorizmus volt. Inkább mi is vesszünk, csak hogy ők pusztuljanak. A náci vezetők 1944-ben már tudták, hogy a háborút elvesztették. Tehettek volna gesztusokat, abbahagyhatták volna a zsidóirtást, de ők rákapcsoltak.

Ilyesmit gondolhattak: akit még a vereség előtt el lehet pusztítani, azt pusztítsuk el! Ha a Szövetséges Hatalmakat nem is lehet, akkor legalább azokat semmisítsük meg, akik mint a megmentőket várják őket.

Többek között az én iskolatársaimat. Hogy a gyerekeknek sem irgalmaztak, sőt nekik a legkevésbé, nehogy színre lépjen egy újabb zsidó nemzedék, ez a tébolyult következetesség teszi a holokausztot kivételessé a népirtások között.

Ezen a különös tényen megbicsaklik a racionális elemzés.

A nemzeti szocialisták az európai zsidók hatvanhét százalékát megölték. Vannak olyan országok, amelyekben a megöltek arányszáma ennél magasabb, és olyanok is vannak, ahol ez az arány lényegesen alacsonyabb.

Sem az ölés, sem a meghalás nem volt végzettszerű. Lehetett a parancsot túlteljesíteni, de lehetett valamit tenni is ellene, akadályozni, lassítani, időt nyerni. A honfitársak átlaga nem mozdult, csak néhány kivételes ember segített, akiket valami rejtélyes erő hajtott erre.

Ebben a játszmában voltak bűnösök és hősök, gyilkosok és megmentők, és a kettő között mindenféle ember, aki a jó és a rossz között élete minden napján dönt. Akik életük kockáztatásával embereket mentettek meg, mindig egyesek voltak, akik a lelkiismeretüknek engedelmeskedtek.

A közöny olyan, mint a homok, nem érdekes. Az embertelenségben nem rejtőzik semmilyen talány, nincs mit megmagyarázni rajta. Aki viszont egy másik embert megment, az rendkívüli. Sorsunk titka, hogy ki lesz a megpróbáltatás órájában szent.

Tiszteletet érdemel mindenki, aki tett valamit azért, hogy ez a fekete lyuk az európai történelemben úgy-ahogy elképzelhetővé váljék a maga gyötrelmes valóságában.

A tudás: védőoltás. A gyűlölet és a közöny: betegség. A szeretet és az empátia: egészség. Mindannyian választunk.

<http://www.mazsihisz.hu/index.php?nid=6846>

Konrád György

V., Szép utca 5.

<http://www.csillagoshazak.hu/#overlay=hazak/V/szep5>

A Szép utca 5/a, földszintig omlott sarokháztól eltérően, csodálatosképp épen maradt, kapott itt-ott ágyúbelövést, de ezek a lyukak befoltozhatók. Az udvaron sértetlen állt a márvány díszkút, amelynek tetején egy nagy, kőfarú nimfa korsajából jégcsapok lógtak alá.

Lakásuk előszobaajtájáról eltűnt Dr. Zádor Gyula sárgarézt névtáblája, a Zsófi néninél levő kulcs nem illett a zárba, a csengő nem szólt. Dörömbölni kellett. A hosszú előszoba sötétjében kis fénykör tágult egy gyertyaláng köré, s ahogy kinyílt az előszobaajtán levő, ráccsal fedett ablak, ősz hajú asszony nézett ránk vizsgálóan és barátságtalanul.

Zsófián világos szőrmebunda volt, fekete haját halványszürke selyemkendővel kötötte be. Mögötte álltunk öten, gyerekek, kíváncsiak voltunk és eltökéltek, hogy ezt a lakást visszaszerezzük. „Jó napot kívánok, asszonyom. Doktor Zádor Gyuláné, Vágó Zsófia vagyok, ennek a lakásnak a benne lévő holmikkal együtt a tulajdonosa.”

Az ősz hajú hölgy a rács mögül így válaszolt: „Doktor Dravida Kázmérné vagyok, ennek a lakásnak hatósági végzéssel feljogosított bérlője. Az ön lakása, asszonyom, amennyiben valóban az öné, nekünk, erdélyi menekülteknek hivatalosan ki lett utalva.”

Mire Zsófia: „Asszonyom, az ön hatósági végzésének törvényességéhez több megalapozott kétely fér.”

Mire Dravidáné: „Remélem, asszonyom, nem kívánja kétségbe vonni jóhiszeműségünket, sem pedig azt a hazafias kötelességünket, hogy a pecsétes végzésekben rejlő magasabb szellemet, mindenkori hatóságaink és a bennük megtestesülő ezeréves államunk lelkeségét fegyelmezetten tiszteljük.”

Zsófia: „Akkor talán beengedhetne, asszonyom.”

Dravidáné: „Közállapotaink – nem mondom, hogy kívánt, fogalmazzuk inkább úgy: aggódó tisztességtudással szemmel tartott alakulása úgy hozta, asszonyom, hogy én most bebocsátom önöket, akik kabátjukról a megkülönböztető jelvényt önhatalmúan levették, bízva abban, gondolom, hogy a megkülönböztetésnek vége. Nos, én sem különböztetem meg önöket, asszonyom, és a lakás öt szobájából kettőt honfitársi együttéléssel az önök javára és használatára átengedek.”

Zsófia: „Asszonyom, nem kívánom azzal áztatni önt, hogy nem örültem volna jobban, ha lakásomat üresen találom, de hát önök is, nemde, hova bujdokoljanak télidőn? Mi egyebet mondhatnak: érezzék magukat szobáimban és bútoraim között az illő határig otthonosan.”

Megkövülten néztük azt a sürgés-forgást, amellyel ez a két idős személy, doktor Dravida Kázmér és felesége a kamrájukból a szobájukba bemenekítették az életfontosságú tartalékokat, nehogy mi, inváziós csapat rájárjunk. Volt ott több zsák krumpli, bab, liszt, rúd szalonnák, kolbászkok, nagy papírzacskóban cukor, piros zománcos bödönben disznózsír, nagy uborkásüvegben tepertő.

Csak amikor minden biztonságban volt, csak akkor bírták megkérdezni zihálva, hogy hoztunk-e magunkkal ennivalót. Nem, mondhatni semmit sem hoztunk, nem volt miből. A jóérzés megindította Dravidáékat, s kaptunk vacsorára, de még másnapra is krumplit, lisztet, szalonnát, harmadnapra már semmit, de nem tagadták meg tőlünk a mindennél hasznosabb értesülést, hogy a Szép utcára merőleges Reáltanoda utcában, a gimnázium pincéjében német élelmiszerraktár volt, s bár a környék lakossága azon a napon, január 18-án már szertehordta a készlet javát, valami azonban talán még maradt.

Mi, fiúk, üres hátizsákkal elindultunk felfedező utunkra. A Duna felől géppuska kelepelt. Kínos lenne, ha a németek visszajönnének; Dravidáék úgy elvitetnének bennünket Zsófi néni és Gyula bácsi lakásából, hogy soha többé át ne léphesse a lábunk az előszoba rézlappal bevont, de már régen nem fényesített küszöbét.

A gimnázium kapualjától a hófödte udvaron át kitaposott út vezetett a pincébe leereszkedő hátsó lépcsőházig. A hó alól kibukkanva elszórt sűrűséggel német halottak heverték. Zseblámpával világítottunk a halott német katonák arcába. Korábban azt hittem, hogy a halottak fintorognak, de valamennyinek nyugodt volt az arca, miként annak a katonának is, aki a pincében, a megfogyatkozott szemesbab mellett egy deszkaládán hanyatt feküdt elég kényelmetlen testtartásban lógatva a fejét, amire csak egy magyarázat kínálkozott, hogy a feje alatt is volt egy láda, amit már kihúztak alóla. Ha nem hagyták ott, akkor alighanem érdemes volt elvinni.

A hátizsákunkat már megtöltöttük babbal, borsóval, búzával és szárított hagymával, már csak ez maradt, de a láda a fiatal német alatt igen érdekelt bennünket. Szép, hosszú fiatalember volt, erőteljesen kidudorodott a szemöldökcsontja, mélyen ülő, nagy szeme nyitva volt. Sovány arcán világos borosta, érdeklődően nézett minket.

„Bocsáss meg”, mondtuk neki, és megpróbáltuk lehengeríteni a ládáról.

„Nem bocsátok meg”, mondta higgadtan a katona. Majd így folytatta: „Fogalmam sincs, miért kellett meghalnom ezen a ládán, miután a pincelejáróban lövést kaptam, és idáig elvonszoltam magamat. Sőt, azt sem értem, hogyan kerültem ebbe a pincébe. Ebben a ládában elég jó minőségű, habár kívül megfehéredett, értelmezés szerint netán megpenészedett, némi kapargálás után azonban élvezhető kolbászt találhatnátok. Én itt megmerevedtem, ti azonban most kiveszitek alólam ezt a ládát, és kioldalogtok innen a zsákmányotokkal, én viszont itt maradok a sötétben, a halál pincéjében, amíg az alkalmi hullaszállítók még sötétebb helyre nem visznek innen. Nem bocsátok meg.” Így zárta nyilatkozatát a halott katona.

Mi pedig a következőket mondtuk neki: „Ismeretlen német katona, elismerjük sértődésed jogosságát, ha a tényállást olyan szűken írjuk körül, hogy porhüvelyedet nem hagyjuk békében, habár elég kényelmetlenül nyugodni, jóllehet még az is mellettünk szól, hogy eltávolítottván alólad a kolbászos láda, ha még nem vagy túlságosan merev, kiegyenesedhetsz. Kitágíthatjuk azonban odáig is a helyzetet, hogy itt vagy ebben a pincében, állandó lakóhelyedtől oktalan távolságban, parancsra kétségtelenül, de nem meghívásra. Valószínű, hogy nekünk nem tetsző foglalatosságokba merültél, amíg a golyó el nem talált. Szögezzük le, hogy nekünk eszünkbe se jutott volna téged lelőni, de az, hogy te lelősz-e bennünket vagy sem, az csak attól a véletlen körülménytől függ, hogy kapsz-e erre parancsot vagy sem. Részéről a dolognak nincs akadálya. Mielőtt visszahúzódnál innen véglegesen, gondold meg, hogy te már lelőtted az ártatlanságodat, mi pedig csak megbocsáthatóan cinikus, de még ártatlan fiúcskák vagyunk, amikor ezt a ládikót a hónunk alá kapjuk.”

Ahogy fölemeltük, beköltözött szívünkbe a csalódás, mert a láda gyászosan könnyű volt: s ha lekapargáljuk erről a tíz szál kolbászról a fehérességet, a maradék nem fog soká tartani a dobkályhán fővő babfőzelékbe belevagdálva. Két hét múlva már a búzára fanyalodtunk, azt daráltuk, főztük órák hosszat, hogy egy kicsit megpuhuljon, körülötte melegedve vártuk, hogy mikor fő meg végre, addig szárított hagymát mártogattunk mustárba, hogy az éhségünket egy kissé megtevésszük.

Dravida úr hintaszékben ült kucsmában, derékig maga köré csavart pokróccal, mindkét keze egy-egy teniszlabdát szorongatott. „Erőkifejtés, nagyon megnyugtató, jót tesz a gondolkodásnak.” Zsinóros télikabát volt rajta, magas szárú kirándulócipőjén kamásni. Vékony, de élesen kirajzolt száját, amelyet ugyancsak vékonyka bajusz futott körül, sértődés és gúny hajlította kesernyésre. Dravida úr Gyula bácsi magas támlájú olvasószékéből vetett néha egy pillantást ránk, zajos kísértetekre.

„Nem kell bekukucskálni! Azért, mert ti győztetek, még nem kell bekukucskálni.” Mellette ült öreg kutyája, jobbra-balra csapdosta a farkát; Dravida úr néha a fejéhez érintette a teniszlabdát. „Behoztam Bella tálkáját, mert kiettetek belőle a főtt krumplit. Sokan vagytok, lármások vagytok, és eleszitek a kutyám krumpliját. Ne álljatok az ajtóban, vagy ki, vagy be. Mi van? Jó fokhagymás kolbászt ettetek! Jól megy nektek, tinektek mindig jól megy.”

Éhesek voltunk, ettük a kutya elől a főtt krumplit, és fokhagymát loptunk Dravidáék konyhaszekrényéből. Egy gerezdet elmajszolva úgy rémlett, mintha ettünk volna. Odakint gépfegyver ropogott, összenéztünk egymással, majd Dravida úrral, aki most egy kissé felbátorodott: „A játszma még nem ért véget. Ha fordul a

kerék, és csapataink visszatérnek, rá fogtok szorulni a pártfogásomra. Lehet, hogy megvédelek benneteket, tőletek is függ. Ha szép csendben vagytok, és nem eszitek el a Bella ételét, akkor szólok egy-két szót az érdeketekben. Pedig igazság szerint a terhemre vagytok. Mindig zárva találom a fürdőszobaajtót. Sokat esztek, hogy ennyit ültök a klozetten, kis sáskák?”

Konrád György

XIII., Pozsonyi út 49.

<http://www.csillagoshazak.hu/#overlay=hazak/XIII/pozsonyi49>

Budapest elővárosaiból, Újpestről, Kispestről még a nyáron deportálták a zsidókat Auschwitzba. Bejöhettek volna a városba gyalog, villamoson, de ők parancs szerint elmentek a vasútállomásra. A kommunisták, a cionisták, az ellenállók, meg általában a merészek hamis papírokkal bujkáltak. A lemondóbb és talán félénkebb középosztály a védett házakban próbálta átvészelni a legnehezebbet. A védett házakban módosabb, polgáribb és világiasabb zsidók laktak, akiknek sikerült kapcsolatba jutniuk valamelyik semleges követséggel. A szegényebb, ortodox zsidók fekete szakállukkal és kalapjukkal, kendős feleségeikkel, oldaltincses fiaikkal és nagy szemű lányaikkal a gettóba kerültek. Nekik ott volt a helyük, ahol a hitközség is volt, meg a legtöbb zsinagóga, ezt így érezhették ők is, meg a semleges diplomaták is. A gettó szabad vadászterület volt, részeg nyilasok bementek, és kedvükre lövöldöztek.

Carl Lutz svájci konzul körül szerveződött meg a svájci menlevelek, a Schutzpassok üzeme, az ő nevét ritkábban említik Raoul Wallenbergé mellett, pedig ő is megmentett annyi embert, mint svéd kollégája. Átköltöztünk tehát a Pozsonyi út 49. szám, és a Helvét Konföderáció védelme alá, ahol leginkább azt a három-négy fiatalembert tiszteltem, akik a pincében rejtőztek, és akikről azt susogták, hogy valami ellenálló katonaszökevények. Egy harmadik emeleti lakásban talán nyolcvan is laktunk két szoba hallban. Éjjelre egymásra halmoztunk minden bútort, amin nem lehetett aludni; nem mindenki alatt volt ágy vagy matrac, de szőnyeg mindenki alá jutott. Mi négyen, fiúk, az ablak tövében aludtunk földre tett matracokon, egy bútorhegy mögött. Akár egy folyamatos házimulatság, nem sokat unatkoztam, mindig volt kivel beszélgetni. Délelőttként két órára szabad volt kimenni a házból. Öt gyerek egy szép fiatal nő nyakán. Zsófi néni védett minket, és talán mi is őt. Az igazoltatók csodálkoztak: „Ez mind a magáé?” Ahogy múlt az idő, enyhült a szorosság, mert a lakók egy része lehúzódt az óvóhelyre, másik részét pedig alkalmi razziákon elvitték, és belelőtték a Dunába.

Az 1944–45-ös télen láttam hullát eleget. El tudtam képzelni, hogy én is egy leszek közöttük, és ez rossz érzés volt, de az erről való képzelődést elfedték a gyakorlati teendők, veszélyben az ember praktikus. Igazában csak pillanatokra szembesül a halál esélyével, például amikor a homlokára tartanak egy pisztolyt. Akkor érzi, hogy igen, ez az, ez most lehetséges. Mivelhogy az ember attól a pillanattól fogva felnőtt, amikor szembenéz a saját halálával, tizenegy éves korom óta felnőtt vagyok. Van, akivel ez még korábban megtörténik, van, akivel később, és olyan is van, akivel sohasem.

A halál aligha kellemes, a halálveszély sem az, de az is megeshet, hogy állsz egy tetőterazon, gépfegyvereznek a vadászpülők, te viszont úgy érzed, hogy az egész nem igazán komoly, csúszkáljunk tehát a néhány vödör vízzel magunk készítette jégpályán, vasalt bakancssarokkal. Ez a nem olyan komoly érzés később is megóvott attól, hogy átadjam magam melodramatikus hangulatoknak.

Véletlenek kegyes láncolatának köszönhetem az életemet. Tartós adomány tizenegy éves korban megismerni azt a száraz tárgyilagosságot, hogy bármikor megölhetnek, és nem idéetlenkedni ilyen helyzetben. 1944–45 telén majdnem úgy gondoltam a halálra, mint a tűzifára. Nem volt benne semmi különös. Rajtam kívül álló esemény, csak annyira valószínű, amennyire a kártyában komoly esély van rá, hogy az ember rossz lapot húz és veszít.

Szép, fiatal nők síbakancsban, norvég mintás pulóverben, bőséges hajukat simán kontyba fésülve, nadrágos, hosszú lábukat egymáson átvette cigarettáztak. Sok olyasmin nevettek, amit én nem értettem. Mások voltak, mint a kisvárosi asszonyok, gunyorosak, talányosak, radikálisok és kifinomultak. Mint régi ismerősüket emlegették a francia szürrealistákat, német expresszionistákat, orosz absztraktokat. Mozdulatművészek, táncosnők, szélsőbaloldaliak, gyönyörűen nyújtózkodtak. Elénekeltek nekünk, gyerekeknek az Internacionálét és a Bunkócskát.

Volt, akit csodáltam közülük, de leginkább Zsófi nénit. Szerettem volna valami hősiecs dolgot cselekedni érte, és még vakarózni sem mertem előtte. Kissé elhúzott hang: „Elkísér, lovagom?” A pokolba is elkísértem volna. Zsófi néni kedvéért hajlandó voltam vastag regényekkel a hónom alatt enni, hogy ne tartsam el a könykömet. A félősebbek leköltöztek a pincébe, Zsófi néni azonban nem tudta elválasztani egymástól az emberi méltóságot és a tisztaságot. Visszataszítónak tartotta volna, hogy odalenn az óvóhelyen, abban a homályos bűzben, annyi hanyagul tisztálkodó és zagyván összetorlódott ember társaságában bújunk el a robbanó- és gyújtóbombák, valamint az ágyúgolyók és a tüzérségi aknák elől. Megengedte magának, hogy egy kissé emeljük a kockázatfokot.

A méltóság több, mint a biztonság, mondta; nem fogunk eltetvesedni. Szirénázáskor sem mentünk le a pincébe. A legépeszübb választásnak a tetőterasz kínálkozott, amelyre délelőttként ragyogóan süttött a januári húsfokos fagyban is a téli nap. Néhány vödör vízzel pompás korcsolyapályát csináltunk magunknak, vasalt sarokkal, nekifutásból végigcsúszunk rajta. Pattogtak a jégen a fölöttünk elhúzó Rata nevű szovjet vadászgép géppuskagolyói. Zörgött a villamos, lőszeresládát vitt a frontra, amely néhány sarokkal odébb volt. Bámultuk az eget, ha jöttek a bombázók, és figyeltük a hasukból kioldódó bombákat, hova esnek. A porfelhő és a láng jelezte, hogy robbanó- vagy gyújtóbomba volt-e. Néztük a füstöt és a távolodó repülőgépeket.

Odalenn még a németek kiabáltak. Az oroszok már egészen közel voltak, de a környéken még a nyilasok koncolták fel a zsidókat és a keresztény katonaszökevényeket. Ez az ige – felkoncolni – minden falragaszon szerepelt. Azt jelentette: helyben lelőni és otthagyni. Fegyverdörrenések hangzottak fel az utcáról. Már nem volt semmi jelentősége a papíroknak, csak a részegségnek, a félelemnek, a pillanatnyi rokon- és ellenszenveknek. A karszalagos fegyvereseknek bőven volt kit agyonlőniük, de már sejtették, hogy nem tudnak minden zsidóval végezni. Valószínű, hogy nem tudták magukat mindennap az embervadászat hangulatába hozni. Öregasszonyokkal és kislányokkal telelővölgözni a zajló Dunát olyan díszítőművészet, amelynek varázsa kihagyó. Még ezek a védtelen emberek, akikből annyit ölhetek volna, amennyit jólesik, még ezek is kifejtettek, ha mással nem, legalább a szemükkel valami igen lágy ellenállást, amelyet fölerősített az utcai járókelők tekintete: némi részvétellel figyelték az alsó rakpartra kísért csendes télkabátokat. Kellott az idő másra is, ivásra, melegedésre. Némelyik karszalagosnak megfordulhatott a fejében, hogy ha már az oroszok eljöttek a budapesti külvárosokig, s a szüntelen moraj tanúsága szerint tüzérségük is van elegendő, akkor aligha fognak itt megállni, és eljönnek egész a Belvárosig. Ha pedig az egész várost elfoglalják, akkor a nyilasokra sok minden vár, csak nem kitüntetés. Erre nem volt kellemes gondolniuk. Hol elfogyott, hol magasra csapott bennük a gyilkolókedv.

Az oroszokra löni veszélyesebb, a zsidókra agyaggalamb-lövészet. Az élet szerencse, a halál balszerencse, az ember tehet magáért valamit, de nem sokat, és néha gögből azt sem teszi meg. A lakásból több embert elvittek az előző éjszaka, véletlenül a szomszéd szobából és nem a miénkből.

Nézem a németeket, ezek csakugyan azt hiszik, hogy öt sarokkal odébb visszavetik az oroszokat? Értelmesek, csak ahhoz nem értenek, hogy mit szabad csinálni és mit nem. Ezek a nyilasok meg aljanép, ők az osztályból a bukásra állók, akik csak a macskakíezésban tehetségesek. Egy gyereknek fel kell nőnie, hogy megértse, milyen kezdetlegesek a felnőttek. Tizennégy éves kamasz kísért fegyveresen a Duna-partra fegyvertelen embereket. És azok, ahelyett hogy kivették volna a kezéből a fegyvert, oda mentek, ahova ő parancsolta. A legtöbb áldozat sorsszerűnek tartja azt, amitől tartania kell, ami ellen védekeznie kellene. Azt is, ha jég esik a virágoskertjére, azt is, ha megölik. A háziállat is megszokja, hogy a társait mellőle levágják, az ember is megszokja. Nem lehet félóránként együttérzően megbotrátkozni. Állunk a tetőterazon, időnként lövésdörej érkezik a szomszédos utcákból. Valaki valakit igazoltat, egy fegyveres egy fegyvertelent. Nem tetszik neki a másik képe, papírja, falhoz állítja, lelövi. A Duna-partra kísért embereknek sorba kell állniuk, arccal a folyónak, és akkor hátulról jön a sortűz.

Az erőszakos halál bő választéka sem tudta elhomályosítani a verőfényes, havas-jeges téli délelőttök szépségét. Veszendőségünk árnyékában a kenyér inkább kenyér volt, a lekvár inkább lekvár. Szívesen hasogattam tűzifának mindenféle bútort. Kimerészkedtem a rakpartra, egy kis hajóállomást baltával szétvertünk, jó száraz fenyődeszka volt, a fehér olajfestékekkel pompásan égett.

A szovjet katonákról azt tudtuk, hogy rengetegen vannak, jönnek feltarthatatlanul páncélosokkal és nagy ágyúkkal. Nekik aránylag kevesebb repülőgéjük van, mint az angolszászoknak, akiknek bombázói inkább negyvennégy nyarán jöttek, télen már az orosz vadászgépek, a raták dörögtek a fejünk fölött.

Klára gyakran ácsorgott a tetőterazon, fekete copfját igazgatta, kifűzte-befűzte, néha meghúztam. Az orra tövében egy kis anyajegy, az orra hegyén pedig egy kis szeplő. Szolgálataimért már azon az erkélyen engedélyt kaptam rá, hogy gyors csókot nyomjak arra a szeplőre. Tilos volt hosszabban elidőzni az orron. Klára szeretett birtokos személyrag nélkül mint önálló lényekről beszélni a testrészeiről: „Az orrnak ebből elege van”, tudatta. Sokat birkóztunk, egyáltalán nem volt könnyű leteperni Klárát, váltakozó szerencsével hemperegtünk egymás fölött, egymás alatt. Néha sikerült két vállra terítenem a földre tett lószőr matracon és a hasára feküdnöm, de a csuklómon olyan harapás ért, hogy a két fogsor helye sokáig megmaradt rajta. „Mered a gyertya fölé tartani a kezéd?”, kérdezte Klára. Mertem, lefelé fordított tenyeremen egy kis égési seb keletkezett. Klára megcsókolta. Olyan óvatosan gyűrtem a nadrágzsebembe az öklömet, mintha egy fecske lenne a markomban.

Klára nem bírta, ha be van zárva, képtelen volt egész nap otthon maradni a védett házban; rá nem vonatkozhatott a zsidókra mért kijárási tilalom. Igyekeztem otthon marasztalni, féltettem, de nem voltam örökké a sarkában. Klára kicsavargott a környékre, és utólag eldicsekedett a látottakkal. Mikor azonban egy járőr igazoltatta, nem bírt a tamáskodó kérdésekre felelni, inkább elhallgatott. Egy nagyobb sor zsidóval Klárát is kivezették a Duna-partra. Fölismerte egy nagynénjét, mellé keveredett. Mindenkinek ki kellett ürítenie a zsebét, álltak föltartott kézzel, szemközt a Margitsziget kopasz fáit, meg a fölrobbantott Margit híd egyedül álló pilléreit nézegették. A nagynéni még előredőlt a folyóba, de Klárát nem érte golyó. „Szerencséd, hogy kifogyott a táram”, mondta az egyik géppisztolyos, és elég barátságosan nevetett. „Szedd a lábad, és legyél jó otthon!” Ezzel a tanáccsal bocsátotta útra a már nem egészen fiatal pártaltiszt.

Én nyitottam kaput Klárának. Megismertem léptei hangját a bedeszkázott kapun át. Klára azt mondta: „Most álljunk itt, és fogd a kezem. Ne engedjél ki holnap, maradj egész nap mellettem. Anyának ne mondd el, mellettem lőtték le Sári nénit.”

Másnap délelőtt az udvaron guggoltam a három téglából meg egy vasrácsból szerkesztett tűzhely előtt, amelyen fájdalmas lassúsággal főtt a bableves. Az én tisztem volt kavargatni és időnként megkóstolni, hogy puhul-e, és a parázs közé nyomni az elfűrészelt széklábdarabokat. Klára mellettem álldogált, és arról beszélt, hogy milyen volt az első két éve az iskolában, ahol egyáltalán nem bírt megmukkanni. A leckéjét megírta, de egy árva szót sem szólt. Szeretett volna legalább köszönni a többieknek, de képtelen volt kinyitni a száját. Engem erősen érdekelt, hogy fő-e már a bab, levettem a fedőt, és a fakanállal a levesbe nyúltam.

Orosz vadászgép dőreje hallatszott. Klára a falhoz húzódott, és olyan dühösen kiáltott rám: „Gyere!”, hogy csodálkozva fordultam hátra. A vadászgép alaposan megszórta géppuskagolyóval a háztömb belsejében a kövezett udvarokat. Senkit sem talált el. Klára azt mondta, azért volt olyan mérges, mert mindig hősködöm, ami erős túlzás volt. Arra lettem figyelmes, hogy alul a parázs serceg. Lekukucsáltam, a fazékból egy lyukon át csurgott a leves. Egy golyó átlukasztotta a nagy, piros, zománcozott edény fenekét. Ha nem fordulok hátra, akkor a bab fölé hajló fejemet is átlukasztotta volna. Elég izgalom volt egy másik fazekat keríteni. „Miért kiabáltál rám?”, kérdeztem aznap este Klárát. „Nem tudom”, felelte Klára elbizonytalanodva.

A tetőterazon állva hallgattuk a híres színésznő dalát, az oroszok katonai hangszórójából jövet ez a hang még sokkal fenyegetőbb mélységgel bűgött. Ez volt a rendeltetése: beoltani a félelmet a németek oldalán hasztalan védekező magyar katonák csüggeteg szívébe. „Hiába menekülsz, hiába futsz. A sorsod elől futni úgysem tudsz.” Az oroszok már túljutottak az elővárosokon, már elfoglalták Angyalföldet, a hangszóró néhány utcasaroknyi messzeségből szólt. Az égre felsüvített hosszasan szikrázva egy Sztálin-gyertya, és megvilágította a házak tetejét. Kézen fogva álltunk a hirtelen támadt, hunyorogtató fényben. „Szép”, suttogetta Klára, neveltünk, hogy miért suttoget.

Váratlan látogató jött hozzánk a védett házba: Nene. Kis ovális alumíniumérmet hozott láncocskán, Máriát ábrázolta. Nene azt kérte, hogy tegyük a nyakunkba. Térjünk át katolikusnak, és ha ezt megtesszük, vagy ha

csak kijelentjük, hogy erre hajlandóak vagyunk, akkor ő elvinne bennünket egy zárdába, ahol kitért zsidó gyerekeket oltalmaznak, rejtegetnek. Megköszöntük Nene ajánlatát, de azt mondtuk, hogy inkább nem.

Mi, gyerekek megbeszéltük egymás közt, hogy ha nagy tömegben elhajtanak bennünket a házból, ami a legvalószínűbben a Dunába lövésünkhöz vezetne, akkor a park sarkán ledobjuk a hátizsákunkat, és ahányan vagyunk, annyifelé szerteszaladunk. Valamelyikünk esetleg megmenekül, még ha lőnek is utánunk. Az örök többsége nem fogja őrizetlen otthagyni a házból kiterelt több száz zsidót.

Másnap hajnalban négy-öt nyilas és csendőr nyomult be a szobába, ordítottak, hogy öltözzünk, és adjunk oda minden fegyvert, még a konyhakést és a bicskát is, minden értéket, aztán sorakozzunk fegyelmezetten, csendben a ház előtt, a járdán. Volt velük egy zsidó rabbi is. Nyájasan tanácsolta, hogy engedelmeskedjünk, ez a legokosabb, amit tehetünk, és adjuk oda minden értékünket. Részletezte, hogy a nyakláncokat, emléktárgyakat, jegygyűrűket is. Lassan húztam a zoknimat.

Lent a ház előtt már ott virított Rebenyák piros sapkája, ő volt a rossz fiú a házból, szeretett volna a mi bandánkhoz tartozni, de nem vettük be. Az volt a feltevése, hogy a rabbi is megkapja a maga részét az értéktárgyakból. Ha nem lövik le. Már kérdően néztünk egymásra, hogy eljött-e a terv megvalósításának ideje, és most beavassuk-e Rebenyákot is, amikor két férfi jött nagy hanggal, az egyik csendőrtiszt, a másik német katonatiszti egyenruhában. Ők is kiabáltak, de nem velünk, hanem a nyilasokkal és a bennünket kísérő csendőrökkel. Visszaparancsoltak bennünket a házba. Lehet, hogy kommunisták voltak álöltözetben, az is lehet, hogy két zsidó színész. A jobbik színész rosszabbul játszotta ezt a szerepet, a rosszabbik jobban. Ültünk megint fent a szobában, télikabátban és tanácstalanul.

A kapualj volt a klubhelyiség. A gyerekek is be voltak osztva kapuőrségre, lefelé csúszdázta a márványlejtőn, a legalsó lépcsősor mellett. Piros sipkában megjelent Rebenyák, aki talán már tizennégy éves is volt, és mindig a bélyegeivel üldözött, tudva, hogy magammal hoztam Újfaluból a bélyegalbumomat. Mindig kisebb, de értékesebb bélyegeket adtam Rebenyáknak nagyobbakért és szebbekért. Már a beszédét is nehéz volt megérteni, csupa városi csibész szó. Hugyozni helyett azt mondta díblizni, brunzolni, brügölni. Homályos szavakkal beszélt valami macskáról, amin az egyik nagyobbacska lány nemi szervét értette. Nekem, csak mintegy a szövege központozásául, mindig azt mondta: „Nem esik le a húszas, hapsikám? Kapd be a faszom.” Fölényeskedik csak, mondta Rebenyákról Klára, és azt állította, hogy az ő cipőfűzőjében is több ész van, mint Rebenyák piros sapkája alatt. Megegett, hogy Rebenyák fáradtan oldalra hajtotta a fejét, és azt mondta, ő már annyira kiélt, hogy rá sem bír nézni a bigékre, a bőrökre, az áruira, más szóval a nőkre, akik állítólag a pincében mind őerte bomlottak. Klára nézte a csereüzleteimet, és ellenőrizte a bélyegek értékét egy katalógus alapján. „Ez a hazug dög téged folyton becsap. Nem bánod?” Nem bántam. Végül odaadtam Rebenyáknak az egész bélyegalbumot egy darab szalonnáért, amely a borsófőzelék tetején hagymával megpirítva az egész lakás ünnepe lett. Rebenyák kihozta a szalonnát az anyja ágya alól a pincéből, majd visszatért a szerzeményével, mint egy menyét. Egy ágyban aludt az anyjával, egy nehéz szagú, kövérkés asszonnyal, akinek az állán szőrszálak nőttek.

Évtizedek múlva találkoztam Rebenyákkal, addigra lesántult, és egy pincében húzódott meg. Három lakást ráhagyott a feleségeire, akik mind önála sokkal izmosabb szeretőkkel tértek haza, hogy bejelentsék: Rebenyák alvóhelye mostantól a szomszéd szoba. A pincelakásban Rebenyák intézeti lányokat gyűjtött, adta-vette-továbbadta őket pénzes utasoknak. Megbízta a lányokat azzal, hogy útlevelet lopjanak. Rebenyák gyönyörködött a lehetőségekben: svéd legyen, brazil vagy ausztrál?

Rebenyák a védett házban néha fölmerészkedett az emeletre is, pedig az anyja tiltotta ettől. Az emeleten könnyebben érheti belövés a házat. Mégis néha meglátogatott bennünket, vonzották a lakásban uralkodó nagyvilági szokások. Vágyódva forgatta a rosenthali levesescsészéket, abból ettük a babot a hosszú, fekete asztalnál. A fény felé tartotta a csészét: áttetsző. Ellopott egyet. „Mit hörcsögösködsz? Holnap lelőhetnek”, mondtam. Rebenyák megrémült, nagyon babonás volt. „Tudod, kit fognak holnap lelőni? Téged, te újfalusi, fatökű nyifirc.” Klára hátracsavarta a karját. „Szívd vissza!” Klára is babonás volt. „Lesheted a gecimet, te fapina!”, így mocskolódott kínjában nyöszörögve Rebenyák, de végül is hajlandó volt a visszaszívásra.

Megint egy belövés, a babfőzelék a rosenthali csészékben ehetetlenné vált az üvegszilánkoktól. A vaskályha,

amelynek a füstcsövét kiveztük az ablakon, most összegörnyedt, mint akit hasba rúgtak. A házfalon géppuskagolyók pattogtak. Klára elgyerekesedett, az asztal alatt üldögélt, és fényes esküvőt rendezett az agyagbárány és a faegér között. Idegesítettem Rebenyákot, lekucorodott ő is az asztal alá Klára mellé. „Szerelmes vagy ebbe a nyifircbe? Hiszen ez még azt sem tudja, hogy mi a különbség az allegória és a filagória között.” „Mi az az allegória?”, kérdeztem gyanakodva. Rebenyák fölemlegette az átlukasztott fazekat. „Megmentetted ezt a balfácánt. Te, hagyd ezt az újfalusi bunkót, legyél inkább énbelém szerelmes.” Klára arcán elvetemült mosoly jelent meg. „Ha nekem adod a bélyeggyűjteményedet, és ha telehozod a sapkámot kockacukorral.” Rebenyák elvörösödött, de nem nyúlt a sapkáért, amelynek búzakék bojtja reggeltől estig az én szemem előtt ugrándozott.

Aznap éjjel még az történt, hogy egy Márió nevű fiatalember, aki a szomszéd szobában lakott, visszajött a Dunából. A karját érte a golyó, ki tudott úszni. Csak az okozott nehézséget neki, hogy az apjától, akivel össze volt kötözve, eloldozza magát. Az apa mell-lövést kapott, egy darabig kapaszkodott a fiába, aztán elengedte. A fiú meg egy jégtáblába fogódzkodva csurgott a hidak alatt lefelé a Dunán. Tartott tőle, hogy két jégtábla összeütközik, ő pedig közéjük szorul. Az Erzsébet híd lábánál a lépcsős partszakaszon kikapaszkodott, és úgy véresen és vizesen hazaballagott. Útközben megállították, fásult volt. „Ha akarnak, lőjenek bele még egyszer a Dunába.” „Olyan a zsidó, mint a macska, életrevaló”, mondta egy idősebb nyilas. Ezt ő megfigyelte. Ezért olyan veszélyes. Amíg te elbámészkodsz, ő kimászik a Dunából, és elpimaszodik. Végül neki fog feljebb állni. Nem voltál te már benn minálunk vendégségben? De volt. Az apjával együtt. Az apát vallatták, hogy hol van az öccse, aki részt vett egy fegyverreladásban. Az apa nem tudta. Ha nem mondja meg, akkor a fiát, Máriót fogják elintézni. Az apa mondott egy hamis címet. A nyilasok dühösen jöttek vissza, másvalakit lőttek le a keresett fiútestvér helyett. Csizmasarokkal szétrugdalták a kezükben lévő Márió heréjét. Végül is egy csendőrtiszt bejött értük a nyilasházba, és kivitte őket onnan. Érdemes volt neki ezt megtennie.

A Pozsonyi út 49. sarkán magasodott az úttest kockaköveiből a barikád. A házból Erdős doktort is kihajtották más, idősebb zsidó férfiakkal köhordásra; a fiatalabbakat már régen elvitték. Négy sorban hat egymás fölé rakott kockakő, ez a fal áttörhetetlen. A Sztálingrádtól eddig elért T-34-es páncélosok itt fognak megtorpanni.

Mi, gyerekek néztük a kapuból, ahogy a fagyban görnyedő öregek piszkavassal és kalapáccsal kopácsolnak, megpróbálják egymástól elszakítani a szuokkal egymáshoz tapasztott, arasznyi élű kockákat, és ölben emelve odaviszik az úttorlaszhoz. Vadászcizmás, fekete nadrágos, zöld inges fiatalemberek felügyeltek a munkára, sietteték az öregeket. Egyiknek olyan díszes ostora is volt, mint a konfliskocsisoknak, azzal csördített az öreg zsidók nyakába. Nem tagadható, lázasabban is dolgozhattak volna.

Alighanem ez az ostoros fiatalember botránkoztatott meg egy idősebb urat a szomszéd házból, ahol keresztények laktak. Megesik, hogy az öreg az öreghez húz, ha át is hágja ezzel a felekezeti határokat. Tény, hogy az öregúr valahonnan elővette serétes vadászpuskáját, eltalálta, és megsebesítette ezt az ostopattogató fiatalembert. A nyilasok azt hitték, hogy valamelyik zsidó lőtt. Elkezdtek ők is vaktában lövöldözni. Fut a húsz barikádepítő, fedezéket keresnek, elesnek. Erdős doktor is elindult gyorsított lépésekkel a ház kapuja felé, nem rohant, hogy ne keltsen gyanút. A kapualjban már csak én álltam, a többi gyerek meg a felnőtt kapuőr, egy még öregebb zsidó, a lövöldözés hallatán föliszkoltak a lépcsőn.

Kinyitottam a bedeszkázott kaput, Erdős doktor beugrott, gyorsan be akartam csukni és kulcsra zárni, mielőtt még az a magas, karszalagos fiatalember, aki Erdős doktort követte, benyomhatná. Ketten nyomtuk belülről, egy gyerek meg egy öreg, de a talán huszonöt éves ostromlónak sikerült nekifutásból úgy visszatolnia bennünket, hogy a vadászcizmája orrát a résbe betehesse. A játszma az övé volt, ott állt előttünk pisztollyal a kezében.

Magasabb volt Erdős doktornál, az ajka reszketett, meg volt sértve az önérzetében. Ezek a zsidók csak úgy becsapják az orra előtt a kaput? Erdős doktor arcán egy kis mosoly futott át, a vesztes játékosé. A fiatalember odatartotta Erdős úr arcához a pisztolyt, és belelőtt a halántékába. Dr. Erdős Kálmán elesett, fejéből a lépcsőház sáros, rózsaszínű műmárvány kövére folyt a vére. Az egyenruhás fiatalember most az én

homlokomra célzott. Inkább csodálkozva, mint rettegve néztem rá. Leeresztette a pisztolyát, és kifordult a kapun.

Már egyre kétségbeesettebben mentek a villamoskocsik lőszeres ládákkal a frontra, vagyis négy-öt utcasarokkal odébb. Bátor asszonyok kimentek a házból, és innen-onnan még mindig tudtak kenyeret szerezni. Aznap a külső szobából, ahol egy aknabecsapódás miatt már nem volt ablak, a belső szobába mentünk aludni, de nem maradtunk ágyban, inkább az ablak mögött kucorogtunk, és szemléltük a csatát. Az égre felsüvítő Sztálin-gyertyák fényében láthattunk az utcákon egy-két háborús híradójelenetet, ezúttal nagytólban, bekeretezetlenül. Egy tank átdübörgött a barikádon, félresöpörve a bazaltkockákat, nyomában más tankok és gyalogos katonák. 1945. január 17-ről 18-ára virradó éjjel néztük, ahogy a német katonák, akik golyószórójukkal a körakás mögött hasaltak, rohannak el a parkba. A front tovább haladt a Szent István körút felé.

A történelmi fordulatot tehát (nekem a felszabadulást, másoknak a vereséget) 1945. január 18-ának kora hajnalán saját szememmel láttam. Néhány fiatalasszony, tanárnő, divattervező, táncosnő az Internacionálét dúdolta, lelkesedtek. Elénekeltek egy dalt Geier Flóriánról. Egy magas, vörösseszőke mozdulatművész, Magda néni tanított meg bennünket ezekre. Kommunista volt, és azt mondta, hogy azért legyünk mi is kommunisták, mert csak ők voltak betiltva. Az összes többi párt valamennyire együttműködött a kormányzattal. Azon az éjszakán hajnali négykor átadtuk magunkat a felszabadulás állapotának.

Később Magda néni elkedvetlenedett, és 1949-ben ugyanabban a sibakancsban, amelyben az ostrom idején áttelelt, megpróbált átszökni a határon. A határőrök lőttek rá, az egyik golyó eltalálta, a kórházban meghalt.

Ezerkilencszáznegyvenöt január 18-án délelőtt tízkor kiléptem a Pozsonyi út 49. számú ház kapuján. Két szovjet katona állt a járdán tépett pufajkában, kissé piszkosan, a fáradtságtól inkább közönyösen és hunyorogva, mint szívélyesen. Az emberek beszéltek hozzájuk, ők nem értették, bólogattak. Látszott, hogy nem nagyon érdekeli őket. A két katona megkérdezte, hogy Hitler itt van-e a házban. Nem volt tudomásom róla, hogy Hitler itt lakna velünk, svájci védettséggel budapesti zsidókkal együtt a Pozsonyi úton. Aztán a nyilasvezér Szálasi után érdeklődött; nem, ő sem lakott nálunk. Lassan megértettük, hogy a németek helyett Hitlert mondanak, a nyilasok helyett Szálasi. Elég egyszerű fiúk voltak. Géppisztolycsövüket markolva zseblámpával lementek az óvóhelyre, noszogatták az embereket, hogy álljanak fel, és minden zugba bevilágítottak. Voltak odalenn katonaszökevények is civilben, nem vitték el őket. Az oroszokat nem nagyon érdekelte, hogy ebben a házban zsidók laknak. Ha valaki magyarázta nekik, hogy ő zsidó, és így próbált kedvességet nyerni, nem sok sikert aratott. De velünk, fiúkkal nem voltak barátságtalanok, mi pedig megszoktuk, hogy Hitler után kutatnak a pincében. Volt odalenn egy ember, aki tudott szlovákul, és kicsit értette őket. Nyomban előlépett tolmácsnak, és ahogy az oroszok áthaladtak a csákánnyal frissen tört átjárón a szomszéd óvóhelyre, ez a szlovákul is tudó zsidó nyomban intézkedő szavakat hallatott, mintegy a pokrócba burkolózó emberek újonnan kinevezett, polgári ruhás parancsnokaként, majd kis tétozását leküzdve, búcsút intett családjának, és utána futott az oroszoknak.

A katonák feltörtek egy drogériát, és megittak egy nagy üveg Chat Noir kölnivizet. Magabiztosan nyúltak ehhez a márkához, mintha ismerték volna, röviditalként minden bizonnyal ez volt a legmegfelelőbb. Nyomukban betódultunk mi is, civilek, helybeliek, zsidók – keresztények vegyest. Volt, aki élelmesen hátizsákot is hozott magával. Én is loptam egy szájharmonikát, amit később Rebenyákkal elcseréltem egy zacskó kockacukorra.

Kiléphettünk a házból, amelynek semleges védettsége bennünket történetesen megóvott, de a lakók másik felének életben tartásához nem volt elég hathatós. A kapuról lekerült a sárga csillag, ott feküdt egy hóbuckán a ház előtt. Most először léptem ki szabadon a házból, és most léptem ki talán a kiskorúságból is, abból, hogy ezt sem szabad, azt sem szabad. Került néhány cirill betűs felirat a házfalakra. Nem lőttek, nem bombáztak többet, fel lehetett jönni a pincéből. Kósza lövések azért még voltak; csak most a németek lőttek át Budáról. Egész géppuskasorozat csapódott be az utcába, megtanultam, hogy milyen lapos vagyok, amikor a falhoz simulok.

Mivel a lakást belövés érte, s rajtunk kívül voltak benne vagy harmincan, úgy éreztük, hogy menni kéne

innen, valami otthonosabba, Zsófi néni és Gyula bácsi eredeti, Szép utcai lakásába, az talán üres, vagy legalábbis nincsen benne akkora zsúfoltság. Hirtelen ránk tört a vágy, hogy elbúcsúzzunk a maradéktól és a pincelakóktól, hogy kitörjünk a zsidó házból, ebből a hétemeletes, Bauhaus-stílusú gettóból, ahova bepréseltek bennünket.

Kiléptünk a Pozsonyi út 49. számú ház kapuján, a keményre taposott hó az aszfaltra jegesedett. Mindannyiunkon hátizsák, pokrócba varrt paplanokat szorongattunk, és egy szánkóra kötözve húztuk, ami kis motyónk még volt. Porhót kavart a szél, erősen fagyott, kesztyűnk nem volt, ujjaink vöröslilák. Égő házak mellett haladtunk el a sötétedő estében. A fekete ablakokon át gyengülő lángok festették rozsdavörösre a mennyezetet, amelyen még ott függött a rézcsillár. Néztük, mint egy domborított képet, hogy egy ház kettészelve, meztelen belsőséggel állt előttünk, mert a homlokzatát lekaszabolta egy robbanóbomba. Ferdén lógott a fürdőkád, de a mosdó még a helyén volt. Odébb, az ebédlőszobában a falnál állt a súlyos mahagóni pohárszék, az ebédlőasztal azonban három emelettel lejjebb csúszott. A rombolás szemérmetlen és kaján humora.

Fáradt, de megelevenedő emberek hordták-vitték a cókmókjukat, mentek haza, mentek az övéiket keresni, mentek, csak hogy mehessenek. Hátha valahol kenyeret is sütnék. Az úton emberek szánkón húzták, hátukon cipelték a motyójukat, katonák tankokon üldögéltek, vagy rajban haladtak. Ablakokból lángnyelvek nyújtózkodtak, talajszinten emberek és lovak feküdtek. A batyuval jövő-menő életbenmaradtak az emberekről nem farigcsálták le a húst, de a lovakról igen. Idős urak üldögéltek lóhullákban, zsebkéssel kapirgálták a csontokra fagyott húscsücsöket.

Az ágyneműs batyuk kibomlottak, kétségbeesve öleltük a dunnát. Szerettem volna kiérdekelni Zsófi néni dicséretét. Egyszer az én kis támaszomnak nevezett. De az örömből torokfacsaró öröm is vegyült, mert máskor „kis hipokritámnak” is nevezett valamilyen hízelgése miatt. Az a kis hüvös, de kacér ironia most is benne volt Zsófi néni kíváncsi tekintetében, vajon hogyan birkózom meg az aggasztóan bomladozni kívánó bugyorral.

Mándy Iván

Huzatban

Egy infánsnő

jön le a lépcsőn. Olyan méltóságteljes közvetlenséggel. Ki tudja! Talán már régen ismerős ebben az öreg, pesti házban. A lakásokban, az emeleteken, a lépcsőkön. Na persze! Hiszen már többször is járt Bauer Lajosnál. Az infánsnő Henriknek szólítja. Olykor Lajos Henriknek.

Bauer ablakán kopott, vékony szőnyeg. Teljesen felesleges. Hiszen az az ablak oly sötét. Különben is itt senki se leskelődik. És ez valahogy nyomasztó.

A lakók egyszer eltűntek ebből a házból. (Hová tűntek?) De aztán néhányan mégiscsak visszaszivárogtak. (Honnan?) De, mintha sose ismerték volna egymást. Valami szégyellnivalójuk lehetett. Tétova, félénk köszönések, ha véletlenül összeakadtak a gangon vagy a lépcsőházban. Elsurrantak egymás mellett.

Meglehetősen furcsa szokásokat vettek fel. Akadt, aki a lépcsőn ebédelt. Esetleg a vacsoráját is éppen ott fogyasztotta el. Gondosan megterített a harmadik emeleti lépcső kövén. Természetesen a feleségének is helyet szorított maga mellett.

Az alázat napja!

A hónap egy bizonyos napján nem vitték le a szemetet a kukákba. Felvitték a hatodik emeletre a kuka tündéreihez. Két hajlott hátú, szürke kabátos öregasszonyhoz. Ugyan! De hiszen nem is öregek és nem is vénék. Maguk az örök időtlenség. Soha egy szót se szóltak. Soha le nem vetették azt a szürke kabátot. Szótlatlanul nyitottak ajtót a lakóknak. Szótlatlanul válogattak a személtládákban, a vödrökben. Válogattak, csemegéztek. Ide-oda surrantak a csomagok között. Meglengettek egy koszladt harisnyát. Szalámihéjat csavartak az ujjuk köré.

Az ünnepély!

Igen, a hónap egy másik napján ünnepélyt rendeztek. Iszogattak, beszélgettek. De soha egy hangos szó! Inkább valami mélységes szomorúság. Megesett, hogy valaki sírdogálni kezdett.

Hangok hullámlása.

– Nem szabad, Ilonkám... kérlek, ne...!

– De miért? Csak hadd sírja ki magát!

Egyszer egy kopaszos férfi ráborult a lépcsőház karfájára. Feje előrecsuklott, két karja lelógott a mélybe. Hányt, de olyan diszkrétan.

Mögötte egy öreges hang.

– Meg kell érteni. Ervint meg kell érteni.

– Jaj, Arnold bácsi! A te örökös megértéseid...!

Ha valaki elment mellettük, felállva köszöntötték. Akárcsak az infánsnőt, ahogy levonult a lépcsőn. Poharat nyújtottak felé. Az infánsnő mosolyogva biccentett. Félretolta a poharat. A hölgyben egyébként semmi gög. Útközben benéz egy-egy ablakon. És kit lát? Egy meztelen lányt, ahogy végighever a díványon. Egy olyan finom fenekű lányt. Ó, igen! Bauer Lajos előtt nem ismeretlen ez a lány. Mindegy. Nem fontos.

Egyszer, egyetlenegyszer megkocogtatta az ablaküveget. A finom fenekű lány finom feneke megremegett. És az infánsnő egyszer talán majd leül arra a díványra. Nincs beszélgetés. Meg se szólítja. Csak éppen egy kicsit elüldögél. Kezét végighúzza a lány fenekén.

Most mindenestre folytatja útját lefelé. Csönd kíséri. A ház csöndje.

Gyerekhang az emeletekről.

– Hol a sapkám? Hová tettétek?

Az infánsnő megáll. Talán meg akarja keresni azt a gyereket? A gyereket és a gyerek sapkáját?

Tovább, tovább lefelé. Egy pillantást vet arra az atlétatrikós férfira. A férfi fejkörzést végez hihetetlen lassúsággal. És, mintha tulajdonképpen meg akarna szabadulni a fejétől.

Suttogó, lépcsőházi hang.

– Laudon utca! (Csönd.) De ki volt Laudon? Ki lehetett?

Az infánsnő megáll a kapualjban. A kukáknál. Alig észrevehetően felemeli az egyik kuka fedelét. Éppen csak résnyire. Egy elegáns mozdulattal beleejt egy levélkét. Bizonyára illatos levélkét.

Kinek szól a levél? Ki jön majd érte? Vagy lehet, hogy a kuka tündérei repítik el a címzetthez?

Az infánsnő már az utcán. A téli utcán.

Kifagyott villamossínek. Kifagyott, üres villamossínek. Akárcsak maga a járdasziget. Nincs ácsorgója. A jelzőtáblák semmit se jeleznek.

Kutyák csapata vágat át az úttesten.

Alig hallható, elkínzott nyüszítés. Mögöttük néhány árny. Vadászok lehettek, de most már csak árnyak. Talán egy pékségbe akarnak benyomulni, talán egy gyógyszertárba. Ugyan! Ugyan! Ők már inkább csak besurrannak valahova.

Az utcák felásva. Táblák. Behajtani tilos táblák. De hát nincs is hova behajtani. És nincs is, aki behajtsen.

Sötét árkok, mély gödrök. Sírgödrök, ahonnan már a halottak is kivesztek.

Az emberek eltűntek. A tiltások megmaradtak.

Az infánsnő még egyszer visszanéz a házra, a kapualjra, az udvarra. A vékonyka fára az udvaron. Eltűnik, szertefoszlik a levegőben.

Maradt egy árva fa.

Nagy Lajos: Pincenapló

In: 30 év. Magyar írók tanúságtétele (1944-45). Budapest, Magvető, 1975. 417-494. o.
Első kiadás: Nagy Lajos: Pincenapló. Budapest, Hungária könyvkiadó, 1945.

Részletek

1944. március 19. óta kettős veszedelem fenyegetett bennünket: a bombázás és a belső emberüldözés. A zsidóknak a maguk összességében, a keresztények közül pedig a jóra valóknak több félnivalójuk volt az emberüldözéstől. A bombázást valahogyan talán lehetett kerülgetni, annak esetlegességében s rövid tartamában is lehetett hinni, az emberüldözés azonban irgalmatlanná fokozódott, s előle alig lehetett menekülni.

[...]

Pesten éltük át az amerikai és az angol gépek súlyos bombázásait. Itt láttuk napról napra a zsidók szorongatását. Olvastuk a róluk szóló rendeleteteket, csaknem minden napra jutott ilyen. Ha másról nem intézkedhettek, akkor a zsidók birtokában levő hordókat követelték, vagy azt tiltották meg, hogy a zsidók mákot vehessenek. Átlátszó volt a játék: az elvadított tömegeknek kellett a mindennapi lelki táplálék.

Láttuk, hogy az utcán rendőrök és detektívek vadásztak a csillagos zsidókra. El-elfogtak egyet-egyet, azzal a hamis váddal, hogy eltakarta a csillagját. Vitték be őket a kerületi kapitányságra, onnan estefelé az összegyűjtötteket fekete rendőrautókon szállították a toloncházba. (...) Látnunk kellett, hogy emberek tudják végezni ezt a munkát, nem tagadják meg az engedelmességet, nem lazálnak, sőt a vadász szenvedélye lobog bennük.

[...]

A nagyszabású légitámadások áprilisban kezdődtek. Nappal is, éjjel is gyakran le kellett vonulnunk a pincébe. Megszólt a sziréna üvöltő hangja, fulladással, darabokra szaggatással, sebek észbontó fájdalmával fenyegetett bennünket. Mi menekültünk el a föld alá, talán azért is, hogy ne halljuk a szirénát. Nappal fogtuk a táskánkat, éjjel magunkra kapkodtuk a ruháinkat, és loholtunk lefelé. Sokan a nyakkendőjüket is megkötötték.

Lenn kigyulladt a villany, fényben úszott a pince, én és a feleségem leültünk kártyázni. Legalább nem hallottuk társaink eszmecseréjét, legföljebb összefüggéstelen szavak ütötték meg a fülünket. A szavak közt persze sűrűn ismétlődött: zsidó, zsidók, a zsidók. Én arra iparkodtam figyelni, hogy megérkezik-e lapjaim közé, mondjuk a tizedik treff. És azt hittem, hogy egy kávéház kártyaszobájában játszom.

[...]

Egy támadás után megnéztem a Keleti pályaudvar sérüléseit. Egy úriember a tömegben megrázta az öklét, és megfenyegette – nem az angolokat, sem az amerikaiakat, hanem a zsidókat. „Az első zsidó, aki elém kerül, a saját kezemmel fojtom meg!” Igen, a vesztő kártyás is haragszik a kibicre. Ha rosszul jár a lap, kell, hogy valaki emberfia legyen az oka. A balszerencse dühöt gerjeszt, a düh pedig személyt keres, akire irányuljon.

[...]

Ugyanebben a kávéházban megtisztelt a kiváló költő és újságíró azzal, hogy leült hozzám. Ez már

októberben lehetett. Mivel én sohasem beszélhettem a toll jobboldali bajnokaival, megragadtam az alkalmat, hogy egyet-mást kérdezzek a költőtől. A barátkozásai és munkaterülete révén elég alkalmasnak látszott, hogy kérdéseimre használható felvilágosításokat adjon. Arról kérdezősködtem, hogy hát hogyan is gondolják az ő barátai ezt az egészet. Még mindig azt hiszik, hogy a németek győznek? Nem látják közeli bukásukat, és nem reszketnek a félelemtől? Hogyan van az, hogy még mindig képesek folytatni, amibe belekezdték? [...] A gonoszágukat értem, az természetes. De butaságukat nem értem, mert az emberfeletti. Hogyan beszélnek, amikor magukban vannak, egymás között, a háborúról és a jövő lehetőségeiről?

A kitűnő költő meghallgatott és megkezdte felvilágosításomat: - Kiről beszéljek? Nem vagyok valamennyivel bizalmas viszonyban. De beszélek például Kolzsváry Borcsa Mihályról. Mihály, kérlek, szent ember.

Ebben a percben megsemmisültem.

[...]

Tíz órakor feküdtem le, hamar elaludtam, jól aludtam. Az, hogy a feleségem nem jött le a pincébe, kissé nyugtalanított. De hát hiába erőltettem, makacs maradt, azzal érvelt, hogy a pincében neki rosszabb, mint fenn.

Fölkelés után fölmentem hozzá, leültem egy székre az ágya mellé, és beszélgettünk. Megnéztem a pulzusát, nyolcvannak olvastam. Az nála már egy kis hőemelkedés, mert a rendes érverése reggel hatvan-hatvannégy szokott lenni.

Bejött hozzánk Ilonka is. Ő egy lakásban lakott velünk, az éjszaka még fenn aludt a második emeleten. Zsidó nő, hamis iratokkal bújik. A saját bajáról kezdett panaszkodni. Fél K.-éktől. K.-né ugyanis felismerte, s rögtön eljárt a szája: - Hiszen ez zsidó, ismerem nagyon jól Pécsről! - Nagy félelem gyöttri most Ilonkát. Egészen feldúlt az arca és sápadt.

- Majd valamit csinálunk - próbálom megnyugtatni. A feleségem rögtön tudta a védekezés módját: - Az ő férje meg katonaszökevény!

[...]

Két-három napos ostromra számítottam. Nem megy ilyen gyorsan. Márpedig nehéz ezt bírni. Nem a félelmet, mert az kicsi. Hanem a sok elfojtott dühöt. Ingerültséget keltenek bennem a magam körül látott emberek. Csaknem valamennyit a háború cinkosának tartom. Mert türelmesek. Mert még mindig a németek győzelmét óhajtják.

[...]

A hullá már egy hete ott hever a szomszéd ház tövében. Ez a hullá egy zsidó férfi hullája. Úgy mondják el az esetet, hogy a szomszéd szállodában lakott, csillag nélkül persze, és hamis iratokkal, rejtőzve. A nyilasok razzíát tartottak a környéken, annak híre eljutott a szállodába, a rejtőző zsidó férfi félt, tehát kiosont a szállodából. Ki a sötét, hideg utcára, hajlék reménye nélkül. Kopogott a szemközti ház kapuján, az nem nyílt meg. Kopogott a mi kapunkon is. Néhányan hallották ezt a kopogást, de nem nyitották ki a kaput. Nem tudták, ki a kopogó, mit akar, de még életveszély is lett volna menekült zsidót befogadni. Egy nyilas autó fordult be az utcánkba, fölfedezték a zsidót, egy az üldözők közül leugrott az autóról, és közvetlen közelből agyonlőtte. (...) A feje a hullának jobbra hajlik, mintha a vállán pihentetné, kopott kalapja is jobbra csapódott, mintha mutogatná a sebeit. A ruhája is kopott, de igen jó cipő van a lábán! (...) Negyedik napon

már nem volt a jó cipő a hulla lábán. Azt mondják, hogy jött egy nő, megállt a hullánál, majd letérdelt melléje, s gondosan kikutatta a zsebeit. A zsebekben nem talált semmit, de a cipőt lehúzta a hulla lábáról. Mialatt szorgalmas munkáját végezte, kis csődület keletkezett körülötte, megkérdezte valaki, hogy mit akar, mit csinál, a nő nyugodtan felelte: a felesége vagyok. Az egész viselkedéséből azonban nyilvánvaló volt, hogy idegen.

[...]

Minden nap kínszenvedés. Nem annyira a nélkülözések miatt, mert azok még nem súlyosak, hanem nehéz a lelki gyötrelmem. Ha az ember beszélni hallja a többit, gyengeségében azon tűnődik, hogy nem ő-e a hülye? Még mindig megjelenik az újság, s elkerül hozzánk is. Az újság s a jobboldali kibicek szerint jön már a német felszabadító hadsereg. Már Bicskén innen jár. Valaki, aki ezt hallja, rekedt hangon hálálkodik, valósággal bögi: Hála Istennek, hála Istennek! Éppen mellettem. Szédülten hallgatom. Ez a gyötrelmem az, amit már nem tudok elviselni. Hogy nem mondhatom meg a magam véleményét, a megfelelő goromba szavakkal, ez csaknem megsemmisít. Úgy érzem, hogy már nincs emberi méltóságom.

[...]

Tegnap délelőtt láttam, hogy hajtották a zsidókat a gettó felé. Órákon át vonult a menet. Megtudtam, hogy a Pozsonyi úti védett házakból viszik őket. Rendőrök és fegyveres nyilasok vegyesen kísérik a menetet. Sok ilyen menetet láttam már. Csoda, hogy száraz idő van és süt a nap. Mert eddig, ahányszor hajtották a zsidókat, mindig esett az eső. És szünetelt a bombázást! Mintha az Isten is a zsidók ellen fordult volna.

Nem tudom leírni azokat az érzéseket és gondolatokat, amik ilyenkor élnek, égnek bennem. Talán a legtöbb köztük a csodálkozás. De olyan kínzó csodálkozás, hogy az ereje majdnem szétvet. Ijedt, dühre forduló, eget verő csodálkozás. Hát ez is lehetséges? Ez! Sok ezeréves kultúra, annyi író, tudós és szociológus működése után. Jézus, Petőfi, Freud után. Úristent! Író vagyok. Mit írok én ezután az emberről? Mert azt kell látnom, hogy az ember vizsgázott itt le. Jóvátehetetlenül, örökre.

Itt állnak az ostromlók a város alatt. Napok, legkésőbb hetek múlva fordul a kocka, és elkövetkezik a megtorlás. Nem a zsidóké, hanem a tisztességes embereké. És a gonosztevőknek még most is ez a gondjuk! Ráérnek erre, nem félnek eléggé. Ahelyett, hogy már mind bújnának a föld alá, keringenének, mint az örült birkák, lőnék magukat sorra föbe, akasztanák fel magukat, ugornának a Dunába. Vajon mit gondolnak? Tudniuk kell, hogy végük van. És mégis elmennek a zsidó házakba, összeterelik azok népét, bántalmazzák őket, rabolnak, lopnak és azután hajtják a zsidókat, menetben mennek, kísérik, örködnek, szolgálatot teljesítenek. Ezt sem vártam. Általában azt kell mondanom, hogy mindig pesszimista voltam, de mindig csalatkoztam: a valóság még annál is szörnyűbb volt, mint amit vártam. Nem lehet igaz, hogy ők még reménykednek a győzelmükben. Ez lehetetlen. Talán abban reménykednek, hogy sikerül megszökniök. Csak egymás előtt játsszák a bizakodót. Szuggerálják egymást, s látszólagos bizakodásukkal terror alatt tartják a jobbérzésűeket. Hiszen ha jelét adnák, hogy ügyüket elveszítettnek látják ők maguk is, abban az órában végük lenne.

Tehát a csodálkozás emészt. És a szégyen. Szégyen azért, hogy nem teszek semmit, bamba néző vagyok. Nem valósíthatom meg képzelgésemet, odaállani eléjük és felordítani: „Hej, csirkefogó, pimasz gazemberek! Mit csináltok? Megvesztetek?”

Szégyenlem, hogy az a közösségem van ezekkel a gonosztevőkkel, hogy én is magyar és keresztény vagyok. Jaj, mit mondok én, ha a háború után valahova külföldre kell mennem? Magyar! Hogyan tagadom le? Ez a szégyenérzés azonban csak felbukkan bennem, de máris elenyészik. Mert a gonosz embert mindig megtagadtam. Nem az a felosztás, hogy van magyar és zsidó, keresztény és mohamedán, hajas és kopasz,

hanem ez: van buta és gonosz ember, és van jóra való ember.

Vajon él-e még a gettóban feleségem nyolcvanegy éves anyja? Azt hittük, hogy már meg is halt. De jött egy kis csodabogár, egy Szmuk nevű ember, aki kijárhat a gettóból, mert élelem- és gyógyszerbeszerző. Ez a Szmuk ismeri a feleségem anyját, pontosan leírta, megmondta, hol lakik, és így értesítéseit ellenőrizhettük. Tőle megtudtuk, hogy az öregasszony még él. Küldtünk neki valami ennivalót, s a feleségem írt néhány soros levelet. Vajon Szmuk átadja-e a csomagot?

Az én anyám, nyolcvanegy éves korában, meghalt akkor, amikor a háború már Budapest közelébe ért, novemberben. Kispesten lakott az öcsémnél, ágyúzták már a várost, sokat kellett rettegnie és a pincét járnia. Ki tudja, mennyi félelmet állt ki, s milyen keveset aludt. Enni is alig tudott már. Megbetegedett, majd agyvérzés érte és meghalt. Künn voltam a temetésén. Örökre emlékezetemben marad, amint ott feküdt a ravatalon. Az arca sárga volt és nyugodt. Olyan volt, mintha élne és csupán aludna, csak az orra lett egy kicsit hegyes. Sírtam a ravatalnál. Temetés Kispesten, 1944 novemberében! Bármely percben ágyúzhatták volna a temetőt!

Ma nagy riadalmat okozott a közellátási kormánybiztos rendelete, mely szerint az élelmiszerkészleteket és üzemi anyagokat, fát, szenet a házmestereknek össze kell írniok és bejelenteniök.

[...]

Városszerte sok a hulla az utcákon. Nem lehet tudni, hogy mi a halál oka, de valószínű, hogy sok embert agyonlőnek éjjelként.

[...]

Az ősszel én is megtettem egy-két utat a legnagyobb bombázás közben. Dolgom volt. A rendőrök és légóparancsnokok mindenütt megállítottak és üztek volna be a házakba. Nem hederítettem rájuk, mentem tovább. Egyszer a Szív utcában ért a támadás. A riasztó jelre bementem egy nagy házba. (...) Elmentem aztán egy másik házba. Az meg csillagos volt, a benne lakó zsidók nem fértek el a pincéjében, az udvaron álldogáltak. Ajánlottak egy jobb házat, a Szív utca és Aradi utca sarkán. Azt mondták, hogy abban a házban alig lakik tíz ember. Ide vonultam.

[...]

Új rend, hogy a kapuban őrség áll, két-két nő. Az őrség arra vigyáz, hogy ne jöhessen be idegen észrevétlenül. Nehogy valami tolvaj fölmenjen a lakásokba. Ezelőtt másfél órával Csöngői kinn állt a kapu előtt. Egy nyilas és egy katona elfogott egy zsidó nőt, aki csillag nélkül járt az utcán. Vitték be a közeli nyilasházba. Amikor a házunk előtt haladtak el, a nyilas tüzet kért Csöngéitől, és halkán megkérdezte: - Testvér, nincs ebben a házban zsidó? – Csöngői azt felelte: - Nincs. Köszönöm – mondta a nyilas és továbbment.

[...]

Minden öt percben figyelmezteti az embert valaki valamire: tessék arrább állni; ne tessék oda ülni; jaj, most ne mosdjon itt, kérem. Ülök egy kis asztal mellett, és lámpavilágnál írok. Odajön egy asszony, és így szól: - Nagy úr, el ne törje ám azt a lámpát, mert baj lesz. – Azt mondtam neki, hogy mondjon még néhány ilyen okosat. Erre mentegetőzött: a lámpa az övé, vidékről hozta, ha eltörik az üvegje, vége, nem lehet pótolni. Hát neki is igaza van.

[...]

A hangulat változó. Sehol sincsenek a németek, akik Bicskét és Esztergomot visszafoglalták. Kitér az emberekből a sóhajlás. G.-nénél vagyok, itt írok. Itt különösen a zsidó lány kétségbeesése nagy. Én is el-elcsüggedek. Nem tudom a lányt kellően vigasztalni. G.-né kiment kenyérért. Most érkezett vissza, és elmondja, hogy nagy csoportokban viszik a zsidókat a védett házakból a gettóba.

Mit is akarnak ezzel a gettóval? Jót nem, az bizonyos. Nem lehet mást gondolni, mint hogy meg akarják a zsidókat ölni. A gettó maga, a zsidók összezsúfolása, az éheztetésük, az eszközeiktől való megfosztásuk, ez már gyilkosság. A zsidók egymás hegyén-hátán laknak, nincs mit enniük, fáznak, piszkosak, megbetegítheti, megölheti őket a megalázottság és a folytonos félelem is.

Csak bámultam, amikor december elején láttam, hogy a gettóba vezetett utakat bedeszkázták. Megállapítottam, hogy tökéletesen megőrültek. És aki velük tart, aki a hívük, az mind örült. Még az a munkás is, ki a deszkázást végzi. És most még mindig hurcolják a zsidókat a gettóba!

[...]

Az utcán való agyonlövésekről még viccelnek is a pazarkedélyűek. Ezt hallom például, mint mosolyra késztető kiszólást: „Állj! Ki voltál?”

[...]

T. beszéli, hogy tegnap látott zsidókat, akiket a Pozsonyi út tájáról hajtottak a gettó felé. Egy sem akadt köztük, akinek emberi lett volna az ábrázata. Csupa fáradt, magából kikelt, szederje, csaknem lila arcot látott. És esett az eső kérlelhetetlenül.

[...]

Délután a kapuban ácsorgó nők barátkozni kezdtek egy fiatal német katonával. (...) A katona szép szál legény, a nők körülfojták és csevegtek vele, simogatták, a szemükkel majd fölfalták. Behívták a házba, levitték az óvóhelyre, ott levetkőzött félig, és megmosdott, majd a lábát is megmosta. Nevetet, hálálkodott, a nők boldogok voltak, majdhogy meg nem csókolták a talpát. No, ha ide lehívogatják a nők a katonákat, azok biztosan néhány tetűt hoznak – morfondált egy férfi.

[...]

Minden alkalmat megragadnak az emberek, hogy egymás ellen forduljanak a düheikkel. Különösen az erősek a gyengébbek ellen. És még mindig a németbarátok az erősebbek. Ők még mindig a nyilasok kezére adhatják azt, akire megharagusznak.

[...]

Tíz óra tájban nyilasok jelentek meg a házban, és razziát tartottak. Zsidókra vadásztak, mindenkit igazoltattak. G.né félvér, igen zsidó arca van, a rendeletek szerint zsidónak számít, mert zsidó volt a férje. De vannak a férje kereszténységét igazoló hamis iratai. A nyilas megnézte az iratokat, megnézte G.-nét, és azt kérdezte:

- Mennyibe kerültek ezek az iratok?

Ő mosolyogva felelte:

- Sokba.

A nyilas nevetett, visszaadta az iratokat, és ment tovább.

Kedélyes esetnek is elfogadhatja ezt akárki. De én megrémültem. A szívemben éreztem valami mélységes fájást. Amilyent elájulás előtt érez az ember. Még most is igazoltatnak! Razziáznak! Ezen jár az eszük. Van rá idejük. Van hozzá lelkük. Ebben a percben kezdődött el az igazi félelmem, és tartott a felszabadulás pillanatáig. De nem, rosszul mondom, még azután is tartott. Megvallom, hogy még ma sem múlt el egészen. A szörnyű érzés él, csupán alszik. Intenzív emlékezéskor megmozdul bennem.

Orbán Ottó

Költők

Ők állnak a század kapujában a jövő kísértetei
 naiv értelmiségi elképzelésekkel a szépségről és a társadalomról
 keménygallérban és sétatálcával
 végzetes pózokba faragva az eredendő természetességet
 és ösztöneikkel aláaknázva a pózokat
 egy haldokló világban ahol hitelét veszítette az akadémikus harangkongatás
 a könnyes blöffök és a sejtelmes elégiák egy múltó hangulatról
 ők az idő farsangjának hiszékeny táncosai
 délceg hősei ennek a csillagos bálteremnek ahol mindig is
 kölniszag keveredett a lőporfüsttel
 tettettett gyász a valódival
 és hősies látszatok özönébe fulladt az egyszerű merészség
 ők találták föl az új fogalmakat eszményeket és támpontokat
 és ők az új szorongást az új gyalázatot
 mesterei és balekjai a korszerűnek
 sírnivalók és csodálnivalók
 ők mentek Spanyolországba Kínába Oroszországba Japánba
 visszakacsintani a történelmi szajhának és kezét adni az emberiségnek
 itt köszöntötte egy kaptafa-Orfeusz klapanciákkal a szédítő távlatokat
 itt dicsérte biblikus hangon egy szakállas örült az erőszakot
 shadows and roses
 itt sugárzott egy latin kalandor mint a bikák homloka
 itt hasaltak mind a jók és rosszak a légi- és égi veszélyben
 kecskepásztorok és földművesek társaságában akik füttyültek a költészetre
 itt fedezték föl a szerelmet és a kizsákmányolást
 ők a tanúi annak hogy az ember nem a halálra való
 porát a füvek fölzáblják
 de csontja kiáll a földből mint a kard

(1967-68)

Európa

Mindig fáztam ettől a szótól. A harmincas években az a megállapítás, hogy valami európai, annyit jelentett: francia. És mi az, hogy csak akkor? Hát az előző századokban? Milyen véres lecke volt megtanulni, hogy Európa nem csak a Notre Dame, hanem Balmazújváros is! Amerikában mégis európai voltam. S nem az országgrésznyi városok meg effélék miatt. Az eltérés nem a méretekben volt. Az az idő, mely engem fölnevelt, mindig is kényelmes pallérként dolgozott, évezredes mozdulatokkal. Népre nép, eszmére eszme, így épült a ház, az istálló s valami titkos nyomvonal, melyhez annyi későbbi alaprajz igazodott. A kezdet és a vég azon a földön mindig összeért. S a rejtekfolyosók végén mintha valami fénysugár... vagy rögeszme... de mi más a remény? Mit kezdjek itt T. nagypapájával, aki a marhavagonból kikiabált az ajtót rátaszító nácinak, hogy jogállamban élünk!? Ellentmondások két világ közé feszített fehérjelánca, élő vezeték röhej és gyász között, az ablakhoz mentem és jobb híján néztem az Iowa-folyót, ahogy lassan görgeti dél felé méregzöld vize indián nevét.

(1977)

A háború szépsége

A háború a világhódító Nagy Sándornak való,
a cserkészvezetőnek, aki a macedón dzsemborin kedvtelve nézte,
hogyan harcosai egymást melengetik testükkel az élet hidegében.
Az utolsó csikket is megosztják, nyilatkozta a krónikásnak,
bár szívből utálta a liberális sajtót,
mely őrült zajt csap minden szaros kivégzés körül,
amikor itt, a vak is látja, a világ kultúrája a tét...
Ha már megtörtént, ami történt, tekintsük benne a jót!
Sajnos a szögesdrót kerek drótból készül és nincs jó oldala;
a háború az, aminek a huszonnégy éves Pilinszky látta:
a mozgókép elve szerint pergő időnek
egy tébolyult vagy-vagy-gyal kimerevített kockája; ketrec,
melyben örökké tart a kárhozat fényessége, a füst, a hőség,
s a lények, mint a rúdon verdeső, vágásra váró szárnyasok.

(1988)

Örkény István (1912-1979)

A szén (1948)

Szerda.

Vermes úr, a második emelet ötből, e napon hordja föl a szenet a pincéből.

Király úr, a házfelügyelő, szintén.

Ezt be kell osztani, mert csak két fonott kosara maradt a hatemeletes bérháznak. Vermeséké és Királyéké a szerda délután, hogy felhordják az egész hétre szóló szenet.

Némán lapátolnak, zihálva indulnak neki a lépcsőnek, mely még ma is, másfél évvel a háború után, romos. Ott, ahol foghíjas, hol az egyik, hol a másik keresi elbillenve, zihálva az egyensúlyt. Nem segítenek egymásnak. Nem is köszönnek. A gyűlölet a tetőfokára érve hangtalan.

Vermes úrnak hangszerüzlete volt a háború előtt, kiterjedt részleteladási hálózattal. Ő találta föl a "Minden házba zongorát" jelszót. A ház leggazdagabb lakójának számított, kapupénzt adni mégse szeretett. Ha csak tehetette, kapuzárás előtt sietett haza.

Király úr zokon vette ezt. A háború kellős közepén följelentette Vermeséket. Meg kell adni: nem azért, mert hamisított papírokkal bizonyították kifogástalan származásukat, hanem mert tizenöt kiló zsírt rejtegettek.

A tizenötötől másfél kilót Király úr kapott jutalom fejében. De Vermeséktől nemcsak a zsírt, hanem a szőnyegeiket és ékszereiket is elkobozták, s csak Vermesné magabiztos fellépésének köszönhatték, hogy őket magukat el nem hurcolták.

Alighogy elmúlt a háború, ők jelentették föl a följelentőt. Király urat nyolc hónapra internáló táborba zárták, ahol fertőző szakállmérgezés (orvosi néven: impetigót) kapott, amitől ma is olyan rücskös, keléses az arca, hogy rossz ránézni. Emiatt a felesége kapuzik.

Vermes úr, az egykori hangszerkirály, most házakhoz jár zongorát hangolni. Szűkösen, csendben élnek, nincs rajtuk semmi följelenteni való. Királyék legföljebb úgy állnak rajtuk bosszút, hogy szemetesládájukat el-elfelejtik kiüríteni. És nem köszönnek.

Vermes úr sem köszön. Némán cetlik-botlik föl a nehéz kosárral a pincelépcsőn, aztán tovább a második emeletre. Király úr, akinek három csigolyája meszes, nem zihál, hanem nyög. Neki nem kell emeletre másznia, de az udvar túlsó végébe cipelheti a kosarakat.

Négyszer fordulnak. A negyedik négyszerte nehezebb az elsőnél. Vermes urat hirtelen fáradtság fogja el, leteszi a kosarat egy lépcsőre, ráül a szénre, nézi Király urat, aki a magáét próbálja vállra venni, de nem megy.

Vermes úrnak most minden mindegy. Megszólal hát.

- No, Király úr - mormogja. - Most látja.

- Mit lássak, kérem?

- Hogy hová jutottunk.

- Azt látom - tűnődik a házfelügyelő. - De önök az oka.

- Hogy mondhat ilyet? Mi ezt nem akartuk.

- Hát akkor ki - kérdezi a házfelügyelő.

- Hogy ki? - tűnődik Vermes úr. - Talán senki.

Még pihennek egy kicsit, aztán fogják a kosarat, és nekivágnak a lépcsőnek.

IN MEMORIAM DR. K. H. G. (1968)

- *Hölderlin ist ihnen unbekannt?* - kérdezte dr. K. H. G., miközben a lódögnek a gödröt ásta.

- Ki volt az? - kérdezte a német őr.

- Aki a *Hyperion*-t írta - magyarázta dr. K. H. G. Nagyon szeretett magyarázni. - A német romantika legnagyobb alakja. És például Heine?

- Kik ezek? - kérdezte az őr.

- Költők - mondta dr. K. H. G. - Schiller nevét sem ismeri?

- De ismerem - mondta a német őr.

- És Rilket?

- Őt is - mondta a német őr, és paprikavörös lett, és lelőtte dr. K. H. G.-t.

Radnóti Miklós

SEM EMLÉK, SEM VARÁZSLAT

(1944. április 30.)

Eddig úgy ült szívemben a sok, rejtett harag,
mint alma magházában a négerbarna mag,
és tudtam, hogy egy angyal kísér, kezében kard van,
mögöttem jár, vigyáz rám s megvéd, ha kell, a bajban.
De akkor egyszer egy vad hajnalon arra ébred,
hogy minden összeomlott s elindul mint kísértet,
kis holmiját elhagyja s jóformán meztelen,
annak szép, könnyüléptű szívében megterem
az érett és tűnődő kevésszavú alázat,
az másról szól, ha lázad, nem önnön érdekéről,
az már egy messzefénylő szabad jövő felé tör.

Semmim se volt s nem is lesz immár sosem nekem,
merengj el hát egy percre e gazdag életen;
szívemben nincs harag már, bosszú nem érdekel,
a világ újraépül, - s bár tiltják énekem,
az új falak tövében felhangzik majd szavam;
magamban élem át már mindazt, mi hátravan,
nem nézek vissza többé s tudom, nem véd meg engem
sem emlék, sem varázslat, - baljós a menny felettem;
ha megpillantsz, barátom, fordulj el és legyints.
Hol azelőtt az angyal állt a karddal, -
talán most senki sincs.

HETEDIK ECLOGA

(Lager Heidenau, Žagubica fölött a hegyekben, 1944. július)

Látod-e, esteledik s a szögesdróttal beszegett, vad
tölgykerítés, barakk oly lebegő, felszívja az este.
Rabságunk keretét elereszti a lassu tekintet
és csak az ész, csak az ész, az tudja, a drót feszülését.
Látod-e drága, a képzelet itt, az is így szabadul csak,
megtörtetett testünket az álom, a szép szabadító
oldja fel és a fogolytábor hazaindul ilyenkor.

Rongyosan és kopaszon, horkolva repülnek a foglyok,
Szerbia vak tetejéről búvó otthoni tájra.
Búvó otthoni táj! Ó, megvan-e még az az otthon?
Bomba sem érte talán? s van, mint amikor bevonultunk?
És aki jobbra nyöszörg, aki balra hever, hazatér-e?
Mondd, van-e ott haza még, ahol értik e hexametert is?

Ékezetek nélkül, csak sort sor alá tapogatva,
úgy írom itt a homályban a verset, mint ahogy élek,

vaksin, hernyóként araszolgtatván a papíron;
zseblámpát, könyvet, mindent elvettek a *Lager*
őrei s posta se jön, köd száll le csupán barakunkra.

Rémhírek és férgek közt él itt francia, lengyel,
hangos olasz, szakadár szerb, méla zsidó a hegyekben,
szétdarabolt lázas test s mégis egy életet él itt, -
jóhírt vár, szép asszonyi szót, szabad emberi sorsot,
s várja a véget, a sűrű homályba bukót, a csodákat.

Fekszem a deszkán, férgek közt fogoly állat, a bolhák
ostroma meg-megujúl, de a légyserég elnyugodott már.
Este van, egy nappal rövidebb, lásd, újra a fogság
és egy nappal az élet is. Alszik a tábor. A tájra
rásüt a hold s fényében a drótok újra feszülnek,
s látni az ablakon át, hogy a fegyveres őrszemek árnya
lépdel a falra vetődve az éjszaka hangjai közben.

Alszik a tábor, látod-e drága, suhognak az álmok,
horkan a felriadó, megfordul a szűk helyen és már
újra elalszik s fénylik az arca. Csak én ülök ébren,
félígázt cigarettát érzek a számban a csókok
íze helyett és nem jön az álom, az enyhétadó, mert
nem tudok én meghalni se, élni se nélküléd immár.

RAZGLEDNICÁK

1

Bulgáriából vastag, vad ágyuszó gurul,
a hegygerincekre dobban, majd tétoáz s lehull;
torlódik ember, állat, szekér és gondolat,
az út nyerítve hőköl, sörényes ég szalad.
Te állandó vagy bennem e mozgó zürzavarban,
tudatom mélyén fénylesz örökre mozdulatlan
s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál,
vagy korhadó fának odván temetkező bogár.

1944. augusztus 30. A hegyek közt

2

Kilenc kilométerre innen égnek
a kazlak és a házak,
s a rétek szélein megülve némán
riadóporok pipáznak.
Itt még vizet fodroz a tóra lépő
apró pásztorleány
s felhőt iszik a vízre ráhajolva
a fodros birkanyáj.

Cservenka, 1944. október 6.

3

Az ökrök száján véres nyál csorog,
az emberek mind véreset vizelnek,
a század bűzös, vad csomókban áll.
Fölöttünk fú a förtelmes halál.

Mohács, 1944. október 24.

4

Mellézuhanam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkölövés. - Így végzed hát te is, -
súgtam magamnak, - csak feküdj nyugodtan.
Halált virágzik most a türelem. -
Der springt noch auf, - hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt fülemen.

Szentkirályszabadja, 1944. október 31.

Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Beszélgetések.* Budapest, Szenes S., 1986.

Az első interjú Éliás József református lelkésszel készült, aki a protestáns embermentő szolgálat, a Jó Pásztor Bizottság titkára volt 1944-ben, ő fordította magyarra az auschwitz-i jegyzőkönyvet és juttatta el az egyházi vezetőkhez.

- 1944. június 15-ről szeretnék beszélni ezután, egy olyan napnak egyikéről, amit nem fogok elfelejteni, amíg csak élek.

- *Mi történt aznap?*

- Aznap jelent meg a fővárosi hatóságok rendelete arról, hogy a zsidóknak -- tehát a zsidó származású katolikusoknak és protestánsoknak is -- nyolc napon belül össze kell költözniük olyan házakba, amelyeket a hatóság kijelölt és a kapun sárga csillaggal jelöltetett meg. Ez a rendelet negyedmillió embert érintett, akik a városban szétszórva mintegy 10 ezer házban laktak; 2600 épületet jelöltek ki számukra, ezekbe kellett beköltözniük. Napokon belül kellett megoldani azt, amit most, konszolidált időkben, talán öt év alatt sem oldhatna meg egy mégoly nagyvonalú városi közigazgatás sem. Még ma is egyszerűen képtelen vagyok felfogni, hogyan is mehetett ez végbe, pedig részvevője, segítője, irányítója voltam zsidó származású testvéreinket illetően. A rendelet úgy szólt, hogy aki a megadott időre nem költözik valamelyik csillagos házba, azt internálják. Nemcsak lakáshiány volt, hanem emberi önzés és összeférhetlenség is. Munkatársaimmal jártuk a "terepet", helyet szereztünk azoknak, akiknek nem voltak őket befogadó, velük összeköltözni hajlandó rokonai, ismerősei, barátai. Olykor agresszíven is fel kellett lépniük egy-egy elhelyezendő családtöredék -- asszony, gyerek, nagyszülők -- érdekében: a férfiak zöme munkaszolgálatos volt. Az utolsó előtti napon még húsz családnak nem volt fedél a feje fölött. Megindultunk éjszakába nyúló expedícióra: reggelre mindenkit elhelyeztünk.

65-66. o.

- Június végén és július elején kétszer jöttünk össze, két vasárnapon az MSZKE Múzeum utcai helyiségében. A következők voltak ott: Sebestyén András, az MSZKE részéről, ő vezette a megbeszélést, dr. Földes István, az Izraelita Hitközség részéről, Komoly Ottó, a cionista mozgalom vezetőségének képviselőjében, Soós Géza, az SDG elnöke, dr. Kemény György, aki korábban a Pester Lloyd munkatársa volt. Róla úgy tudtuk, kapcsolatban van az illegalitásban élő szociáldemokrata vezetőkkel. Ott volt Muraközy Gyula, a JPB [Jó Pásztor Bizottság] elnöke, hivatali főnököm, és egy alkalommal eljött dr. Kemény Lajos, a budapesti evangélikus esperes. Az első összejövetelre, legnagyobb örömömre, Sebestyén András kész, kidolgozott tervet hozott, amit ismertetett velünk.

- *Mi volt ez a terv?*

- Röviden a következő. Megbízható, bátor fiatalokból szervezzünk meg 2-3 főből álló, könnyen elérhető, mozgékony kis csoportokat, katolikus, protestáns és zsidó fiúkat és lányokat egyaránt. Ezeknek az lesz a feladatuk, hogy ha elkezdődne a budapesti deportálás, az előre megadott címek alapján menjenek a csillagos házakba, és szervezzék meg az ott lakókat, hogy lehetőleg együtt, mindannyian vonuljanak ki a legközelebbi nyilvános parkba, térre, ott üljenek, feküdjenek le, tartsanak össze, ne engedelmesskedjenek a parancsnak: csak egyenként és csak erőszakkal hurcolhassák el őket.

- *Vagyis ez nyilvános, botrányos, tömeges erőszakra kényszerítette volna a deportáló hatóságokat.*

- Igen. A mai polgári engedetlenségi mozgalmak eredményesen alkalmazzák ezt a módszert. Persze Sebestyén, aki ezt akkor kidolgozta, semmit sem tudott elképzeléseinek majdani követőiről. A tét is más volt: a halál. S ha meg kell halni -- ez volt az alapgondolat --, az áldozatok ne engedjék, hogy a gyilkosok titokban és zavartalanul öljenek. Sebestyén már az első ülésre komplett, részletes terveket hozott, térképekkel, címjegyzékkel, pontosan megjelölve, hogy melyik csillagos ház lakói hová vonuljanak. Ezért a kivonulásért neveztem én "sétáltató" bizottságnak az összejötteket. A tervet elfogadtuk, nagyon jónak tartottuk. Sebestyén, Soós Géza, Komoly Ottó, dr. Földes vállalták, hogy megbeszéljük a tennivalókat arra alkalmas, megbízható fiatalokkal. Kemény Györgyöt felkértük, tájékozódjon: ha a budapesti zsidók deportálására sor kerülne, számíthatnánk-e a szociáldemokrata, szakszervezeti szervezett dolgozók támogatására sztrájkokkal, tüntetésekkel, vagy más módon. Azt is számításba vettük, hogy Cavallier a pápai nunciátúrát és általa a semleges követségeket időben informálja majd, hogy figyeljenek fel ezekre az eseményekre, ha bekövetkeznének. Egy héttel később, a második összejövetelen, már ott voltak a megbeszélésen a felekezeti ifjúság képviselői is. Nevekkal nem szolgálhatok, nem volt tanácsos felírni, de Sebestyén, aki az egészet összefogta, tudta, kik a jelenlévők: hárman az izraelita ifjúságtól jöttek -- azt hiszem, cionista, ortodox és neológ csoportok megbízottai voltak --, a katolikus, református, evangélikus fiatalok is küldtek egy-egy képviselőt. Kemény György ezen az ülésen beszámolt arról, hogy mérvadó szociáldemokrata és szakszervezeti vezetők, akikkel találkozhatott, megértéssel és helyesléssel fogadták a tervet, ugyanakkor, meglehetősen szkeptikusan és fagyosan a támogatás tekintetében: ennek biztosítását nem látták elérhetőnek. Sajnálattal, de tudomásul kellett vennünk a tényeket."

74-75. o.

Szép Ernő: Emberszag

Forrás: <http://dorysmay.lapunk.hu/>

Első kiadás: Szép Ernő: Emberszag. Budapest, Keresztes, 1945.

Részletek

Az a Pozsonyi úti ház

A kapu, melyen kifordultunk, egy Pozsonyi úti háznak a kapuja volt. Itt laktam testvéreimmel együtt június vége óta, mióta a zsidókat összeköltöztették (hogy még jobban összetarthassanak). Hatágú, nagy csillagot tettek a kapura, a Dávid csillagát. A Margitszigetről mindenkinek tisztulni kellett, már azon a vasárnap, március 19-n, mikor a németek megszállták az országot. Kétszázhetven német tisztet raktak be a Palatinus-szállóba. Egymagammak engedték meg, hogy csak hétfőn reggel költözzem ki; én nemcsak egy-két bőrönddel voltam, mint az üdülővendégek meg a betegek, teli voltam könyvvel, képpel meg mindenemmel; velem volt az egész életem. Harminchárom évet töltöttem a Szigeten. Mikor reggel nyolc órakor kifelé indultam, helyet foglalván a lovas stráfkocsin, egy hosszába állított bőröndön, a szobafőnök, a kedves Misley avval búcsúzott, hogy semmit se búsuljak, jöhetek vissza két hét múlva. Ez nem megszállás, azt mondja, szó sincs róla, ez átvonulás és vonalbiztosítás: őt beavatták tegnap a szálláscsináló urak. Elhittem, komolyan; oly jólesett ezt elhinni. Továbbadtam a jó hírt a városban, mindenki kinevetett. Leköltöztem a testvéreimhez a Thököly útra. Onnét telepedtünk azután júniusban a Pozsonyi úti csillagos házba, egy negyedik emeleti lakásrészbe, kínos-keserves két hét után, míg az utolsó órában valami tűrhető elhelyezést kaptunk. Költözéskor már kaptunk egy kis kóstolót az eljövendőből: a fuvaros legényei, akik költöztettek, elzabrálták egy csomó drága ruhaneműnk, fehérneműnk, tündér ügyesen; két testvérem is kísért a fuvar, semmit se vettek észre. Még konyakoztattam is a betyárokat, mielőtt elindultak, olyan hűvös reggel volt; amellet kaptak külön száz pengőt, mert felvitték a Pozsonyi úton a pianínót a negyedik emeletre.

Miénk lett abból a lakásból a cselédszobácska, meg egy szép nagy, Dunára néző szoba, erkélyes. Az erkély is a miénk volt, a szomszédé is, ez a szomszéd úr igen művelt, kellemes ember volt, Dr. Bakonyi László, ny. törvényszéki jegyző, a hitközség főtitkára, Bakonyi Samunak, néhai debreceni negyvennyolcas követnek a fia. Harmadik beköltöztetettje is volt ennek a nagy lakásnak, ő egyszerűbb ember volt, kis családdal, az ő szobájuknak is volt erkélye, s a fürdőszoba is az ő szobájukból nyílt; az is közös volt persze. Bakonyi dr. feleségével lakott, kislányával és nyolcvanesztendő édesanyjával; ebben a korban megint bájos leánykák lesznek az asszonyok. Bakonyi mamának nagyon szerettem a debreceni zengzetű, ízes beszédét. Velök lakott (az előszobában hálván egy lán, egész nap is jóformán mindig ott csücsülvén vagy feküdvén) egy tanti is. Ez a tanti nem vérségi tanti volt, nem: valami elárvult nevelőnő volt szegényke, magukhoz vették vagy tíz éve Bakonyiék irgalomból. Ennek az idegen családokkal való együttlakásnak némely nem éppen kíváncs mozzanatát nekünk is szerencsénk volt szenvedni; eszembe juthatott sokszor a Moszkvában közös lakásba, sőt egy szobába zsúfolt családok élete, a forradalom első éveiben, a Romanov regényéből. (Három pár selyemharisnya.) De hát a mi állapotunk istenes volt azoknak az életéhez képest.

Üveg

Szombati nap költöztünk oda. Mi történik rögtön az első este, kérem. Éjfél felé. Magam is aludtam már, olyan fáradtság volt az egész nap való rendezkedés. Vonít a légiriadó; felkapkodjuk magunkat, igyekszünk az óvóhelyre lefele; két-három lépcsőfoknál tartunk, irtó dördület, utána üvegcsörömpölés mindenfelől. Sikoltoznak a nők, a gyerekek bögnék a sötétben, lefelé bukdácsolva; sodorják, buktatják a bottal tipegő, tapogatózó öregeket, betegeket; felborulnak, és gurulnak le jajgatva a lépcsőn, csuda, hogy bordájuk nem törött. Vagy két óra hosszatt kellett az óvóhelyen csücsülni. Fölme gyünk, be a lakásba: a hold besütött

fényesen, a redőny ti. felszakadt; a torontáli szőnyegek, a szőnyegek közt a parkett telis-teli csillogó üvegcsereppel. A szobának falnyi nagy, széles, dupla ablaka volt, azaz ablak szörnyethalt mind a kettő. Asztalon, székeken, paplanon, párnában, lepedőn, mindenben, mindenütt üveg villan. A nagy, hosszú lécredőny girbén-gurbán fel van a levegőbe kunkorodva, akár szilaj jókedvébe cselekedte volna. A szomszéd lakásrész meg a miénk közt is üveg volt a fal: az is a földön van ezernyi cserépben, szilánkban. Párnánkat, plumeauinkat meg-meghasgatták a berepülő üvegdarabok. Eltartott reggel fél hétig, míg azt a tenger üveget fekvőhelyeinkről, szőnyegekről, parketről, asztalról, székről fölszedgettük. De még két hónap múlva is kacérkodott a szőnyegből, a parkett hasadékaiból a szilánk. Betörték a háznak az összes utcai ablakai, nagy üvegfalai. Mert a kapu elé is esett bomba; ki-be járni se lehetett, míg a járdáról az üveget meg a kötörmelékkel el nem takarították. Nyár volt, szerencse, el lehetett az ablaktalanságot viselni. Csak hát este nem világíthattunk, nem tudván az ablakot elsötétíteni. Bizony nem olvashattam esténként egész nyáron; elég szenvedés volt (augusztus végével a háztulajdonos vállalat megcsináltatta az ablakokat, redőnyöket). Megtanultam ezen a nyáron, ha holdtalan volt az este, sötétbe vacsorázni; hideget ettünk este mindig; kitapogattam kanalat, kést, villát, meg amit ettem, mindent. Sőt megtanultam a leghalkabb nesz nélkül étkezni, a szomszédék meg a testvéreim már aludtak. A cigarettám is sötétbe gyúrtam; ez különben született tehetségem; Szerbiába, a Macsvában egy éjszaka, erdős dombon vonulván keresztül, avval briliroztam az ezredtörzsbeli urak előtt, hogy lóháton, esőben, nedves talaj felett, ahol folyton megcsúszott a ló, a hajtószárat a csuklómra csavarva, megsodortam a cigarettám a sötétbe, de olyan formásra, akár a trafikból hozták volna. Több haditényem nincs is, amivel eldicsekedhetném. Rágyújtani meg úgy kellett itt a Pozsonyi úton vacsorán: kislábujjhegyen a spájzba, az ott lobbanó lángocskát semerről se vehették észre. Olvasnom nem lehetett, fél tizenkettő után hát egy órát, másfelet is néha, az erkélyen sétáltam a néma, fakó város felett. Az erkélyen kilenc lépést lehetett tenni hosszába, ha nem egészen lépett ki az ember. Nem tudom, hányszor fordulhattam vissza, meg újra vissza a kilenc lépésekért, mondjuk egy órán belül. Szembe volt a homályos Margitsziget; még ilyenkor is kerültem, hogy oda-oda pillantsak: az eget nézegettem meg a vizet, meg a Várat, a Gellérthegyet. Majd a szívem szakadt meg az első napokban, mikor, ha kimentem az erkélyre, vagy az ablakon keresztülpillantottam, szerelmetes Szigetem zöldellt a szemem előtt. Vacsorázni, mondom, későn ültem le, tíz körül; fél tizenegy után aztán a mi emeletünkön összegyűltek urak, asszonyok, későbbben fekvők, V. igazgató úrnál a tízórai, londoni magyar leadást meghallgatni. Abban a beljebb eső szobában éghetett a villany. Az igazgató úr régibb lakója a háznak, szomszédja is jóember D. bárónak; D. báró úr ausztriai eredet, utálja a Birodalmat. Mióta zsidó származásúaknak nincs rádiójuk, a báróéknál hallgatja Londont V. igazgató úr. Erre az esti leadásra papírt, plajbászt viszen, fölveszi gyorsírással Londont. Több vendéget nem hívhat a báró, feltűnhetnék a dolog. Azután osztán jön vissza V. igazgató ör, felolvassa a leadást a társaság előtt. Ez a kis London, esténként, mondhatom, nagyon jólesett. Miután kicsit eltémáztak az urak a mai élet felett, tizenegyre ki-ki hazalépkedett lábujjhegyen, szervusz, jóccakát.

Az óvoda

Megismerkedtem már az első napokban a háznak egynéhány lakójával, az óvóhelyen (elnevezte valaki Pesten óvodának). Volt nap, hogy négyszer-ötször is lemenekültünk. Egypárszor az elején megpróbáltam ott maradni a lakásban, de mindig felküldött értem a házparancsnok, muszáj volt lemenni. Amire olyan irtózáttal gondolt az ember, mikor Antwerpen bombázását olvasta, azt ugye megszokta már itthon; mikor bombázás közbe fenn bújtam a lakásban, nem mondom, ha közel esett egy-egy robbanás, átrohant rajtam a rettenet, de általában zavartalanul olvasgattam. Nekünk zsidóknak fő szenvedésünk és kiszolgáltatottság volt, és fő félelmünk a deportálás. Ahhoz képest kismiska a bombahalál. Itt is, úgy mint a Thököly úton, bombázás alatt, föl-fölmentem az udvarba cigarettázni. A Pozsonyi úton is kerekedett olyan buzgó cigarettás csoport, férfi, nő, az egész bombázást az udvaron állották volna végig, ha a sűrűbb becsapódások perceiben le nem hajt bennünket a házparancsnok. Nem bánta volna a mi szabadságunkat, de tartani kellett a tömb parancsnoktól, az itt-ott felbukkant a tömb udvaraiban; súlyos büntetés várta, akit bombaeséskor a szabadban találtak. Volt rá eset, hogy négy-öt órát kellett az óvóhelyen kuksolni. Szép, nagy, meszelt pince volt az óvóhelyünk, két terme volt, elfért vagy négyszáz személy benne. Éjszaka tisztességesen volt világítva, csak hát a körték a mennyezeten voltak; a padon olvasván elfáradt a szemem, vigyázni kellett a betűvel. Két-

három sakktábla felett is töprengtek az urak, akár a legszebb békében, és egynéhány kis asszonybanda römikártyával szórakozott a hosszas légi látogatások óráiban. Legtöbben kötöttek az asszonyok óvóhelyen, meg lehordták a krumplit hámozni, a zöld paszulyt, zöldborsót tisztogatni. Olyan típus is volt persze, semmivel se babráltak, csak fecsegték, fecsegték. Azután volt egy fajta, ő is, férfi is, folyton majsolt az óvóhelyen, nappal úgy, mint éjszaka. Egyszer-másszor olyan közel hullott a bomba, megreszketett a flaszter a cipőnk alatt és rövidzárlat támadt. No, fölugráltak a nők a sötétben, sivalkodtak, bögni kezdtek a kisbabák. És egypár kislány is segített anyunak visítani. A gyerekeknek különben csuda jó kedvük lett, ha megszólalt a riadó. Kisfiúk, kislányok gyönyörűen utánozták a szirénákat; odavoltak a Sztálin-gyertyáért, meg a nyomjelző, piros gömbökért, éjszaka, meséskönyv volt, Tündérország. A cicák is nemcsak hogy bátran járkáltak odaki bombázás alatt, de hancúroztak jó kedvükben; érdekes, hogy az a férfiasabb karakter, a kutya, az pedig a legtöbb nyugtalanul viselkedett, remegett és szűkölt, mikor csapkodták azok a gyilkos bombák Pestet. Talán nem hübbek az emberhez, azt féltik. A házbeli kicsi fiúnak mindnek volt játék légós karszalagja, öve, abban kis játék baltája. Meg még kicsi hamuszín légósisak is volt egy-kettőnek a fejében. Egyik-másik légó-alparancsnokunk is csak ilyen játszó gyerekszamba ment a szememben; volt négy-öt példány; oly hadi ábránddal tekintettek elő a sisak alól, úgy húzták ki magukat és lépkedtek feszesen a falnál fel-alá, húzgálván a kötélövet, meg a kezöket a baltán nyugtatván meg igazgatván a komor sisakot a fejökben, és oly mosolytalan vészesen követelvén a gyerekektől a csöndet, mikor fellobbant azoknak a jókedve.

Megható volt szinte mindennap látni, hogy viszi ölben az óvóhelyre lefele Bakonyi mamát a fia, Bakonyi László dr. Pedig gyöngé fizikumú volt ő is (meg is halt szegény most márciusban, a földmunkára való hurcoltatás meg a végén a gettóbeli éhség úgy tönkretették, hogy ő valóban végelgyengülésben halt el, ötvenesztendősen korban.). A Bakonyiék tízesztendősen Katójának nagy szenvedélye volt a légó. Lelkendezve szaladt haza valamelyik kis barátnéjától, átalkiáltott hozzánk (a két lakást az üvegfal helyén földig lógó függönyök, lepedők választották el):

- Jaj, zavaró Budapest! - Ez a jaj az ő örömindulatszava, nem az ijedelemé. Örült Kató, de nagyon: kapkodta a néki kiosztott vinnivalót, első volt odalent a pincében, ő volt a lelke a gyerekek társasjátékainak. Néha átalkiáltott:
- Ernő bácsi, Pécs, Eger zavaró! Rögtön jön Budapest!

Kisült, hogy szó sincs zavarórepülésről. Elneveztük Katónkat Légó Katinak.

A riadónak pedig az a szokása volt, hogy reggelenként abban a pillanatban hördült, mikor az első korty teát akarta nyelni az ember, vagy mikor éppen rántotta a gyufát, hogy rágyújtson, vagy mikor fél orcája volt a embernek megborotva, vagy még kényesebb helyzetében az embernek. Ezt a gyöngédtelenséget igazán nehéz megbocsátani.

T.

Mondom, megismertem a házban az urakat egymás után. Szemben lakott az emeleten T. igazgató ör, szállító, azaz szállítmányozó vállalat igazgatója, őslakója a háznak; a menyét is odavette volt egy-két éve (mikor a fiát elvitték Ukrajnába), unokáját is, meg még a menyének az anyját meg a húgát is, így osztán nem kellett most idegent befogadni a lakásba. T. igazgató úr művelt, világjáró, előkelő tartású úr volt; bőséges könyvtárából sok olvasnivalót kaptam, míg békén ott lakhattam. Másik könyvforrásom ugyancsak az emeleten akadt, V. igazgató úr lakásában (őslakó ő is); fölfedezhettem náluk elég angol, francia jófajta könyvet, amelyeket elhanyagoltam idáig. Magam az angol könyveimet, a szépen kötötteket eldugtam a tavaszon egy szerencsésebb felekezetű barátomnál, a fűzött Tauchnitzaimat, Albatrosaimat, Pinguinjeimet elégettem. Nagyon rám ijesztett egy író pajtásom, aki meglátogatott: aki zsidónál angol könyvet találunk majd, internálják. A zsidó író meg, tudod, különösen szemmel tartják. A testvéreim meg a magam angol

könyveiből és sok aggodalmas magyar könyvünkéből vagy tíz reggel be tudtuk a fürdőszobát fűteni. Hideg volt a tavasz, fát, szenet alig lehetett már kapni.

T.igazgató urat mindennap jobban megszerettem. Valami újat tanultam önála. Bevezetett egy olyan országba, melyről sejtelmem se volt: a szállítványozás országába; olyan nagy ország az, mind az öt földrész benne van tengerestül. Indiával és Szudánnal, meg Japánnal, meg a Fokfölddel is vannak üzleti kapcsolatai T. úrnak; mindenhol és mindenhová mindent tud szállítani, pardon: szállítványozni. Teli volt egy polca lexikonnyi könyvekkel, ezek minden levele, minden oldala nemzetközi szállítványozási térkép. Angol kiadás. Ezeket a csoda részletes térképeket néztük délelőttönként, a megfelelő könyvekben, orosz, francia meg olasz országrészek térképeit; reggeli után ti. mindig belátogattam az igazgató úrhoz. elmeséltem neki az esti angol leadást (ő jókor fekvő); ott volt már akkorra a reggeli Pesti Hírlap is; az igazgató úr azután körzöbéli pici lemezzel lemérte a térképeken a távolságot, és úgy kombinálta, hány nap még Königsberg meg Livorno, meg Párizstól még hány hétnyire vagyunk. Ő volt az én katonai szövegíró. Ó, de hiányzott, mikor besorozták romot hordani. Termett egy nem túlságosan vidító szójáték a besorozott urak között: Rommelnek nevezték magukat, a romeltakarítás révén. Oda volt az igazgató úr reggel hattól délután hatig, vagy három héten át. Akkor az a szerencse érte, a lábára zuhant egy vasrúd, a díványra került a dagadt lábával. Kicsit azért fájt is neki, a lába mellett, hogy nem talicskázhatja a törmelékeket, mert ez is valami elfoglaltság. Általa keservesen panaszkodtak az urak a házban: szerencsétlenek ebben a kényszerű létlenségekben. Némelyik úr, akit a törvény nyugdíjaztatott vagy egyszerűen kidobott a hivatalából, öt-hat esztendeje nem dolgozik már. Mindezek a tevékeny urak, akik a házat lakják, mind azt tapasztalják, hogy nincs fárasztóbb valami, mint a semmitseccsinálás. Van itt egy építészünk, egyik templomot, múzeumot, halotthamvasztót a másik után rajzolja, csak hogy meg ne bolonduljon.

Magamnak is bizony csúnya szenvedés nem dolgoznom. Az összeköltözéskor abbahagytam a megkezdett regényemet; nem tudok itt és nem is merek dolgozni. Rajtam üthetnek; akármit írok, az mind nemzetellenes. Csak a noteszbe jegyezgetek, rögtön dugom egy párna alá a noteszt is, ha becsöngettek. Jaj, az a rémület, ahányszor a csengő megszólal! Sose tudjuk, nem rossz-szándékkal jön-e valaki; nem éppen ma szedik-e a zsidóságot, hogy deportálják.

Meg az az ijedelem, mikor az elején délután ötör nem volt még itthon a házba valaki, aki kiment a városba! (Háromtól ötig volt szabad az utcán lenni.) Öt óra után egy-két perccel ki kellett mindenkinek állni az ajtajuk elé a folyosóra, jött a házparancsnok megszámolni, hogy az ajtóra kiírt személyek mind itt vannak-e. Evvel az ellenőrzéssel D. báró urat bízták meg; röstellte is, unta is a dolgot, egy hét múlva már csak a lakásparancsnok nézett be mindenkihez, itt van-e, hazajött-e. Vagy két hét múlva ő is letett róla; azután csak avval tartoztunk, hogy az öt órára haza nem jött családtag felől azonnal szóljunk a házparancsnoknak. Annak pedig a legszigorúbb utasítása volt hat órára a rendőrszobán jelentést tenni.

Magam nem jártam ki a házból, nem volt kedvem csillagosan sétálni. Csak kéthetenként mentem át a szemben való fodrászhoz nyíratkozni meg a manikűrös kisasszony elé ülni. Azt hittem áprilisban, mikor felvarratták a csillagot, azt hittem, beléhalok a megjegyzett állattá, tárgyá váló degradálásba. Nem, nem fogják rajtam a csillagot látni. Ott a Thököly úton áthívtam még a fodrászt meg a manikűrös leányt; az utcára ki nem léptem; annak a háznak kertje is volt, ott sétáltam egy-egy órát reggel meg este. A kerítésen belül nem kellett csillagot hordani. Az összeköltöztetésig föl se húztam azt a kabátot, amelyikre a csillagot felvarrtuk. Június végén muszáj volt kimenni a kapun (csillaggal persze), fölmenni a hitközséghez lakást szerezni. Szememre húztam a kalapom, mint a strucc. Éreztem ott a villamoson, hogy kezd a képem tüzelni. Itt a Pozsonyi úton már a lépcsőházban se szabad csillag nélkül mutatkozni. Olyan nüanszai is voltak a rólunk való gondoskodásnak, mint például az, hogy a házban lakó zsidók nem látogathatják egymást. Egy pár napig szigorúan ehhez tartottuk magunkat, de azután megsúgta D. báró, hogy csak látogasson ki-ki ahová akar, reméljük, nem lesz baj belőle.

Napjaim

Nem unják már, kérem, az írásomat? Szeretném a napi programot elmesélni, megengedik? Köszönöm. Tíz-től tizenegyig szóval T. igazgató úrnál időztem. Azután olvastam egyig, fél kettőig. Közbe-közbe jegyeztem a noteszembe a jövődő halhatatlan műveimhez való motívumokat. Kettő után ebédeltünk. De lett abból némely nap négy óra is, meg öt is. Hosszú nappali légi látogatás miatt, meg mert a húgom a déli kimenőkor (tizenegy és kettő között) semmit se kaphatott, már boltban, piacon. Ha semmi zavar nem volt, kiültem ebéd előtt az erkélyre uszályokat meg felhőket nézni. Megtanultam volt egy kicsit zongorázni, de egyetlenegyszer nem ültem a Pozsonyi úton a pianínó elé. Húgaim se. Se egyetlen zongorás nő a házban nem emelte föl a klaviatúráról a fedelet. Nem mertek muzsikálni. De meg nem is volt lelkök hozzá. Asszonyoknak, lányoknak az uruk, bátyjaik, öccseik, szerelmük, aknát szednek az orosz fronton; ki tudja, nem éppen akkor szakítja szét őket a robbanás, vagy nem éppen akkor kötik ki vagy verik agyon, mikor ők itt a Debussy témái felett révedeznek? Ebéd után sétáltam vagy egy órát az erkélyen. Azután olvastam. Olvastam fél hatig, hatig; akkor szoktam aztán belátogatni V. igazgató úrékhoz, ez az úr az, aki Londont felolvassa. V. igazgató úréknak is oda van a fiok, sose tud maga felől hírt adni. Nem beszélünk a fiúról, apja, anyja se beszélnek róla, nem, nem akarják egymás szívét szaggatni. Verseket ír az a gyerek, egyetemista, de nem akar lenni semmi, költő akar lenni. Már azt se bánnák a szülei, csak hazajönne. Ezek is jó emberek: annyi rokont fogadnak be, többet, mit ahány személyt a lakás négyzetméter száma rendelt. Idős meg fiatalasszonyokat gyerekeikkel. Teli van ágygal, rekamiéval, fotójággal, az a szép nagy lakás. Az asszonyok piacra jártak, takarítottak, főztek, mosogattak meg mosták a szennyest; cselédet a zsidó nem tarthatott. Zsidó, mármint izr. felekezetű különben alig volt a ház csillagos lakói közt. Katolikusok voltak vagy protestánsok. Csak hát a szülék, vagy a nagyszülék! Egy órát ültem V. igazgató úréknál; (a gazda maga némely nap nem volt otthon, lehívták valahová bridzsezni). Többfelé folyt a hosszú délutánokon a bridzs, a römi; idősebb urak a klasszikus alsóst üzték, minden egyéb játékot megvetnek.

A zsidó antiszemiták

A szomszédolás az egész háznak divatja volt; természetes, mind a magukhoz valót látogatták. De nemcsak vagyoni helyzet és nívó szerint ment a szelekció, nem; voltak olyan bigott antiszemiták (akik már keresztényeknek születtek vagy húsz éve kitértek), nem jártak össze, nem is érintkeztek zsidókkal, mármint frissen kitértekkel. Még a gyerekekre is vigyázni próbáltak, azok se érintkezzenek a csak tegnap kitértek gyerekeivel. A Thököly úti óvóhelyen egy sváb postáskisasszony nem engedte maga mellé ülni húgomat (ki magyar szakos tanárnő). Itt a Pozsonyi úton első óránkon, mikor az óvóhelyre bukdácsoltunk, itt meg azon épülhettem, hogy egy hölgy felpattant a padról „nem ülök zsidó mellett!” felkiáltással. A másik hölgy, aki az urával oda leült, méltatlankodva fordult felénk:

- Mit szólnak ehhez a szemtelenséghez? Két éve katolikusok vagyunk.

Ennek az asszonynak is amannak is gyémánt keresztcske villogott a nyakában. Az ilyen nőket a tavaszon elnevezték csillagkeresztes hölgyeknek. A kitért asszonyok tüzesebb antiszemiták voltak, mint a kitért urak. Különben szinte minden zsidó, az is, aki megmaradt a felekezete mellett, az is mind antiszemita. Irtózik a többi zsidótól. Azoknak a „bűneiért” kell néki is szenvedni. Meg ha csak ő maga volna zsidó a világon, vitrinbe tartanák őt, tisztelnék, mint az ereklyét. De hát rengeteg sok a zsidó; és ha zsidók a Földön nem volnának, néki se kellett volna zsidónak születni.

Eldiskuráltunk az asszonynéppel V. igazgató úréknál; művelt nők, kedvesek. Volt itt is, másfelé is a házban egynéhány jóképű nő; kérdezhetitek, valamelyik nősténynek nem udvaroltam-é. Hát nem. Pedig úgy kellett volna most a szerelem, mint a cigaretta ahogy kellett. De nem, nem, nem, nem volt arcom, nem volt szívem-lelkem olyan asszonyhoz-lányhoz közeledni, kinek urát, vőlegényét elragadták. Még a flört, még a viszony se csak az érzékek dolga ugyebár. És egyetlenegy házbeli nőre se foghatom rá, hogy szóval, szemmel

kínálkozott volna nekem vagy más férfinak. Azért ha bánatban és félelemben éltek is, persze, mert nők, mind adtak valamit arra, hogy tessenek az embernek; cicás kényességgel púderezkedtek, korrigálták a szájukat; van olyan mosolyuk, van olyan pillantásuk, amelyik mindennap kérdi vigyázatosan; jólesik rám nézni magának, kíváncsún talál? Mert az nekik úgy kell, mint a levegő.

F.

Fél hét tájban megteáztam, haraptam a teához, ha vaj volt, egy karéj vajaskenyeret, meg egy kis cseresnyét vagy meggyet kaptam. Mikor én ozsonnáztam, akkor vacsoráztak a testvéreim. Azután odakészítették az ablaktalan ablak elé az asztalkára az én vacsorámat. Ozsonna után megint olvastam egy kis porciót, azután pedig a harmadik rendes vizitre mentem, le az első emeletre, F.-ékhez. F. úr mérnökember, negyvenesztendős; szép, magas, formás férfi, olyan a képe, mint volt a debreceni huszártiszteké. F. úr huszonnyolc esztendő korában, valahol a Körösök mentén zsilipek körül dolgozván, rávetette a szemét a mezei gyógynövényekre. Azokat ott szegény öreg asszonyok tépegették; hordták a patikusnak. Esztendő múlva tízszeres árat adott a falu nénijeinek, országosan árulta már annak a vidéknek a füveit, virágocskáit. Két esztendő múlva egész Európába küldte ide-amoda az ő kicsi vállalata a gyógynövényt; harmadik esztendőre Amerikába szállította már a Körös-parti áldást. Az lett a vége, kihítták Amerikába, vezetni valami óriási gyógynövénytelepet. Persze rengeteg magyar füvel, virággal látta el azt a tengerentúli növénykultúrát. Hazajött 39-ben nyáron az özvegy édesanyját meglátogatni. Itt rekedt. Azt mondja, ha ki nem tör a háború, mind a két Amerikát végighódítja azóta a magyar gyógynövény számára. (F. úr is ilyen ellensége a hazájának.) Persze nem csak kereskedő meg igazgató volt a tengerentúl F. úr, fő munkája, hivatása ma már a növénynevelés. Itthon epekedik most dologtalan, bezárva ebbe a házba, anyja meg magára maradt asszonyhuga mellett.

Érdekes, hogy ez az ennyire modern fiatalember betű szerint követi a legortodoxabb zsidó dogmákat. Olyan vallásos nevelést kapott. F.-ék csak kósert esznek. Péntek estére gyertyák gyújt F. mama, s csukott szemmel, összekulcsolt kézzel imádkozik hangtalan a leánya is, mellette állván a gyertyatartóban égő két szál gyertya előtt. A gyertyák addig égnek, míg el nem kell sötétíteni. akkor bejön a szomszéd keresztény lakásból valaki a gyertyákat elfűni. Mert ha beállított a szombat, az igaz zsidónak a gyertyát se szabad eloltani. Mesélt valami mulatságosat F. úr nekem: azt, hogy akárhová utazik, mindenütt kóser éttermet találni. Van ti. egy kis ort. zsidó bedekker, abban benne van minden rituális vendéglője a világnak. Engem is elvitt egy péntek este Bíró Lajos Párizsban egy Quartier Latin-beli zsidó bisztróba, annak a híres csukáját megélvezni. Megesküdött a baszk sipkás parton, hogy még a bor is hitelesített kóser bodeaux-i. Természetes, F. úr is mindig fedett fővel étkezik. De ami osztán igazán imponált, az az, hogy péntek esti gyertyagyújtástól szombat estig nem füstöl F. úr, pedig szenvedélyes szivaros. Leveszem a kalapom előtte, hacsak Jehova meg nem büntet a fedetlen fejemért.

F. urat különben, mint csak negyvenéveset, azért nem vitték el már régen munkára, mert autóbaleset érte pár éve; gerinctörése van, felsőtestét orvosi fűző szorítja.

Szinte minden estefelé ellátogat F. úrhoz egy húszonkét esztendő fiú, rokon; fehér karszalaggal dolgozik valamiféle üzemben; a keresztény zsidó munkaszolgálatos ti. nem sárga karszalagot hordanak, hanem fehéreket. Ennek a fiúnak olyan jó keresztény képe van, hogy bátran belóghat engedély nélkül is a városba, sose fogták meg. A fejébe honvédsipka van; azt viselik különben a sárga karszalagos fiúk is. Járnak a házba más fiúk is, akik így meg- és belógnak Kelenföldről, Kőbányáról, akiknek a képin nem lehet a zsidót gyanítani; az útra persze a fehér is, a sárga is leveszi a karszalagját. Szüleiket, rokonaikat, menyasszonyukat vagy kedvesöket látogatják ezek a vakmerő fiúk.

Az F.-ék látogatója jogász lenne, de hát. Mindennap hoz egy pár friss hírt a gyerek. Éspedig nem rémhírt, hanem krémhírt. Először is referálja a délután ötórai londoni leadást. Ők mindig megkapják az angol híreket,

főhadnagy úr megengedi az iroda beosztott zsidainak, hogy Londont hallgassák, övele együtt. Főhadnagy úr jó fiú, intelligens; ab ovo tudta, hogy a németet ki fogják ütni. Urazza a kényszerszermunkára vitt zsidó fiúkat, mindennap bocsánatot kér, amiért ilyen csúnyán meg kell őket dolgoztatni. De az ún. keretlegénység közt is sok van, aki mindig utálta a németet; pláne mióta beerőszakoskodtak ide, csak ölni szeretnék őket. Ma is volt egy kis zrí, két német altiszt be akart a kapun jönni, körülnézni a vagonokat rakó zsidók közt. A honvédek nem engedték be őket. Kiverték a kezökből a revolvért, mikor azok rájuk fogták, elkergették őket puskatussal. Meséli azután, hogy Varsót elérték az oroszok, most hallotta a villamoson, ez későbbi leadás. Meg meséli, hogy a fronton mindennap több a csetepaté német meg magyar csapatok közt. A végén kávét kap, kalácsot, vaját, cigarettát, igazán megérdemli. F. úr azután nekiül a sakknak, rendszeren T. úrral, aki szintén belátogat estefelé; áhítatos sakkisták mind a ketten.

Este meg, nyolc és kilenc közt, benéztem szomszédomhoz, Bakonyi dr.-hoz, ő is csak estére jött meg a hivatalából. A hitközségi tisztviselők reggel nyolctól este nyolcig közlekedhettek. Mindig gyalog sétált haza Bakonyi dr., azért is, mert kínos a zsidó kocsiba ülni (a harmadik kocsiba), s azért is, mert mindennap megfájdult a hivatalban a feje; a kijáró órákban dühödötten ostromolták a Síp utcai házat ezer bajukkal a zsidók. Legtöbbet Bakonyi dr. járta a minisztériumokat a zsidóügyekkel. Ő is mindennap hozott haza híreket, bizony nem mindig jókat. Tegnap olyan jó hírt hozott, hogy a kormányzónak sikerült kiharcolni, hogy a Kistarcsán már vagonokba rakott ezeröttszáz zsidót, szocialistákat, ügyvédek meg a sajtókamara volt zsidó tagjait mégse viszik ki Németországba. Kiszállhattak a teherkocsikból, mehettek vissza boldogan a barakkokba. Ma este pedig kihívott az erkélyre, ott árulta el, hogy a Belügyben megsúgta egy jóembere, hogy baj van: háromezer csendőrt vezényelnek föl Pestre. Ezt megint a németek csinálják, a pesti zsidóságot is deportálni akarják. Feleségének, anyjának nem szólt erről. Gondolhatják, mennyit aludtam azon éjszaka. Gyöngye nőtestvéreimért reszkettem, azok a Németországba való szállítást nem fogják túlélni. Meg féltettem jó barátokat, jó ismerősöket és mindenkit, mindenkit. Tudtam felől, hány zsidó sorsú ismerősöm rejteget mérget magánál, a deportálás ellen. Testvéreim meg a bátyjuk nem gondoskodtak méregről. Mikor a húgaim is emlegetni kezdték a mérget, most a nyáron, már nemigen lehetett szerezni. Aztán nem is törekedtünk utána, Bakonyi dr. mindig avval biztatott, hogy a főváros zsidóit több baj már nem éri. nehéz elmondani, elhítni Magukkal, hogy voltam én evvel a dologgal a magam becses személyét illetően. Magamnak egy-egy pillanatra jutott a mérge eszembe néha, felületesen. Én, én, kérem, mintha nem is hinném a halált. Ő igen. elfúj engemet is, mint a gyufát, de én nem tudok majd arról; én nem tudok, nem hiszek, képzelni se bírok egyebet, csak életet. Sose lesz az életnek vége, utolsó lélegzetem után nem húzom össze a tüdőm, és utolsó gondolat után pontot nem teszek: gondolat, lélegzet átalszökik a végtelenbe, időtlenbe. Halhatatlan vagyok, vagyis meghalhatatlan. Azok vagyunk mind. És én olyan kíváncsi vagyok, olyan kíváncsi mindenre ezen a Földön, olyan örült mód kíváncsi látni, hallani és tudni világot, életet; én még az akasztásomra is kíváncsi lennék; még akkor se kapnám be a mérget, ha avval elkerülném, hogy a gázkamrába toszigáljanak.

A kapu

Elfelejtettem, lám, a kapuőrsegről mesélni. Már július első napjaiban összebeszéltek a lakók, meg a szomszéd csillagos házakéi is, megszervezték a kapu őrizetét. Hallottuk ti. hogy sok csillagos házba beállítanak őrzőket, nem tudom már, miket fognak rájuk a lakókra, zsarolják őket. Azontúl a mi házunk kapuja is zárva volt nappalra is; kétóránként két-két úr odalenn vigyázott éjjel-nappal. Énrám a sötét órákban való inspekcióra hetenként kétszer került a sor; mindig este tízenkéntő közt kaptam beosztást, nem későbbre. Az lett volna a dolgunk, hogy ha ilyen őrzőket be akarna a házba jönni (a házfelügyelő persze nem engedi be), a tetőről átlépünk a szomszéd háztetőre, annak a háznak a Rakovszky parkra is van kapuja. Egyik aztán elszalad az őrsohára, másik a közeli kaszárnyába segítségért. Más-más úr került mellém; az őrség beosztását kitétték a falra, kicsi fülkében, amelyik ott homálylott a házfelügyelői lakás mellett. Ha valami unalmas bácsi mellé kerültem, lejött mindig arra a két órára a kedves T. úr a sorsomat enyhíteni. Különben a fülkében asztalka volt meg két szék; a házfelügyelő kiadta a rádióját is, muzsikálhattunk halkan, ha valami hallgatható zenedarabot kaptunk. De legtöbbször tánclemezeket közvetítettek, jazzénekesek szívdöglesztő bűgásával; persze rögtön eloltottuk. Olvasni, sajnos, abban a fülkében nem lehetett, csak egy picike kék körte égett fönt

a mennyezetten.

A két jóra való házparancsnok, K. úr meg D. báró azt is megengedte, hogy a csillagos lakók is napozhassanak odafenn a tetőterazon. (Keresztény lakás összesen öt volt a házban.) Képzeltetni, micsoda áldás volt ez; felhordták az erkélyekre szőke fekvőszékeket, nagy, zöld-piros állóernyőket. Előkerültek a trikók, fűt a terazon zuhany is volt, akár a strandokon. Odafenn olvasgattak meg kártyáztak azután délutánhosszat az urak, asszonyok; aki nem kártyás nő, s nem olyan rabja a regénynek, az fekvőszéken vagy a tiszta crazy pavement-en heverészve kézímunkálhatott, pletykálhatott. Baj volt mindig a zsidógyerekkel; az apraja nem akarja az antiszemitizmust komolyan venni. Rettentő nehéz volt hangfogót tenni a kacagásukra, visítósukra, mikor hancúztak odafenn. A nyolc-tíz éveseket meg szív fájdalom elnézni, milyen csöndesek, komolyak ezek, hogy félreülnek a sarokba sokszor, térdük közé bámulnak lefele. Ők mindent tudnak. De a kicsit miatt folyton reszketni kell, a szomszédságból följelentheti valaki a zsidó nyaralást, isten őrizzen.

A szomszéd ház

Második délután, mikor fölmentem én is a tetőteraszra, a szomszéd terazon fölfedeztem egy derék piktor ismerőst, ott állott a staffelaj előtt, a gyönyörű zöld Szigetnek egy részletét festette. Az a ház is csillagos ház volt. Nem kellett, csak derékig erő vaskorlátot átkelni, az választotta el a két tetőteraszt. Még egy ismerős urat találtam a szomszéd tetőn, hasalt a fürdőköpenyén, olyan barna volt már, mint a beduin.

- Jó dolgunk van, ugye, mester - azt mondja, s emelte fejét -, hol itt valami fa, hogy lekopogjam? - a piktor nyújtotta le neki az ecsetje nyelét.

Könyökölvén azután ketten az újpesti híd felé, elszórakoztatott a piktorom az ő házuk emberi állapotaival. Abban a lakásban, ahol ő is fészkel, van ott egy meghibbant öreg hölgy, a szomszéd anyósa, az régen azt hiszi, hogy a veje meg a lánya meg akarják mérgezni. Az unokája viszi reggel az ágyához a teát, annak inni kell egy kanálkával, mielőtt ő belészörpöl; a vas zsemlyébe se harap addig, sőt a gyümölcsbe se soha, míg azt az unokája meg nem kóstolta. A riadó után tuszkolni kell mindig le az óvóhelyre (meg kell jegyezni, hogy süket); nem hiszi el, hogy bombáznak, azt képzei, ezt a mesét a leánya meg a veje találták ki, hogy őt rémítsék.

Másik beteg asszony, fölöttük egy emelettel, az is érdekes. Egész nap a karszékekben ül, hűdött. Ő keresztény (őskeresztény, ahogy most mondják), az ura zsidó. Menyasszony korában támadt az izületeire a nyavalya; ez az ember nem hagyta ott, elvette azon betegen. Pedig szegény lány is volt. Ház kérlek, amikor divatja jött, az asszonyon is kitört az antiszemitizmus. Örült Hitler-imádó, hangosan magasztalja mindig a fűrt, és szidja a zsidókat reggeltől estig. Két fiát munkaszolgálatra vitték az orosz frontra, azokat se sajnálja. Hallottál, kérlek, ilyet?

Van azután itt egy család: a szülék nem akarták a lányukat a szerelméhez adni, mert a fiú vagyontalan. De a leány hozzáment. Az összeköltözköztetkor a fiatalok ide kerültek a szülékhez. Egypár napig nem bántották a szülék a fiút, azután kezdődtek a csúnya jelenetek; most az a helyzet, hogy vejüknek nem adnak enni. A leányuk éhségsztrájkba kezdett; bögött éjjel-nappal; egyszer ki is akart ugrani az ablakon. Most már megtört, eszik. De a fiúnak nem tud enni adni, vigyáznak a körmire. A szomszédok táplálják a fiút. El akartak persze költözni a fiatalok, nem kaptak helyet sehol se.

És kérlek, az is elég groteszk, amit egy negyedik lakás felől mesélek neked. A lakás bizonyos asszonyé, az nemrég vált el, a kislányával itt maradt. Most hozzáköltözött az udvarlója is, aki különben el fogja venni. És két barátnőjét fogadta be, urastul, gyerekestül persze. Most jön az elvált férj: az sehogy se tudott valami tisztességes helyet kapni, azt is idevette az asszony, berendezett egy kis szobát neki a maguk szobája mellett. Szép nagy lakás az a lakás is. Regény ez barátom, nem?

Jaj, hány házban, hány lakásban ég ilyenkor a pokol; az embernek, ha hall felőlük, valóban Mauriac jut eszébe, sőt Céline.

Kérvényt kell a kormányzóhoz írni

Jöttek a napok egymás után, hétfőre kedd, keddre szerda, szerdára csütörtök, még ilyen világba se bontják meg ezt a sorrendet. Egy nap, július közepe táján, avval jött haza Bakonyi dr., hogy azt üzeni nekem N. miniszteri tanácsos, a Kultuszból, írjak kérvényt a kormányzósághoz, hogy a csillagviselés alól mentesítsenek. Készül már egy ilyen akció: leveszik a bélyeget az érdemesebb tudósokról, írókról, művészekről. A legelső leszek, mondta a tanácsos úr, aki a csillagot lefejtheti (mert azt oda kellett varrni). biztos, hogy Bakonyi dr. juttatott a tanácsos úr eszébe. Őt, Bakonyi dr.-t már vagy tíz napja mentesítették, hogy annál zavartalanabban járasson be a minisztériumokba. Elgondolhatják, kérem, hogy megszégyelltem magamat : belé kell a kérvénybe írni, hogy a nemzet ellen semmit se vétettem. És milyen feneketlen mélyen szégyeltem, hogy kérni kell annak, aki küldetése révén a nemzete fölé magasodik, annak rimánkodni kell, hogy vegyék annyira magyar számba, mint a kutyasintér cigányt, meg a lakat alá tett betörőt. És aztán nem illik különbözni az embernek csillagos sorstársaitól, azok fölé kerülni. Hanem a csillagtól való szabadulás azt jelentette, hogy mi is, akik szűkébe vagyunk a pénznek, mi is olesó húst kapunk, cukrot, vaját a piacon, mire a húgom kimehet, nem kapkodták még el a krumplit, zöldséget, gyümölcsöt, amit aztán feketén kell venni a házba belopózó jóasszonyoktól. Soványodtunk már erősen. Azután a fejünk felett lebegett folyton a deportálás, a pusztulás. A mentesítetteket nem vihetik el. Én magam nem félttem, mondtam már, nem félttem, hogy elveszünk. Esküdtem rá, hogy szabadulunk. Tán csak aki ilyen gyöngé, mint magam is, csak az tud tán ilyen eszelősen hinni. De hát nehéz felelősség sújtott, itt vannak a testvéreim. Szóval hát másnap megírtuk azt a kérvényt. Hallucinált a szemem: mintha a szégyentől pirosakká válnának a sorok, akár piros tintával írnék. Bakonyi dr. vitte be a kérvényt a Kultuszba. Avval próbáltam a szégyenem oltogatni, hogy hiszen magam úgyse élek majd a csillagtalan szabadsággal, éppen úgy nem megyek majd az utcára, mint eddig nem mentem. Azt is kitaláltam, hogy tovább is viselem majd itthon a csillagot, ne irigyeltessem magam, ne bánatosítsam még jobban a házban élő megalázottakat.

Nem jól emlékszem már reá, mi minden történt a világon a nyáron átal; fejem is végtelen fáradt még, amellet jelentékeny tehetséget kaptam arra, hogy a történelmi eseményeket roppant hamar elfelejtsem. Azt se tudom már, mikor ment Szójay, mikor lett helyette Lakatos a miniszterelnök. Talán még júliusban. Hiszen mindegy, miránk az tartozott legjobban, hogy Pesten rezeg a háromezer kakastoll. Bakonyi dr. azt újságolta, a hitközség folyosóján tucat rendőr szorítgatja vissza a Síp utcába zúdult tömeget. Mindenki fel akar iratkozni a Palesztinába induló hajóra. Az oroszok még nem érték el az országot, még csak az erdélyi hágókat ostromolják. Ki tudja, mikor szabadulunk és szabadulunk-e egyáltalán. Még mindig tanakodik a ház, mit lehet ettől a Lakatostól várni? A rezümé az, hogy katona, biztos hú embere Horthynak. De hát mit tehet, itt vannak a németek.

Svéd védelem

Akkortájt hallottam először a svéd védőlevél felől. Azt is Bakony dr. újságolta. Ti. hogy a budapesti svéd követség azt a zsidót (meg keresztényt is), akinek hozzátartozója él Svédországba, beírja svéd állampolgárnak, és kiviteti Svédországba. De ennek az a feltétele, hogy a svéd honos testvér, gyermek vagy rokon odakint Stockholmban írásban vállalja, hogy megfizeti az illető útiköltségét, és gondoskodik majd róla Svédországban. Amíg pedig ki is lehet utazni, itthon védőlevelet kap az illető; az csillagtalanítja, elhárít felőle minden veszedelmet. Voltak a házban ketten, akiknek közeli rokonai éltek Svédországban, nagybácsi, sógor. Irigylte mindenki őket. Azok persze rögtön írtak a svédjeiknek, szaladtak a levéllel a követségre. (Az továbbítja.)

Mindjárt tovább mesélem a svédséget; tudjuk, olyan áradás lett belőle, mint ha a Tisza kiönt és zúgva-bölgve töri át a gátot.

Eszembe jutott, hogy ezekben a napokban is feljött hozzám az a derék jó fiú, Molnár Ákos. Zsidó beosztást kapott ő is ezen a Földön. Írásból él: elolvastam egynehány jófajta novelláját; tudom, regénye is van egy-kettő, arra már nem ér rá az ember. Valahol találkoztam Molnár Ákossal. Csak bal karja van (bal kézzel ír, vagyis gépel); eltépte a srapel a jobb karját a régi háborúba (azt 1939 óta dédelgetve mint békebeli háborút emlegetik). Hegedűművésznak indult Molnár Ákos; hallottam másoktól, hogy a Zeneakadémián fényes jövővel kecsegtették a professzorok. Nohát azután, hogy az a figyelmes srapel elvitte a jobb karját, elment tisztviselőnek. És írni is kezdett. Csak vigasztalást keresett az írásban, azt mondja. Érdekes különben, hogy a talentum néha más művészetben is előbúvik valakiből. Kisfaludy Károly, tudnivaló, sokáig festésből élt, tűrhető képeket csinált alkalmasint. Rippl-Rónai meg írni is tudott, és írni tud mai piktoraink közül Herman Lipót is, Bernáth Aurél is. Avval nyitott be hozzám először Molnár Ákos, a címem kikutatván, hogy nem segíthetne-e valamiben, mert ő szabadon jár-kél, csillag nélkül, mert hetvenöt százalékos rokkant. Ki is pakolt rögtön az írói táskából egy kiló cukrot meg száz Memphist. (Hatósági áron.) Hordott azután nekünk rendszeresen cukrot, vaját, mézet, dohányt, amit csak jóismerős helyeken szerezni tudott. Első látogatásakor ő is híradással volt a kormányzói mentesítések felől; elment azután a maga jószántából Joó Tiborhoz meg Komjáthy Aladárhoz, hogy az én mentesítem siettessék. Mert kisült, hogy a kérvények a Kultuszból a miniszterelnökségre kerülnek, onnét mennek majd a kormányzósághoz. (Molnár Ákost meg a gyöngye, finom kis feleségét decemberben lelőtték a nyilaskeresztes ifjak.)

Egy pár nappal azután meg, hogy először hallottunk a svéd védelem felől, az egész ház futott már a svéd követségre; a védelmet ti. olyanokra is kiterjesztették, akiknek jó barátaik vagy üzletfeleik vannak Svédországban. T. igazgató úr legalább tucat lakónak szerzett kezességet, minekután neki a irodája révén volt egynéhány svéd üzletbarátja. Ezek az emberséges svédek a kezeslevélben azt füllentették, hogy üzletfeleik a T. úrtól hozzájuk ajánlott személyek. T. igazgató úr maga pedig nem kért a svédségből. Nem volt gusztusa szerint való segíteni magán. Ő azt mondja, fatalista. De különben is szentül hiszi, szeptemberig összeomlik Németország. Addig pedig nem lesz baj. Nincs vagon, nem lehet a zsidókat elvinni. Meg meri jósolni, hogy egy hét múlva, két hét múlva fegyveresen fordul szembe szembe a Wehrmacht az SS-el, tudja az egész világ, hogy így vannak egymással. (A két mutatóujját egymás ellen fordította.) Más uraktól is láttam már ezt a gesztust, ebben a vonatkozásban. Arra is számítani lehet már, hogy Magyarország kiugrik. Szép lenne, ha megelőznénk Romániát. Csudáltam T. igazgató úrban, amit F. úrban is, hogy ti. hűségesen tartja a vallását. Reggel szabályosan imádkozik, és ő se gyűjt rá szombati nap; a templomba is eljár, és náluk is gyertyát gyújtanak pénteken este. Éppen csak a kóserség dolgában enged magának egy kis szabadságot. A vallásos voltát avval védi, azt mondja, illik az embernek egy közösséget komolyan venni. És jó az istenbe hinni, az istenre szükségünk van. És azt mondja, csak úgy tud az isten mellett biztosan megmaradni, ha vallását a hagyomány szerint űzi, az apja meg a nagyapja módja szerint, így mindig áhítatos gyerek marad majd. (T. igazgató urat késő ősszel kivitték Németországba, ott pusztult el ez a kedves, aranyos, jó ember.)

Olyan elevenen emlékszem július huszadikára. (Azon nap esett a Hitler elleni bombamerénylet.) Mámoros volt a ház, a keresztényeit is beleértve. Azt hitte mindenki, negyvennyolc órán belül itt a béke. Este azt mondta London, hogy Németország a forradalom állapotában van. A másnapi leadás is arról számolt be, hogy egyik ezred a másik után áll a forradalmár tábornokok mellé. Olvashattuk már, hány magasrangú német katonát fogtak le, s hányat ítélték halálra. Sajnáltuk ezeket a németeket; a mi halottaink ők, minket is meg akartak szabadítani.

Rohangál hát tovább az egész ház, az egész Pozsonyi őt a svéd követségre meg vissza. Íveket kell kitölteni, fényképeket csináltatni. És megint csak a londoni rádió marad minden reménység, minden erőmérés. Igazán végtelen áldása a háznak, hogy az angol hírekhez hozzájuk férhet. Meg a térképet vallatjuk mindennap, az orosz térképet, az olaszt, a franciát. Az oroszok messzi vannak még. T. úrnak ábrándja van, hogy ha az

oroszok nem jönnek, jöhetnek Olaszországból az angolok; napokon belül elérik Anconát, onnét Dalmácia három óra a tengeren. Egyesülnek Tito csapataival, sokat mondok (már mint T. úr mond sokat), egy hét alatt Magyarországon vannak. A többi szenvedő zsidó nem volt ilyen nagy stratégia; iszonyú türelmetlenül várták a házban azt a késő esti londoni leadást: közelebb vannak már az oroszok? Ó, csak jönnének! Ha elérik az országhatárt, a magyar rögtön kiugrik. Talán még előbb. Mikor aztán V. igazgató úr kezdte felolvasni a gyorsírását, egynéhányan térképet tettek maguk elé (mint minden este), ujjukkal, plajbászheggyel követték a helyneveket. Voltak többen, akik jegyezték is sebesen papírszeletre a mai eredményeket, egyfelől, hogy a családtagokat is szórakoztassák velők, másfelől hogy az eddigi cédulákhoz tegyék, megőrizni, mint a naplót, kegyelettel. E. méltóságos úr (kormányfőtanácsos, pénzért) olyan precíz ember, minden percebe megakasztja V. igazgató urat:

- Hány községet, kérem, hányat?
- Százharminchét. (Ti. annyit foglaltak el ma Lengyelországban az oroszok.)
- Kettő vagy hettő?

Azután:

- Még egyszer, pardon, milyen várost értek el?
- Szi-ed-li-cét.
- Áhá.

És megint:

- Hány halott, kérem, hány halott?
- Hat-van-hatezer.

Volt ott egy-két úr meg egy-két hölgy, mindig-mindig duzzogtak; úgy néztek V. igazgató úrra, mintha az ő bűne volna, hogy az oroszok ilyen lassan haladnak, pláne az angolok. . . Még mindig csak Angers, még mindig csak Saint-Lô, de hány napja már!

- Az a baj, hogy az angol katona nem akar meghalni. (Bizonyos asszony fakadt erre a panaszra, nem is először. Mindig az asszony nép a kegyetlenebb.)

Ma este aztán leintette végre V. igazgató úr:

- Asszonyom, a múlt háborúba negyvennégy hónapig voltam kinn, mindig az első vonalban, méltóztasson nekem elhinni, nem volt egyetlen pillanatom se, mikor meg akartam halni. Senki se akar meghalni, kérem. Ilyen szemrehányást ne tegyünk, könyörgök, azoknak a derék tommiknak, akik miértünk is küzdenek. Éppen elegenden halnak meg, bár föl lehetne támasztani azokat a szép, fiatal fiúkat.

A hölgy azt mondta erre, kínos kis nevetéssel (hülyébb valami nem jutván hirtelen eszébe):

- Kérem, nem úgy gondoltam.

Van egyfajta ember, az, aki megtud rögtön mindent: rögtön megtudja, ha valahol finom szivart lehet venni, amilyen már régen nincs a trafikokban. És megtudja, hogy most már Svájc is ad védőlevelet. Hogy tudtátok meg, hol hallottátok? Csuda emberek. Jobb elmenni Svájcba, ha tényleg el kellene menni, mint Svédországba, ott senkivel egy huncut szót se beszélhet az ember. Még Bakonyi dr. se hallott svájci védelemről, a házból már ötven-hatan-heten megjárták a svájci követséget. Kezdődött ez a svájci divat július legvégén vagy augusztus elején. Egy-kettő olyan is volt a svájcos urak közt, akinek már készült a svéd

védőlevele. Ezeknek is hát két hazát adott végzete, sőt nemcsak kettőt, mint a vándormadárnak, hanem hármat, mert azért ha Isten megsegíti, mégis csak itthon marad Magyarországon. Ami meg a honi mentességet illeti, azt a kormányzóit, hát az érthetetlen, nem akar mozogni. Valami két hétre a kérvény után ívet kaptam a postán, rá kellett írni személyi adatainkat. Azután megint semmi, semmi. Molnár Ákos úgy tudta, hogy a kérvényeket most valami rendőrségi szervhez küldik, annak ki kell nyomozni, a kérvényező nem volt-e harcos baloldali, s 1919-ben nem volt-e kommunista. Ez alól nincs kivétel. Nincs. Hanem nap mint nap kezdték már mutogatni a városban a kormányzó mentesítő papírját közgazdász szerkesztők, gyárosok, nagykereskedők, kisebb kereskedők is, meg tőzsdések meg divatszalonok directice-ei meg táncmesterek. Ez mind rendben is van, hiszen tulajdonképpen mindenkiről le kell a csillagot szedni, mert az gyalázat. De hát hogy éppen az író meg a tudós meg a művész zakóján ragadjon még rajta a sárga folt, ki tudja, meddig?

A csendőrök múlt héten eltűntek, most megint itt sétál mind a háromezer darab. Egypár napja meg az történt, elvitték Németországba azt az ezerötszáz kistarcsai entellektüelt, akiket pedig a kormányzó visszatépett volt az SS körme közül. Puccs-szerűen csinálták a németek: fölrendelték a zsidótanácsot a Gestapóhoz a Svábhegyre, ott tartották déltől estig (hogy ne szaladhasson a Belügybe jajveszékeln), azalatt rakták megint a szerencsétlen internáltakat vagonba, a szerelvény kidöcögött velük Magyarországról.

Nem tudni, sose tudni, mi lesz velünk.

Pribékjeink pedig, a feketébe öltözött SS-fiúk, ártatlanul járkálnak az utcán, megnézik a nőket, nézik a kirakatokat, miránk nem is hederítenek. Nevetgetnek egymás közt; némelyik csinos, kedves arcú gyerek; általában némelyik német a megtévesztésig hasonlít az isten képére teremtdött emberhez. Néha két SS-legényt magyarul hallani beszélni: ezek svábok gyerekei; tündéralmot látnak, azt hogy Magyarország be lesz a Reich-be kebelezeve.

Augusztus derekán még mindig nem jelentkezik a kormányzóság. Joó Tibor azt üzeni, menjek el az Andrássy út 69. sz. alá, ott sürgessem az ügyet. Elment egy húgom, ott valami irodalmi véleményező tanács pepecsel. Remélik, két-három hét múlva visszaküldhetik a névsort a Kultuszba. Testvéreim kétségbe vannak esve. Mikor vásárolhatunk hát olcsó húst, zsírt, cukrot, mindent.

Amellett újra meglepetéssel szolgált a német. Hónapok óta birkózott a kormányzó az SS-sel; az már többször is vagonba akarta dugni az újpesti zsidókat, kivinni az országból, úgy mint a vidéki városok zsidóságát. Itt reszket Újpesten 2-3000 lélek, egyik nap úgy van, hogy viszik őket, másik nap, hogy maradnak. De mostanában már úgy tudta Bakonyi dr., hogy az SS lemondott Újpestről. No most aztán egy éjszaka fölverték a csendőrök Újpest zsidait; a haldoklót meg a nagybeteget lelőtték, a többi vitték, beszorították puskatussal a vagonokba. Szóval azokat is kivitték a hazájukból.

Bakonyi dr. erre aztán azt javasolta, nézzünk sürgősen a svéd védelem után.

Rászántam magam, elmentem a svéd követségre. Olvasnivalót vittem arra a hosszas villamosútra (taxira zsidó nem ülhet), a könyvbe tudom a fejem dugni; a zsidó kocsin is ülnek keresztény magyarok, nagyon szégyellem a tehetetlenségemet, nem szakíthatom le a mellemről a sárga csillagot. Mikor aztán a Gellértnél leszállván, feljutottam abba a kelenhegyi kis utcába, hol a követség székel, légítámadás lepett meg. Odakuporodtam egy kanyarulatban a forrásvíz alá, már ültek annak a lépcsőzetén egynéhányan. Csak azért említem a dolgot, mert rám ismert két fiatal nő, egyszerre súgták, elég hangosan, a becses nevemet. Olvasni kezdtem volna, de ott dolgozott valamelyik kertben egy légvédelmi ágyú, oly idegtépő annak a hangja, a két mutatóujjam a fülembé nyomtam és becsuktam a szemem, hogy ne lássak. Egy kis óra múlva bögött a szabadító sziréna, mehettem tovább. A követség villája előtt vagy ötszázan szorultak, a kapu zárva volt, csúnyán lármáztak idekint, mindenki rázott valami levelet. Unott képpel nézett rájuk a kapus a vasrács

mögül. Rendőr is volt, az is elv volt már fásulva; csak egy-egy újonnan jövőnek magyarázta, hogy sokan vannak még benn, tízével lehet csak a feleket bebocsátani. Hátra állottam az úttesten, várjunk. Csuda szerencse ért: öt-hat perc múlva jön a villából kifelé egy tizenöt éves forma diák. Meglát, int kedvesen, jöjjenek jobbfelé. Hát aztán ő vezette be az író urat a szomszéd villa kapuján. Bravúrral csukta a kaput az orrukra, akik utánunk szaladtak. Éppen annak az úrnak a fia ő, ki a védőleveleket adja. Ez az úr Forgács igazgató úr; mikor elébe kerülhettem, avval fogadott, egy réges-régi versemből (amelyet kicsit szégyellek is már) a fejemre olvasott egy strófát. Természetesen a leggyöngédebb mód vállalta a svéd passzusomat, testvéreimét és mindét. Nem kell semmi svéd nexus, fölvehet a művészlistára. Még a köteles díjat is elengedtetni majd a követ úrral. Elmesélte az igazgató úr, hogy a Gestapo már egynéhányszor elragadta; haragszik a zsidómentés miatt. A követnek kellett mindig kiszabadítani a svábhegyi fogdából. Magának a követnek se biztos az élete. S azt is mesélte, hogy minden második személy, aki svéd védelemért jön, pénzt sug a fülébe, öt ezrest, tízet, húszat. Egy úrihölgy a minap, bemutatkozván és nyújtván a kezét, tízezer pengőt próbált a tenyerébe simítani.

Húgom vitt el azután a szükséges fényképeinket a követségre. Ez a húgom, a tanárnő, a Kelenhegyről lefele jövet találkozott egy régi barátjával, akivel egy darabig ugyanabba az iskolába jártak. (Mint tanárnők.) Sajnálhatta a kollegina húgomat a csillagja miatt, sejtelve se volt róla hogy a húgom zsidóságban szenved.

- Megmaradt az a kis boldogságom – azt mondja a húgom –, hogy a fiúk, akiket tanítottam, azok se tudták a zsidóságomat, megtartottak szeretetökben, oly megható leveleket kapok még mai is egypártól.

Ezt elég hangosan beszélhette: éppen leértek volt a Gellért térre; előreugrik a hátuk mögül egy ötven-hatvan közti gyászruhás hölgy, rendőrt kiált, és a húgomra mutat és:

- Ez a zsidónő gyalázta a nemzetet. Azt mondta ennek a másik nőnek, hogy ez egy aljas piszkos náció, és hogy boldog lesz, ha a magyar hadsereget legyőzik. Kérem, tartóztassa le.

Járókelők gyűltek oda; a kollegina, ahogy megjelent a rendőr, eltűnt a húgom mellől. Húgom, amint valamennyire felocsúdott, elébe lépett egy éppen arra jövő jóarcú ezredesnek:

- Ezredes úr, ez a hölgy valami gyalázatos dolgot fogott rám, esküszöm az élő istenre, nem tettem azt a kijelentést. Ön úriember, ne engedje, kérem, hogy egy ártatlant a rendőrségre hurcoljanak.

Az a jóarcú ezredes úr pedig lekiabált a húgomra:

- Rohadt zsidók, a Dunába veletek!

A gyászruhás hölgy is rikácsolt tovább; húgomat elvitte a rendőr. Olyan fogalmazó elé került estére (délről estig le volt csukva), aki négyszemközt maradván a húgommal, azt mondta:

- Meg vagyok győződve, nagyságos asszony, hogy a följelentő hölgy nem mondott igazat. Elég sok ilyen esetünk adódik. Sajnos mindenkit el kell ítélni, ha följelentik (mármint a zsidókat), mert a németek átnézik az összes jegyzőkönyveinket. A legenyhébb büntetést szabom ki nagyságos asszonyra, ez a rendőri felügyelet alá való helyezés.

Húgomnak azután minden hétfőn jelentkezni kellett a toloncházban, hogy él, és a lakását nem változtatta.

Kaptunk a baljós hírek mellett örvendetéseket is, legtöbbet B. úrtól (import-export), ő például egy nap avval jött haza, hogy az összes keresztény zsidóról leveszik a csillagot. A hercegprímásnak köszönhetjük. Most

hallotta egy előkelő politikustól, ezredtársától, akivel a villamosmegállónál találkozott. Megjósolom, azt mondja, hogy elsejére leveszik a csillagot a keresztény zsidókról is; Magyarországnak sok van a rováson, – nagyon szurkolnak az urak, egy kis irgalomra spekulálnak a szövetségesek részéről. Egy-két nap múlva olyan nagy szenzációval lepi meg a szomszédait, hogy Románia fegyverszünetet kért. Még folynak a tárgyalások, azért nem adja le se Moszkva, se London, se New York. Ez a hír most jött Svájcban, hogy ő, B. úr kitől hallotta, azt nem mondhatja meg. Az urak meghallgatják B. urat, összemossolyognak, tudja mind, hogy az ujjából szopogatja a rózsás híreit. És az egész ház, ha másfelől is hall valami nem egészen megbízható hírt, arra azt mondja: B.-leadás.

Magamnak tetszik ez az ember, aki a mi kedvünkért is álmodik, szeretem a füllentést is, ha kellemes; de meg azt is megtanultam egypár év óta, hogy ha valaki föl mer tálalni egy fordulatot, eseményt, ami nyilvánvaló hogy nem faktum, akkor annak az eseménynek, annak a fordulatnak közel kell már lenni. Izeni magát, ami jön, ennek vagy amannak a képzelődő valakinek a száján keresztül.

Gondolom, augusztus vége fele volt, mikor feljött hozzám az a kedves garabonciás, Tersányszky Jenő, címetem valahogy megtudván. Avval jött, azt mondja, rossz híreket hallani. Előbb vagy utóbb a németek elviszik Pestről a zsidókat. De tán a megkeresztelkedetteket ki tudja venni a kezökből a hercegprímás. (Azt híresztelik különben, hogy a pápa egyházi átokkal fenyegeti a zsidók miatt Magyarországot, egyelőre a kis egyházi átokkal.) Szóval hát térjek meg, összesűgött már egy pap barátjával, az majd soron kívül megkeresztel. Hát evvel a szerencsével nem éltem, megmaradtam sorstársaimnak, a zsidóknak a vallásán. Említettem T. és F. urak előtt a Tersányszky gyengéd lépését, F. úr akkor beavatott a titkába: ő, a hitvalló zsidó igenis megkeresztelkedett, anyjával és hűgával egyetemben. De se az anyjának, se a hűgának sejtelmők sincs felőle, hogy keresztények lettek. Hát tudniillik egy életrevaló keresztény ügyvéd intézte el néki, jó sok pénzér. Se katekizmust nem tanult, se papot nem látott, az ügyvéd házhoz szállította nekik a keresztlevelet. Nem lehet tudni, nem használhat-é csakugyan a kitérés; ami pedig a dolog etikáját illeti, azt mondta F. úr:

- Az anyámnak meg a hűgomnak az életet védem; rablógyilkosokkal szemben a fair play nem kötelez.

Azt is elmesélte, hogy van már svéd meg svájci védettségük, nem lehet tudni, melyik ér majd többet. A kormányzói mentesítést szerinte nem lehet komolyan venni, mit adnak arra a németek?

Magam pedig azt intéztem volt el a svéd követségen, mikor ott jártam, hogy ha megkapjuk majd a kormányzói mentesítést, visszaadhassam a svéd passzust; illendőbbnek látom a kormányzói mentességgel élni. Persze szentül hittem azt is, hogy a kétféle védettség összeférhetetlen.

Szeptemberben azután, még akkor is nyomozták, hogy nem voltam-é kommunista, olyan mélységesen elutáltam az ügyet, elment a nevemben a testvérem az Andrássy út 69-be: adják vissza a kérvényemet, nem óhajtom a mentesítést, köszönöm.

Akkorra már ezer meg ezer remegő zsidónak volt Pesten svéd meg svájci passzusa, meg már portugál is! Pénzkérdés. A svájci, azt mondják, az olcsóbbik, azt ötezerér is kapni, a portugálok, egyelőre, legalább tízet kérnek. (Kicsit később a spanyol passzus is divatba jött, sőt az lett a favorita, akár egy szép spanyol táncosnő.) Esküdtek rá szegény zsidók, szegény gazdag zsidók, hogy a spanyol védetteket biztosan nem bántják a németek, akármi lesz is; legfőljebb ki kell majd menni Spanyolországba.

A csendőrök megint eltűntek szeptemberben és azután újra csak feltűntek. Ugye, milyen unalmas? A frontokon pedig állottak, állottak az angol meg az oroszok. Az oroszok megállottak Königsberg előtt, ott állanak már két hónapja. Az angolok meg Anconából nem akarnak mozdulni. T. úr szerint esetlen Velencének szándékoznak fölmenni; különben azér is várhatnak, mert nincs elég hajójuk. Csüggesztő volt nekünk, fenyegetetteknek ezt a rostokolást figyelni. Olybá tűnik az angol meg az orosz, mint mikor

megszalad a légy az újságon és egyszer csak megáll; és ott áll és nem moccan, mintha csak olvasni tanulna.

Hadd hálálkodjam egy könyvnek, amelyiket akkor olvastam, vagyis az írójának; Clarence Day-nek híjják, sose hallottam a nevét. Life with father, ez a könyvének a címe; a nyolcvanas esztendő életről emlékezik. Hangosakat nevettem, ahogy elmeséli, hogy bántak a szülei házában a telefonnal. Akkor volt új dolog a dróton való érintkezés; azt az otromba nagy készüléket az előszobában, sőt, inkább a konyhában szegezték föl a falra. (Az oldalán kellett kerekre csavarni, hogy odacsöngethessenek valahová.) A telefont a szobalány kezelte vagy a szakácsné, jó nevelésű ember nem diskurált személyesen a dróton átal. Délutáni találkozót beszélt meg például a papa valakivel; a szobalány négyszer-ötször fordult be meg ki a kérdésekkel, válaszokkal; vagy a mama tanácskozott telefonice barátjának, hogy hogy öltözzenek estére, mert mennek színházba; ilyenkor negyvenszer-ötvenszer szaladt szobából konyhába, konyhából szobába a szakácsné. De akadt olyan öreg szakácsné, akit nem lehetett rávenni, hogy belé szóljon abba a sötétsége, úgy félt az istentől.

Milyen áldás volt az a pár nap, míg a könyv tartott. Remélem, él még Clarence Day; öregúr ő már, legyen még öregebb, tudjon altató nélkül jól aludni, emésztése is jó maradjon, ne zörögjön a szíve, a szivart a doktor ki ne tiltsa a szájából.

Nagy bánatot szerzett nekünk, egy házunkbeli bájos tizenkét éves fiúcskával ami történt. Elküldte egy reggel az anyja kosárral a Hűvösvölgybe (ott a villájuk) a kertben gyümölcsöt szedni. A gyereket megfogták a csendőrök, elvitték. Napok óta futkos mindenfelé a szerencsétlen anyja, nincs nyoma a gyereknek. (Az apa odavan Oroszországban.) Éjjel-nappal sír az asszony, emésztí magát, meg akar halni. Kerüli szegényt az ember, nem tud már mit mondani néki.

Nem először hallok olyat, hogy a zsidókat Németországban gázkamrába halálra fullasztják. Ezt nem hittem el. Sőt még ma se hiszem. Eszméletem mélyén nem tudom elhinni, nem tudom.

Október

Szeptember vége fele meg október elején, akkor szerencsétlenné bennünket az őszi zsidó ünnepek. Az újesztendő két napjára meg arra a nagy szent böjtnapra meghívta F. úr a házában meg a szomszéd házakban lakó jó embereit. Édesanyja ti. betegeskedett, F. úr meg akarta kímélni a templombamenéstől. Tóratekereset bérelt, és fogadott egy fiatal kántort az ünnepnapokra. (Az a kántor munkaszolgálaton volt Pesten valamilyen üzemben, az ünnepekre szabadságot kapott.) Lementem illendőségből F. úrék privát templomába a szent napokon egy-egy órára, nem volt több türelmem. A hívők egész délelőtt meg egész délután imádkoztam a héber betűs könyvekből. Hölgyvendégek is jöttek; az asszonynép el volt a férfiaktól rekesztve külön szobába, reggel nyolctól este hétig közlekedhetett a zsidóság.

Megmozdult a szívem, akármilyen pogány is vagyok, a lehajtott fejű kalapos hívők zümmögésétől meg az éneklős, hangos Tóra-olvasástól, annyit hallottam azt valaha gyerekkoromban. A hölgyek is suttogták a szomszéd szobában az imádságokat, árva betűjét azoknak nem értvén. Sűrűn tapogatták a kicsi zsebkendővel a szemüket, orcáikat. Volt ott egy vendég, a házunkból való Gy. úr; ő római katolikus, évekre visszamenőleg. A megkeresztelkedteket persze nem illett meghívni. Hanem Gy. úr engedelmet kért, hogy részt vehessen az istentiszteleten. Imakönyvet hozott, sőt a nagy ünnepekre szóló, sarkig érő bő, fehér vászonköpenyeget is felhúzta (abban is temetik el a zsidó hívőt), úgy susogta-mormolta naphosszat áhítatosan a héber szövegeket. Nem lesz semmi baja belőle, a róm. kat. atya nem féltékeny Jehovára.

Olyan hír jött akkor, hogy a kormány takarodik, hattagú tábornoki tanácsot nevez ki a kormányzó. Kik azok? Mindenki más-más neveket hallott (Egyre se emlékszem már.) Persze a zsidóknak az az első kérdése, amit a pár év előttről való viccbe szereplő Klein tett föl a Grosznak, mikor az azt újságolta, hogy a zsidókitört az

Állatkertből: és mondd, jó ez nekünk?

De természetes, ezek a házbeli komoly emberek a maguk külön veszedelmein túl mélységesen aggódtak az országért. Milyen borzasztó mód károsodik itt évről évre s napról napra a jövő. Az oroszok már Debrecen alatt vannak, rajtunk a német is; és micsoda pusztítást végeznek az angolszászok nappal, éjszaka az oroszok. Mennyi gyárunkat tették tönkre, hány szép palota, villa pusztult el már, oda van a Múcsarnok, a Fővárosi Múzeum, a Milleneumi Emlék. Mi lesz ebből a gyönyörű Pestből?

Mulatságos: a leglángolóbb veszedelmünk napjaiban mindig több zsidó fiú mert hazalógni vacsorára karszalag nélkül; jöttek férjek is hadiüzemekből, itthon töltötték az éjszakát. Azok voltak a legvakmerőbbek, akiknek erősen zsidós a képük; az ilyenek mind meg vannak győződve róla, hogy ők „nem néznek ki zsidónak”. A csillagos nők pedig a piacra járnak a tilalmas időben, csillag nélkül, csuda, hogy soha se esik bajuk. Sokan szabadultak már különben a házban a csillagtól, hála Svájcnak, Svédországnak. A rendőr, a legtöbb, különben még a csillagosok iránt is elnéző mód viselkedik, ha megcsíp valakit, aki elkészve lohol délután öt után haza; még ha szigorú keresztények odaszólítják is, hogy vigye be ezt a zsidót, úgy tesz, mintha felírná, s aztán int néki, hogy csak menjen tovább.

Október tizenöt

Most megint igazolódott a B.-leadás meg az én szerény elméletem. B. úr öt-hat nappal azelőtt sugározta, hogy Horthy fegyverszünetet kért, napok óta tárgyal az angolokkal; a forrását persze most se nevezheti meg. Még az örök pesszimisták is elkezdtek hinni a B.-leadást, hiszen olyan plauzibilis a fegyverszünet-kérés. Örültek. Csak egynéhányan ijedtünk nagyot: itt a német, a német veszi majd át az országot.

Nahát tizenötödikén, ebéd után, beront hozzám egy húgom, nyakamba esik:

- Béke, itt a béke! Fegyverszünetet kértünk! - és könnyezik ragyogó szemekkel.

Lenézek a Rakovszky parkba, a Margithídra; semmi különöset nem látni.

Perc múlva kopogtatnak. B. úr:

- Azért bátorkodtam művész urat zavarni, legyen szerencsém ma este kilenc órákor. Öt üveg pezsgőm van, erre a napra tartalékoltam. Mit tetszik az eseményhez szólani? Ugye kérem, el lehet hinni, amit B. referál.

Húgaim avval jönnek vissza a szomszédoktól, az egész ház fejti lefele a csillagot (már aki viselni tartozott). Sőt H. dr. lerohant a házfelügyelőhöz, azonnal akassza le a kapuról a zsidócsillagot. A házfelügyelő ellenkezett, H. dr. pofont ígért, erre hozta a létrát a házfelügyelő, most már nincs a kapun se csillag. Lépcsőház, folyosók teli, nagy az öröm Izraelben.

Nem volt kedvem senkivel se beszélni, meg ne lássák rajtam az én csúnya nyugtalanságom.

Három óta után bejött a lakásparancsnok: kéret minden férfit. K. úr, a házparancsnok, fáradjanak fel hozzá (hatodik emeletre).

Dugig volt már a házparancsnok úr szalonja. Azért hívatott bennünket, tartani lehet tőle, hogy katonák, szélsőséges elemek betörnek a házba. A kaput már becsukatták (mert kitárták az első percek mámorában), sőt a csillagot is visszaakasztatta a házparancsnok úr a kapu fölé. Korai még levenni. Szóval fel kell a ház védelmére készülni. Négy lőfegyverünk van, vadászpuska meg három pisztoly. De méltóztassék előszedni

baltát, vasrudat, konyhakést, bárdot, mozsárütőt, szöges botot, amivel csak védekezni lehet. A kapuőrök vészsípjára az urak aztán elhelyezkednek az emeletünkön a lépcsőfeljárat fölött, a többit a jó istenre kell bízni.

Fölfegyverkeztek az urak azonnal. Megjegyzendő, már a tanácskozás perceiben is fülelgettünk: emerről-amarról ágyú ugatott, puskalövés cserdült, meg hadart a géppuska, meg-megállva, mint az írógép. Mi lehet ez? Kik lövöldöznek egymásra és miért?

Négy óra tájba feljött T. úr a kapu alól, lehangoltan; azt mondja, érthetetlen, a rádión legalább fertályórája katonai indulókat hallani. Itt valami nincs rendben.

De, sajnos már rendbe volt minden, a németek az ezersztendős Magyarországot rábízták Szálásira.

Avval kezdte a nyilas kormány, megtiltotta, hogy a zsidók kimozduljanak a házból. És az összes védőleveleket, kormányzóit úgy, mint külföldit, érvényteleneknek jelentette ki. Minden zsidónak vissza kell varrni a csillagot.

Még jó, hogy a mi csillagjainkat eltette a húgom, mikor a svéd passzusunk megkaptuk és lefejthettük a csillagot. Kapkodtak másnap a házban, egynéhány lakásban, ahol a szemétbe dobták a csillagot.

Elnéztem egész nyáron, hogy gondozzák a sárga csillagot; kimossák, kivasalják; benzinezik ha pecsétet kapott; meg is fordítják, úgy varratják vissza. Aztán egyik úr vagy hölgy citromsárgát vett, a másik okkert, tán mert emez megy jobban a ruhához vagy amaz. Azután némelyik kényesebb dáma, sőt ő is selyem csillagot hordott (nem vászonból meg szövetből valót), ez persze előkelőbb.

Hát be voltunk öt napig zárva; olvastuk a lapban a tenger sok kinevezést, rendeletet. Élelmet nem mertek ebben az öt napban a házba becsempészni. Hatodik nap azután . . .

BUDAPESTI KALAUZ

Marslakók számára

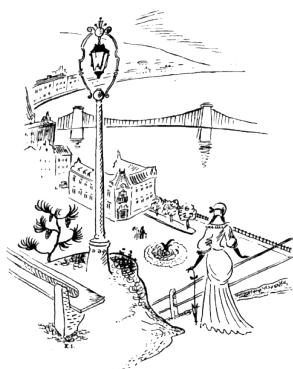
*

Írta Szerb Antal

Kolozsváry Sándor rajzaival

Nyomtatta: Löbl Dávid és Fia

Budapest 1935.

Marslakó egy szép nap szerencsésen megérkezett Pestre, szobát vett ki a Bristolban, lekefélt a ruhájáról a csillagok porát és telefonált nekem, hogy megbeszélésünk értelmében mutassam meg neki a Várost.

Uram, igen tisztelt Idegen, mindenekelőtt arra kell nyomatékosan kérnem, ne hallgasson az ujságírókra és a jeles megfigyelő tehetségekre, akik azt fogják Önnek mondani, hogy a pesti ember ilyen meg olyan. A pesti ember, akiről ők beszélnek, éppolyan, mint minden más kereskedő, ha nincsen pénze. Mit érdekel az egy Marslakót? Általában az emberek, hát fontosak az emberek a városban? Párisban csak az emberek utálatosak és érdektelenek. Én a várossal akarom Önt megismertetni, azt hiszem, a házak az igazán lényegesek. De talán nem is a házak: az utcák egymásrahajló erotikája, melyben néha erő fejeződik ki és olykor grácia, a forgalmak hőfoka talán, a közterek és a szobrok éghajlati viszonyai, az autóbusz-számokkal kapcsolatos irodalmi asszociációk vagy valami ilyesmi. Hisz Ön ért engem.

ÁNCHÍD. Talán először őt méltóztassuk. Budapest a nagy hidak városa. A Lánchidat a múlt század elején építették, sok évtizeden át, őszinte kollektív lelkesedéssel. Róla énekelte a költő, az egyébként ismeretlen Vidor Emil, az *Athenaeum* 1842-es évfolyamában:

*Hullám alá ott künn magot temettek,
Melyből - dacos habok piruljatok! -
Maholnap hajh a szellem fegyverének
Nagy győzedelmi íve kelni fog!
Nyakát a' vén folyam békén lehajtja,
Melly oly sokáig délceg 's büszke volt,
A honfiak nagyobbat ünnepelek:
Az ész előtt egy nemzet meghajolt.*

A Lánchidat valószínűleg mind a négy évszakban építették, de azért mégis főképp téli híd. Téli és esti, fekete a jellegzetes színe, meg az a csokoládé-barna, ami a nagyvárosi aszfalt, ha vizes. És azért is téli híd, mert az elődje nem volt téli híd. Azelőtt hajóhid kötötte össze Pestet Budával, azon sétált Virág Benedek, a szent öreg, lelkes társaival. Télen a hajóhid szétszedték. De akkoriban a Duna még gyakran befagyott és az emberek átkorcsolyáztak Budára. Ha nem fagyott be, csak zajlott, egészen Bécsig kellett felkerülni annak, aki, mondjuk, a Krisztina-téren akart vacsorázni. Valószínűleg.

A Lánchíd, amint látja, Uram, empire-stílusban épült, mint az egyik oldalon az Alagút bejárata és a másik oldalon a Főkapitányság. Általában Pestnek két történelmi rétege van: a barok, amely az alapvető katolikus és német polgárság lelke, és az empire, amely egy nagy magyar lendület emlékét őrzi, egy lendületét, amely azóta a semmibe enyészett. Itt, az Alagút és a Főkapitányság között, még megvan valami belőle. Ha a nádor lenézett palotájából, száz évvel ezelőtt, ezt a képet látta. És sóhajtva Széchenyre gondolt, akit ő csak Stefi gróf néven becézett. Azután visszatért íróasztalához, konok munkakedvvel, mint Habsburg ősei.

A Lánchíd éktelenül hosszú. Próbálja meg egyszer, Uram, és nem bánja meg. Sétáljon át egy hölgygel Budára és azután jöjjön vissza, lehetőleg ugyanazzal a hölgygel. Meglátja, szerelmet fog vallani, mert a híd olyan hosszú. Budapest az igaz és mélységes szerelmek városa. Higgye el, Uram, aki ismeri ezt a várost, csak könnyezve tud beszélni róla.

Ne nézzen jobbra és ne nézzen balra. Ön csak a Főkapitányságra nézzon, az szép és arányos és hallgatag. Ne nézze az Akadémiát, hogy olyan dühösen és makacsul méltóságteljes, mint tudományos életünk. Szólítsa kegyelmes úrnak, bár lehet, hogy csak méltóságos, de jobb, ha az ember óvatos. És ne nézze a Gresham-palotát. Szegény valamikor merész volt és fiatal. Így élünk mi is, pesti lelkek, mint a Főkapitányság, egyfelől a hivatalos, másfelől a kommerciális fesz és pöf cifrái közt. Azért nem nézünk se jobbra, se balra.

DUNAPARTOK. A Dunának két partja van, mint a folyóknak általában. Azt hiszem, az is normális, hogy a két part itt is két más világ. Mint Párisban. A pesti parton zenés kávéházak nyitnak és csuknak, a budai parton gesztenyefák.

A pesti partra nem ajánlatos napsütésben menni. Nem vagyok biztos az ízlésében, de azt hiszem, nem az Ön esete, ami ott olyankor látható. Ez a part téli estéken szép, amikor csak piarista tanárok járnak rajta, kettesével. Csak mennek, nagy reverendasuhogató titokzatos lépésekkel, a rendházból el, az Országház felé, és sétájuk célja mégis a vacsora, melyet visszaérkezve fognak elfogyasztani. Névnapokon a portás felgurít egy hordó sört a refektóriumba és szelíd szerzetesi tréfák között megisszák, tudományos és pedagógiai kérdésekről társalognak. Sajnálom, hogy nem mutathatom meg Önnek a régi piarista épületet, a Grassalkovich-palotát, kecses erkélyével, és a hozzácsatolt jellegtelen, de régi épülettömböket. Nélkülük a város egy kicsit foghíjas most a Görög Templom és a belvárosi Plébánia-Templom között. Valamikor ez volt a leginkább XVIII. századi sarok. Az ember várta, hogy a rácsok a vontatóhajókkal egyszer mégis áttörnek a villamos sáncait, és kikötnek, úgy, mint régen, mikor a Dunaparton még Ürményi, a hétszemélynök, áztatta a vízbe fájós lábait és diskurálgatott a bókáló Kazinczyval.

BELVÁROSI UTCARÉSZLET. De megmaradt a Galamb-utca és mellette a Krist-féle ház meg a Görög Udvar. A Krist-féle ház mélyen van, nálunk minél régibb egy ház, annál mélyebb a szintje. Úgy látszik, igaza volt Madáchnak: a por emelkedik, pár ezredév gúlaidat ledönti, a korzón már csak a sakál üvölt, az autók ott fognak közlekedni, ahol most a harmadik emelet van.

A Galamb-utcát érthetetlen módon itt felejtették a város közepében, a két korzó közt, úgy, ahogy itt maradt Mária Terézia korából. Szobáiba kétszáz éve nem süt a nap, csak öszöregesek tipegnek az utcán, nem is tudom, laknak-e a zsalugáterek mögött, vagy csak emlékeznek. A Görög Udvarban tudom, hogy laknak. Nagyszakállú pápa is van ott, sok gyermekkel, és görögök, azt mondják, igazi görögök, akik egyházközségi gyűléseken még most is Hellász nyelvén rágalmazzák egymást.

ELLÉRTHEGY. Ajánlatos koratavasszal, vasárnap délután. A Gellérthegy tetején egy rom épült, a Citadella. Kicsi lőrészzerű nyílások láthatók a falon, időnként egy ló dugja ki rajtuk a fejét. A Citadella mögött van egy síkság. Ide szokott felzarándokolni a környékről a vasárnapi nép és katonaság. Ez a nép és katonaság hajszálnyira olyan, mint amilyent St. Cloudban lehet látni az évnek és a hétnek ugyanezen a szakán, és valószínűleg minden nagy és esetleg kisebb város szomszédságában. Mert a nép és katonaság mindenütt egyforma. Különbségek csak a legmagasabb szinteken észlelhetők. A baka mindenütt baka. De Hölderlin nem azonos Vörösmartyval.

De nem erről akarok beszélni. Inkább nézze, Uram, a helyzetet. A Gellérthegy tetején a nép és katonaság egy sajátos társasjátékot játszik, amelynek az eredete visszanyúlik a legködösebb folklorisztikus időkbe, amikor a Gellérthegyen még boszorkányok alkottak rézmetszetszerű csoportképeket. Senki sem tudja, ki hozta be ezt a játékot és ki szervezi azóta; minden tavaszi vasárnap csak itt van. Az emberek körbe állnak párosával, úgy értem, egy férfi és egy nő. A kör belsejében pedig egyéb párok sétálnak fel és alá. Időnkint a kör közepéből egy pár odaáll egy párhoz, amely a kör szélén áll. A körbeli férfi megkérdi a szélről álló férfit: "Szeretted a párod?". Ha a férfi azt mondja, igen, továbbmennek. Ha azt mondja, nem, kicserélik a nőt. Így folytatják napestig. Mire sötét lesz, minden Tristan megtalálja Izoldáját, hogy finoman fejezzem ki magam. Hogy azután mi történik, még nem sikerült kiderítenem.

TABÁN. Nem tudom, illik-e az idegenforgalmi illemkódex értelmében megmutatni valamit, ami nincs. Mert Ön, teljes joggal, csak sáros réteket lát, amint únottan csapkodják a Gellérthegy lábát. A középén, mint árvízből szomorú maradvány, emelkedik a fehérsas-téri polgári iskola. Valamikor itt házak álltak, Uram, de milyen házak! és a házak közt utcák kanyarogtak, de milyen utcák! A házak földszintesek voltak, és a közepükön a szederfa mellett mosóteknő állt. Leve hivogatólag csorgott végig az utca közepén, mély csatornákat vájva a szabálytalan macskafejek közt.

Minden második ház nagyhírű régi vendéglő volt, sramlizenével. Itt állt, kérem, a Mélypince, a Poldi bácsié, ötszázéves pinceboltozatával, ahol egykor török urak örömtanyát tartottak fenn, közkölségen. Itt volt a fürjmadár a falon, Vahot Imre kezeírása mellett, és Krúdy Gyula mámoros, megszentelt emlékezete. A Tabánt bármikor meglátogathatta, télen, nyáron, nappal, éjszaka, mindig csodálatos volt, mindig egyetlen, az ember mindig most kezdődő szerelmek derengését görgette végig lejtős utcáin, olyan szerelmekét, amelyek reggel szoktak az ember eszébe jutni, az ágyban, amikor még sötét van és akkor nincs fürdő és borotva, ami lemosná az ember lelkéről azt az édes és álmosító gyantát, ami a szerelem. Itt valamikor utcák voltak, Uram, itt volt az ifjúság.

De nem specializálom magam ifjúságilag egy városrészhez, mert nincsen olyan része Budapestnek, ami a számomra ne volna az ifjúság. Ha egyszer örökre el kellene hagynom a Várost, aznap megöregednék, mint a heisterbachi szerzetes.

A **BUDAI PARTON** inkább késő tavaszi délutánokon ajánlatos sétálni, a gesztenyefákra való tekintettel. Ez a Dunapart kissé ijedten húzódik meg a két hegy alatt, tulajdonképpen alig van. Kuttyákat szoktak erre sétáltatni, és egyszer láttam egy öreg házaspárt, az úron szürke zsakett volt és szürke keménykalap. Ha

nagyokat szeret sétálni, inkább az alsó rakparton menjen végig a Ferenc József-hídtól a Margithídig. Ez a világrész nem nélkülöz bizonyos tengerészeti hangulatot és mindenféle itt rekedt életformákkal lehet találkozni. Ültem itt már például felfordított csolnakon, mint egy hajós, és néha kis lépcsőkön le lehet menni és üldögezni közvetlenül a víz fölött, mint Velencében és számolni a parti lámpák fénycsíkjait a Dunán. Uram, Ön nem is képzeleli, mily gazdag ez a város lehetőségekben.

A DUNA, A KÖLTŐK ÉS A MULANDÓSÁG. Régi költőink kicsire nem néztek, a részletek iránt általában nem volt érzékük, az erdőtől nem látták meg a fákat. Pest s Budán általában nem énekeltek meg mást, mint a Gellérthegyet és a Rákost, az ősök dicső terét. Már a borongó Ányos Pál is így írt bizonyos Kreskay Imréhez, akiről egyebet nem tudok:

*Üljünk fel Gellértnek sziklás tetejére,
S külgünk egy bús hangot Rákos mezejére.*

Mert akkoriban a költőknek ilyen jó hangjuk volt.

De legfőképpen, igen helyesen, a Dunában ismerték fel a pesti táj éltető középpontját. Gvadányi, történelmünk legrokonszenvesebb tábornoka is felujjongott, amikor meglátta:

*Duna! oh te drága Neptunus magzatja!
Szépséged Európa minden vizét hatja,
Örvényidben magát hány viza nyugtatja?
Arany fővényednek drága minden latja.*

A vizákat talán el is hagyhatta volna.

A Duna igen régi folyó és előreláthatólag még igen sokáig fog folyni, viszont a költők életét többé-kevésbé rövidere mérték parcai kezek, talán ezért jutott eszükbe a Dunáról a mulandóság. Így Virág Benedeknek is, az említett tabáni szent öregnek, aki többször megénekelte a Dunát, sőt egyszer ódái hevében azt is ráfogta, hogy visszafelé folyik, és egyszer csaknem nagy költő lett, amikor ránézett és így szólt:

*Én gyakran lemegyek, hogy lássam, mint viszi hátán
A Duna ezt a vén s már régen erőtelen évet,
Ah vigye s a tenger mély örvényébe temesse!*

A kép, melyet Virág Benedek itt érint, úgy látszik, sokáig lebegett megváltatlanul a Duna hajjai fölött, míg végre eljött Vörösmarty, a magyar szavak csodálatos felszabadítója, és néhány Gellérthegy-súlyú sorban megadta a Dunának és a pesti tájnak többé soha el nem rabolható halálos méltóságát:

*A kised patakok lassú csörgéssel erednek,
Harsog az országos Duna, tétova felszedi őket
S a folyamok vizeit s iszonyúra nevelkedik árja.
Száz ragyogó szemmel belenéz a mennyei térség,
Nem szűnik ő, lemegy a tengerhez veszni, veszendő
Hajjaival lemegy a nagy idő, hogy vissza ne térjen.*

ÁRKERT. Felmehetünk siklón is, bár fölösleges, minthogy mi gondolatban utazunk. A turultól nem kell megijedni, nem bántott még soha senkit. Komoly madár díszmagyarban, kissé előrehajlik, mint a tüzes parlamenti szónokok. Őrzi a Várkertet. Mikor kicsi voltam, vasárnap délelőtt be lehetett menni a Várkertbe. Ilyenkor mindig meg voltam rendülve, úgy éreztem, a király lát vendégül bennünket, gyermekeit. Azután, az ország két szörnyű, apokaliptikus hónapjában, kiírták a kapura: Minden a miénk. Vagyis hogy semmi senkié. Nagy harmincad volt a város, ebek számára. De ez ma már mindegy. Az egyetlen jó az volt, hogy be lehetett menni a Várkertbe, a nap bármely szakában. Be is mentünk, ott is voltunk egész nap. Itt nem volt szociális termelés, a fák termeltek, szigorúan individuális alapon, nádori emlékü jóillatokat.

Ide vártam a Próféta eljövételét. (Mondom, apokaliptikus idők voltak, és sokért nem adnám, hogy megéltem őket.) Úgy képzeltem, egyszer csak megindulunk lefelé, kéz a kézben, mint a gyermekek, lánc-lánc-eszterláncot énekelve, de ez a dal a megoldás dala lesz. Az erkélyeken állni fognak a nők és zokognak, frissen porolt szőnyeget göngyölítve le, a Lánchíd oroszlánjai juhászokdva jönnek elénk, a pesti Dunapart egy nagy zenekar, a Parlament és a hajók maguktól nőnek kicsi zászlókat, a körutak felől telt tögyű tehéncsordák közelednek, szarvuk közt felírás: Békesség az embereknek.

VÁR, BÁSTYASÉTÁNY. Csodálatos, ez még megmaradt. Pedig ezt is lebonthatták volna, mint a Tabánt, mert ez is szép. Nagyon szép az egész Vár. A Bástyasétányon tábornokok sétálnak és valamikor az ő oldalukon elmélte ki az alapelveket széles kalapja alatt ifjúságunk nagy mestere, Pauler Ákos. Azóta már fiatal angyaloknak mondja: Veszem például ezt a csillagot. Amikor kedvenc szavát kimondja: "ügy-e", rábólintanak a mennyei karok és rendek. Az alapelveket már elfelejtettük, a tábornokok megmaradtak, és a kilátás a budai hegyek zengő amphitheátruma felé.

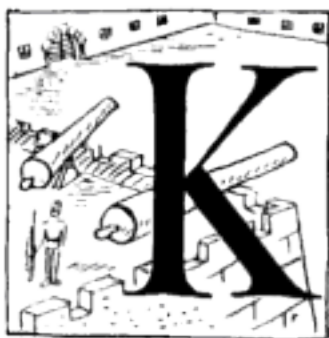
A szerelmek itt szoktak kezdődni, Uram, miért, miért nem, ki tudja. Talán a tábornokok ihletik a tudatalatti rétegeket, hogy a hazának katona kell. Az ember leül egy padra a hölgyel, majd megfagy, csak a szíve fűti. Néha egy ápolat kiskutya felugrik kettejük közé a padra, érdeklődik, hogy meddig jutottak. Megnyugvással veszi tudomásul, hogy már elpattant az első csók, az a bizonyos nem is nagyon kellemes, mert az ember még egy kicsit fél a közvetlen következményektől (talán pofon), és a távoli következményektől (talán házasság), de mégis túl kell esni az első csókon, ha az ember el akar jutni a másodikig. Sok végzet indult itt útjára, Uram, és lent kézlegyintve kongott a Krisztina-templom bölcs harangja.

ALÁSZBÁSTYA. Giccs, de gyönyörű. Az erkélyen fogadhatja, Uram, a nép akklamációját. Széles lépcsőin nagy lassan lesétálhat a hölgygel, azt kell mondania, hogy a hölgy a királynő, uszályát harminc apród hozza rajvonalba. Ajánlom, hogy részesítse előnyben az olyan hölgyeket, akik szeretik az ilyesmit. De tartózkodjék a Jezsuita-lépcsőtől. Egyszer egy őszám, ékszerész, elindult fel a Várba, hogy gyémántokat adjon el egy grófnak, és azóta sem jött haza. Meg vagyok győződve, hogy a Jezsuita-lépcsőn ölték meg.

VÁR, TÁRNOK-UTCA. Szélesen és nyugodtan ül itt, csak egy emelettel, de vagy hat házhelyen, az Esterházy-palota. Belseje: diákkori emlék. Mérhetetlen számú terem. A bútorokon huzatok, de ha valamelyiken nincs huzat, sírnivalóan egyszerű és szép empire-darab. A kis herceg saját szobája kisebb, mint az enyém. Fényképek a kismartoni kastélyról, kedvenc horgászó-eszközök, az egész palota szőke, bölcs és melankólikus. A múlt századi Esterházak kiduhajkodtak minden duhajságot, agyonlőttek minden értékes versenylovat, mithosszá lettek távol angol tudatokban. Az utód már csak csendes fejcsóválással csodálkozik ősein. Körül a várbeli utcákat is örökös szőke előkelő bánatba burkolja a lemenő nap. Uram, ne csapkodjon úgy a turistacipővel, legyen szíves. Az ablakok mögött öreg komornyikok emlékeznek Ferenc József vadászataira.

MÁTYÁS-TEMLOM. Valamikor nagy hegyes tornya volt. De így sokkal szebb, csonkán és építőállványokkal, sokkal stílusosabb. Ha megnéz, Uram, egy középkori városképet, a katedrális tornya mindig éppen épül. A kész torony modern és parvenű dolog.

APISZTRÁN-TÉR, HELYŐRSÉGI TEMPLOM. Az éktelenül nagy épületen semmi dísz, semmi mosoly, semmi lágyabb gesztus, itt áll, mint a századok. A Westminster Abbey nagyobb, de mellette nem lesz ilyen kicsi az ember. Az ember behúzza a nyakát az üres és kietlen téren, mintha egy puritán Isten átka permeteznék le a toronyból. Körötte hallgató szörnyű kaszárnnyák, "ó mennyi vérrel emlékezők". A várbástya rondelláján döglött ágyúk, csatakiányók, csatabékák, merednek békés hegyek felé. Vessen keresztet és meneküljön.

VÉRMEZŐ. A város gyönyörű fényűzése, egy ekkora tér kihasználatlanul a város közepén, mögötte finom és gúnyos bánatával a Karátsonyi-palota. Ilyen nagyúri gesztust csak Londonban látni. De azért már ő sem a régi. Ifjúkoromban a sarkán egy tábla állt a következő felírással: "A rézsűke bántalmazása szigorúan tilos". Hová lett ifjúságom kedves rézsűkéje?

ASARÉT. Pasáról szó sincs. Valami nagyon modern érzésű óriás kicsi skatulyákat rakott ki a villamos mentén, azután összeszedett egypár jó módú lilliputit és azt mondta: Itt lakjatok. És laknak. Kicsi autóikon be-beszaladnak kicsi bankjukba; akik egy skatulyában laknak, meglátogatják egymást, tavasszal egymás kicsi kertjeit dicsérgetik. Olyanok, mint az emberek.

ÓBUDA. Valamikor itt lakott Izrael tizenkét törzse, a csontos Zabulonfiak és Naftali vérszegény, elefántcsontszínű ivadécai és a többiek. Itt előszobáztak, mert a németek nem engedték be őket Pestre s Budára. Azóta már beköltöztek Pestre, az Orczy-házba és máshová, sőt a legutóbbi években, vándor hajlamaikat követve, Pestről Budára költöztek. Óbudán már csak az emléküket őrzi a lejtős, elvadult, gyönyörű pálvölgyi temető. Óbudán nem maradt zsidó, Óbudán csak Halász Gábor lakik, a remetelelkű esszé-író.

BATTHYÁNYI-TÉR, SZENT ANNA TEMPLOMA. A választottak édes titka. Elmegyünk mellette és cinkosan összemosolygunk: mi tudjuk, hogy ez a legszebb épület a Városban. Tornyán a Habsburg retek, amely Spanyolországban, Burgundiában, Ausztriában és itt egyazon formanyelven dicséri az Urat, áhítatos királyok Istenét. Pár év múlva már mindenki fogja tudni a titkot és mi kénytelenek leszünk valami más épületet tisztelni. Talán a pasaréti templomot, amely addigra már régimódibb lesz, mint a Szent Anna temploma.

ÓZSEFVÁROS. Az egész városrész albérletbe kiadó. Az albérlők a jövőendő Magyarország. Orvostanhallgatók a klinikákról, finomelméjű bölcsészek, a Városi Könyvtár tisztviselői. Esténként borral locsolgatják meggyulladni készülő agyukat, az Adria Hajóban, ahol nagyobb és spontánabb a lárma, sűrűbb a füst és kedvesebb a készpénzért kapható szerelem, mint a Montparnasse-on. Az albérlők idővel mind ismert emberek lesznek. De kicsodák a főbérlők, senki sem tudja megállapítani. Hol volt az a sok férfi, aki után ez a rengeteg özvegy és árva maradt? A főbérlő kijön az Ön csöngetésére, a fején valami olyan háló van, mint apám korában a bajuszkötő, és szidja a jelenlegi albérlőt, aki még mindig nem kelt fel. A főbérlő minden testrésze idővel füllé alakult, magánélete nincs, teljesen felolvad albérlője

megfigyelésében, aminthogy őseiről is mind lemondott, kiakasztotta őket a főbérő szobájába, a papírvirágok fölé és a kitömött kőszáli tyúk alá.

És Ön mégis valami misztériumot fog sejteni, amint karácsony előtt magányosan baktat a józsefvárosi utcák homályán, nem tud szabadulni attól a gondolattól, hogy a főbérő, befőttes üvegei közt, valami receptet őriz, az életnek valami abszolút rendjét, amely csak a Józsefvárosokban nyílnak virággá, szőke lányok formájában, itt és az egész világon.

A VÁSÁRCSARNOK MÖGÖTT. Méltóztassék nem terjeszteni. Erről a quartierről senki sem tud, csak én. Alkonyatkor hirtelen Párizsá alakul. Kicsi, de piszkos kávéházak, boltok, melyekből izgalmas gyümölcs-, főzelék- és hússzag árad, különös, figurának megjátszott emberek; mögöttük egy elhanyagolt folyópart, mint a Szajna és rájukvilágít a Citadella, mint az Eiffel-torony. Ön éjszaka átmegy a téren a Vásárcsarnok mögött, és egyszerre jobbra és balra felébrednek a tyúkok, száz tyúk, ezer tyúk, és lármázni kezdenek. "Itt nem szabad állomásozni, kérem", mondja egy késői rendőr egy magányos teherautónak. "Leállt a motor", feleli büntudatosan egy apacs. "Nyavalyát, kérem", mondja a rendőr. És órák hosszat veszekednek az éjszakában, mint a párisiak.

Itt lakik az elmúlt, az elveszített szerelem. A Lónyai-utca meredek kanyonjában, a Köztelek-utca tengerfenéki magányában ütheti bottal a nyomát. A Kálvin-tér mintha azért nőtt volna olyan nagyra, hogy órákon át várhasson, mint régen, valakire, aki már nem jön erre soha.

ÚJ-LIPÓTVÁROS. Mikor fiatal voltam, ez a városrész kerítésekből állt. A kerítések alól kutyák ugrottak ki féltettel, ugatásuktól az ember megcsúszott az út jegén, felkelt és szégyelte magát. De azért szép volt és messzire ki lehetett sétálni, Újpest felé, amelyet csak a mesékből és félelmekből ismertem. Ma itt vannak a leglaposabb modern paloták. A palotákban fiatal pszichoanalitikusok teregetik ki egymás lelkét a díványokon, a bridzs délceg amazonjai ábrándoznak hófehér fürdőszobák mélyén, rendkívül intelligens magántisztviselők Moszkvát fogják a rádión. Téli vasárnap az egész városrész hosszú fadarabokkal zárandokol a Svábhegy felé, otthon csak az előzvegyült borbély marad. Minden modern és egyszerű és tárgyilagos és egyforma itt. Két szoba hall az egész városnegyed, dacosan, fiatalosan és lendülettel leplezik lakói halavány életük egyetlen őszinte valóságát: hogy nincsen pénzük, senkinek.

ARGITSZIGET. A keskeny parkban, hol jobbra is, balra is láthatja felcsillanni olykor a Dunát, a mulandóság folyamát, a szinte már túlságosan szép virágágyak között, az alsó és a felső vendéglők között, itt szoktunk gyermekek lenni és itt szoktunk megöregedni. Itt öregedett meg a pestiek legnagyobb költője, Arany János is. Ő ugyan nem szerette Pestet, visszavágyódott a falujába, mint egy nagy indián törzsfőnök, és keserű volt:

*Szülőföldem, Szalonta,
Nem szült engem szalonba':
Azért vágyom naponta
Kunyhóba és vadonba.*

De a pestiek annál jobban szerették és szeretik ma is. Benne megtisztulva látják a saját életformájukat. Arany János is józan volt és dolgoz, ő is szerette a pénzt és hogyha békében hagyják, mint a pestiek. Uram, ne higgyen az ujságíróknak. A pesti ember becsületes és megbízható, és Arany János a költője, a leglelkiismeretesebb magyar költő.

Ezek az ő tölgyei. Itt üldögélt, kapcsos könyvével a kezében, és írta belé az Őszikéket. Ez a két kosfejű valami itt a tölgyektől jobbra és balra, műemléktől szokatlan lényegszerűséggel fejezi ki Arany hőskölteményeinek ősi, belső erdőzúgását. Azt hiszem, a nagyszentmiklósi hunn lelet darabjain találták ezeket a kosfejű motivumokat. Ez nem utólagos mithológia, Uram, ez igazi, mint a bölény az Állatkertben.

Még ezt hallgassa meg kérem, ezt a pár sort, hogyan írt Arany János a szigetről és önmagáról és a mulandóságról, amely itt kétoldalt folyik:

*A négy fűz elárvult sarjai tán élnek
Ma is, oltalmában fej'delmi személynek,
Ki, hogy e szép sziget rászálla idővel,
Beszövé nagy multját virányos jövővel.
S hagyta, hogy a környék agg fülemiléje
Éneke utolját ott elzengicsélje,
Azután hallgatva ott várja halálát,
De kövessük Toldit és a rege szálát.*

Agg fülemile!

JPEST. Romantika szempontjából a várrom után mindjárt a kazánház következik. Ó a nagy gépek, ezek a tanulékony szörnyetegek! Hogyan kapkodnak ezer fényes karjukkal, csápjukkal, hogy ordítanak, hogy toporzékolnak, hogy dorombolnak elégedetten olykor, hogy okádják magukból a füstöt, az árut, az olajat. Hol kezdődik az élet, Uram? Nem százszor elevenebb egy nagy gép, mint egy idősebb asszony? A szakmunkások szeme komoly, parancsoló. Ők idomítják ezeket a szörnyeket - ha nem vigyáznának, a gépek kirohannának a körutakra és felfalnák csenevész gazdáikat.

Tizenkettőkor megszólalnak a szirénák. A gyár előtti tér tarka és vidám, kissé falusias is. Teniszcipős munkáslányok összefogózkodva sétálnak el a munkások előtt, akik felvillannak szalonnájukból. Mennyi szép van a munkáslányok közt, és milyen titokzatosak! Az egyszerűség rettentő titkát őrzik, lelkük az atom, amelyet nem tudok szellemes szavakkal szétbombázní. Félek tőlük és vágyódó éjszakákon nagy, nem-szép kezükre gondolok. A túlsó part... Buda a túlsó part, de az igazi túlsóság mégis Újpest.

*

És most Isten vele, kedves kartárs. Látom, már az óráját nézi, haza kell mennie. Tiszta téli éjszaka van, Budapest felett fehérén izzanak közös ismerőseink, a csillagok. Ne felejtse el, hogy a Lant mellett egy kicsit balra kell térni, és adja át üdvözetemet a Kis Medvének. Remélem, jó utazása lesz a világűrön keresztül. Isten Magával.

Szirtes György
Nagyapa zöldben

In: *English Words. Angol szavak.* Budapest, Corvina 2008

A nagypapám, a budapesti suszter
titkos drámaíró volt, míg el nem vitte a halál.
Teste kavicsá változott az omladozó parton,
melyet halványzölden mászik meg a dagály.

A halványzöld, ez az ő színárnyalata -
ez ívelt át kampós orrán, ez ült szeme
alatt, a táskákon. Savanyú képe
almakompót, a veszteség végösszege,

minden kudarc egy ránc. Mellénye szürke felhő,
zsebéből halványzöldben sarjadzott ki friss
díszsebkendője. Finom, zöld levélként
lebeghetett szájában még a nyelve is.

És íme megtért ő a természetbe végül,
a halványzöld epe a barlang módra zárt
gyomor mélyén s a gáz zöldes szaga,
mely a barakk falaiba is beette magát.

(Fordította: Orbán Ottó)

Tarján Vilmos:

A bedeszkázott riporter

(A cikk a *Budapest* című folyóirat 2007 januári számában olvasható.)

Bevezetés

Kortársaim - hatvannégy éves vagyok, talán még emlékeznek rá, hogy negyvenvalahány évvel ezelőtt egy Succi nevű olasz koplalóméveszt mutogattak Budapesten. Az Andrásy úton volt egy panoptikum. Üvegkoporsót helyeztek el a viaszfigurák között. Akkor Majláth országbíró gyilkosai: Spanga, Pitély és Berecz voltak a panoptikum díszai - de ezeket is elhomályosította Succi látványossága. Azt hirdették róla, hogy megszakítás nélkül, harminc napon át fekszik a tökéletesen elzárt üvegkoporsóban anélkül, hogy ennék vagy innék valamit. Mindössze húsz fillért kértek a koplalóméveszt megtekintéséért. Nem sokáig tartott a csoda, mert rendőségünk leleplezte a ravasz olaszt és impresszárióját. Megállapították, hogy éjszakánként az impresszárió felnyitotta az üvegkoporsót, és alaposan jóllakatta a derék koplalóméveszt, sőt jókora mennyiségű bort is töltött beléje. Succi azután nappal a közönség szeme előtt aludta ki az éjszakai lakmározás és italozás fáradalmait. A rendőség a két olaszt kiutasította a fővárosból.

Most, amikor a gettóbeli tartózkodásomra visszatekintek, magamat is ilyen Succi-szerű, a külvilágtól elzárt koplalómévesznek látom. Engem is elzártak a külvilágtól, de nem üvegkoporsóba tettek, hanem magas deszkafalak különítettek el, és csak nagyon kevesen láthattak be a deszkafalak mögé. Koplalómévesznek azonban külön voltam, mint Succi, mert több mint harminc napon át tényleg koplaltam, anélkül, hogy lett volna impresszárió, aki éjszakánként alaposan jóltart étellel és itallal. Viszont engem ingyen is lehetett látni. "Bedeszkázott riporter" voltam. Most, hogy a deszkafalak leomlottak, magam leplezhetem le, és igyekszem is mind jobban leleplezni és a nagy nyilvánosság elé tárni mindazt, ami a deszkafalak mögött és a bedeszkázott riporterrel történt.

Január 9.

Sorakozó. A nyilasok elvezetnek bennünket a gettóba. Vagy százötvenen állunk fel az úttesten. Egy elegáns, jóalakú százados parancsnokol. Cigarettaival a szájában - harsányan kiáltja: Be a nagy gettóba! Aki elmarad, abba belerúgni és agyonlőni. Tudok ám én szépen is beszélni! (Ugyanez a tiszt néhány nappal előbb azt mondta Steiner doktornak, hogy minden nyilast lelövet, aki a védett házakból el akarná hurcolni a zsidókat. Erre parancsot kapott.)

Mi hangtalanul hallgattuk a vészes kommandót. Senki sem beszélget. És elindulunk...

Voltak olyanok, akik kis szánkón hurcolták maguk után megmentett holmijukat, főként matracukat. Befordulunk a Katona József utcába. Dörögnek az ágyúk. Itt meglát Dénes Gyuri, a színész, aki havat lapátol.

A Jókay utcában egy holttest mellett vonulunk el. Nyakára kötözve egy tábla, amelyen ez áll: Árdragító, százharminc pengőért árusította a zsírt!

Végig a Jókay utcán piros vérnyomok a hóban. Vér, vér, mindenütt vér. A Király utca és a Kisdiófa utca sarkán bedeszkázott utcarész. Itt vonulunk be a gettóba. Egy zsidó őrnagyorvos kezéből kirántják a bőrdíjút, letesszik a földre. Ide kell bedobni minden értéktárgyunkat és száz pengőn felüli pénzünket is.

Az egyik nyilas ezt kiabálja: Aki nem engedelmeskedik, azt agyonlövöm. Utolsó acélórámát bedobom az őrnagy bőrdíjútjába. (Még ma sincs óráim.)

Január 10.

Sorakozó. A nyilasok elvezetnek bennünket a gettóba. Vagy százötvenen állunk fel az utcán.

Egy elegáns, jóalakú százados parancsnokol. Cigarettaival a szájában - harsányan kiáltja:

Be a nagy gettóba! Aki elmarad, abba belerugni és agyonlőni. Tudok én én szépen is beszélni.

/: Ugyanez a tiszt néhány nappal előbb azt mondta Steiner doktornak, hogy minden nyilas lelővet, aki a védett házakból el akarja menekülni a zsidókat. Erre parancsot kapott :/

Mi hangtalanul hallgattuk a véres kommandót. Senki sem beszélget. És elindulunk....

Voltak olyanok, akik kis szánkón menekültek maguk után megmentett holmijukat, főként matracukat. Befordulunk a Katona József utcába. Dörögnek az ágyuk. Itt meglát Dénes Gyuri, a színész, aki havat lapátol.

A Jókay utcában egy holttest mellett vonulunk el. Nyakára kötözve egy tábla, amelyen ez áll:

Árdragító, százharminc pengőért árusította a zsírt !

Végig a Jókay utcán piros vérnyomok a hóban. Vér, vér, mindenütt vér. A Király utca és Kisdiófa utca sarkán bedeszkázott utcarész. Itt vonulunk be a gettóba. Egy zsidó őrnagyorvos kezéből kirántják a bőrdíjút, letesszik a földre. Ide kell bedobni minden értéktárgyunkat és száz pengőn felüli pénzünket is.

Az egyik nyilas ezt kiabálja:

Aki nem engedelmeskedik, azt agyonlövöm.

Utolsó acélórámát bedobom az őrnagy bőrdíjútjába /: Még ma sincs óráim :/

Január 10.

Éjjel-nappal robbannak a bombák. Már összevagdalt papírszalvétába csavarjuk a dohányt. Nem bírjuk az óvóhely borzalmas levegőtlenységét, felmegyünk szobánkba, és ágyúzás ide, ágyúzás oda, lefekszünk a földre. Mi lesz, ha találat ér ?

Éjjel-nappal robbannak a bombák. Már összevagdalt papírszalvétába csavarjuk a dohányt. Nem bírjuk az óvóhely borzalmas levegőtlenységét, felmegyünk szobánkba, és ágyúzás ide, ágyúzás oda, lefekszünk a földre. Mi lesz, ha találat ér? Az asszonyok a leghevesebb ágyútűzben tesznek-vesznek, mintha mi sem történne. Mindig vitatkoznak azon, hogy német vagy orosz belövés ért-e bennünket. Mintha bent volnánk a pokolban. A pokolnak is a legmélyén. Társaim azt hiszik, hogy még élnek, én már halottnak érzem magam, halott vagyok, aki éber állapotban maradt.

Este az asszonyok főzés közben szinte őrjöngenek. A gettóban élünk, a világ legnagyobb és legsűrűbben lakott tébolydájában. Egy orvos betegétől honorárium fejében egy falat kenyeret kér. Pedikűrös jelentkezik, aki még pénzért vág tyúkszemet. Szívesen adjuk a pengőket, mert a gettónak egyetlen előnye, egyben hátránya volt, hogy pénzt nem tudtunk kiadni. Nem tudtunk semmit sem vásárolni, mert nem volt semmi sem kapható. Legalábbis pénzért nem.

Január 11.

Neumann Sándor budapesti asztalos harminc évig vadházasságban élt egy keresztény asszonnyal. Két fiuk született és mind a kettő csendőrszakaszvezető lett. Neumann Sándor Fertőrákosra került. Két fia elhatározta, hogy megszökteti Budapestre. Kakastollas kalpagukkal, fegyverrel vállukon megjelentek Fertőrákoson, s jelentkeztek a munkatábor parancsnokánál azzal, hogy parancsuk van Neumann Sándort Budapestre szállítani. Az írásbeli parancsot fel is mutatták. Neumann Sándort elővezették, de nem merte követni két fiát. Helyette egy Goldstein nevű ember jelentkezett, aki könyörgött a csendőrségen, hogy apjuk helyett őt vigyék Budapestre. Kívánságát teljesítették. Így mentette meg Neumann Sándor két csendőrfia a vadidegen Goldsteint. Neumann Sándor még nem került elő.

Január 12.

Egy volt fiakkeres (tehát öreg ember) meghal óvóhelyünkön. Cipőjét le akarják húzni a lábáról. Ágyútűzben, a szemközt lévő házból kell hozni a vizet. Nagyon sokan vakaródnak - megjelenik a tetű az óvóhelyen. A kellemetlen vendéget borzadva fogadjuk.

Január 13.

A hozzánk közel lecsapó gránátok fényében árnyképeket látok. Éppen készülök le az óvóhelyre, amikor két gránát márványfehér színe villan meg a szemem előtt. Mellettem vannak rokonaim, ezt mondom nekik: Végünk van... De nem történt semmi bajunk, mindössze a kályhánk csövét szakította le a légnyomás.

Január 14.

A repülőgépek zaja és az ágyúzás kulminál. Mindenki az óvóhelyen! A háziszolgálatokat, így a kapuőrséget is felfüggesztették.

Öt halott van a házban, de nem temetünk.

Orvosunk, dr. Strausz is megbetegszik. Négyszáz halálraítélt embernek nincs kezelőorvosa. Az óvóhely a világ legsötétebb nyomortanyája. Egyformán züllöttek vagyunk. Van-e még mélyebb foka is a züllöttségnek? Van-e még a teljes züllöttségen túl is - züllöttség?

Négy napja egy korty vizet sem ittam, azt mondják, veszélyes, mert többen megbetegedtek tőle.

A házparancsnok kihirdeti, hogyha a halottrablások meg nem szűnnek, feljelentést tesz.

Az óvóhelyen főznek is. Nagy botrány keletkezik az eltűnt lábas miatt. A veszekedőket eltávolítják a bunkerből. Egy szvetteres fiatalember udvarol egy csinos leánynak! Flörtölnek! Még a bombázás sem zavarja őket. A fiatalok eljegyzik egymást, engem kérnek fel házassági tanúnak. Mosolyogva beleegyezem, pedig körülöttünk minden ég. Házunk egy harmadikemeleti lakását lesodorta egy találat. Teremtő Úristen, meddig még!

Január 15.

Több gránát becsap házukba. Olyan porfelhő keletkezik, hogy szinte megvakulunk az udvaron. Arcunk, felsőkabátunk telistele porral.

Tíz napja nem kapunk kenyeret. Keresztény barátaink ugyanis már nem jöhetnek be a gettóba. De bejön Kálmán Jenő, az "Omszki randevú" szerzője, az ismert humorista, aki a Wesselényi utcában egy rendőrnek száz pengőt adott, hogy beeressze a gettóba. Abban a feltevésben élt ugyanis, hogy a nyilasokkal szemben a legvédehetőbb hely az átkozott gettó. És talán igaza is volt. De mindenesetre ő volt az egyetlen zsidó Pesten, aki fizetett azért, hogy bejuthasson a Gettóba. A többi sokezer zsidó szabadjeggyel került oda.

Január 16.

A szüntelenül cikkázó repülőgépek miatt egész nap az óvóhelyen kell tartózkodni. Festőt kellett volna odahozni, hogy skiccet csináljon bunkerünkről. Milyen szomorú, vigasztalan képet tudott volna festeni.

Egész nap se étel, se ital nem kerül a gyomromba. Az óvóhelyen olyan meleg van, hogy nemcsak felsőkabátomat, de kiskabátomat is le kell vetnem. Izzadok. A pokoli hőség ellen nincs védekezés. Beteg emberek nyögnek, jajveszékelnek. Tetvesek is vannak közöttünk. Egyesek hetek óta nem feküdtek lakásukban, mindig az óvóhelyen tartózkodtak.

A levegő ólmos, nehéz és fojtó. Kivánszorgok a pinceajtó elé, ahol friss levegőt szívhatok. Kizárólag a levegő táplál, hiszen negyven órája nem ettem és nem pihentem.

Német katona áll a pinceajtó bejáratánál. Megkínál cigarettával, és ezt mondja: Tessék csak többet venni, én már úgysem kerülök haza Németországba.

Zimányi viceházmester, aki komiszul bánt velünk, váratlanul megjelenik az óvóhelyen. Mint árjának el kellett költöznie a házból, de most visszajött, hogy elbűjjék az agyonsanyargatott zsidók között. Megtudta ugyanis, hogy közelednek a gettóba az oroszok. A zsidókat nem fogják bántani, és ha itt van közöttük, ő is zsidónak fog számítani. A házparancsnok önérzetesen, hangos szóval kiutasítja Zimányit, aki hangtalanul elkotródik.

Január 18.

Hajnaltól ütközet folyik le a házuk udvarán oroszok és németek között. A második emeletről végig akarom nézni a csatát, de feleségem bevonszol a szobába. Az ütközet nem tartott soká, mert a németek a túlnyomó többséggel szemben megadták magukat. Dél előtt 10 órakor megjelennek az első orosz katonák a Rumbach utcában. Tényleg orosz katonákat látunk! Nem hittem a szememnek... S mint a gyerek a meséskönyv képeit, olyan tágrameresztett szemmel vizsgálom az orosz katonákat. Máris visznek foglyokat lefegyverezve. Rendőröket és német katonákat. Egy orosz főhadnagy vizsgálja meg óvóhelyünket, nincs-e ott elbújtatva germán katona. Udvarunkon az oroszok élelmiszereket osztogatnak a kiéhezett, agyonsanyargatott zsidók között. A sárgacsillagot most már véglegesen letépjük.

Déli egy órakor költözködünk, vissza az Izabella tér 1. szám alá. Az utcákon örületes népvándorlás. Robogó orosz autók dudálnak. Repülőgépek szelik át a levegőt. A rádió, telefon megszűnt. S jönnek-mennek a zsidók - mintha mélyből bukkantak volna fel. S mégsem tomboltunk örömmünkben, pedig felszabadultunk. A körülöttünk lévő összerombolt házak szívfacsaró látványt nyújtanak.

A nyilasok kilencvennapos uralmukért feláldozták gyönyörű fővárosunkat, amely az oroszok véleménye szerint olyan szép város, hogy még romjaiban is gyönyörű. Száz év alatt építették fel Budapestet, a nyilasok száz nap alatt lerombolták.

Január 21.

Szomorúan konstátálom, hogy csak egy ingem van. Egy másikat kapok kölcsönbe Falus József barátomtól. Nem az én ingem, de megfejelem a közmondást: Akinek nem inge, vegye magára.

Tersánszky Józsi Jenő végrendelete

Nincs kizárva, hogy a mai törvénytelen magyar kormány elvetemültségében még a kapcabetyárságot is fölülmuló pribékjei megölnek. Ürügyük van rá. Feleségem, akivel huszonnégy évet töltöttem közös és egymást támogató munkában, a szégyenteljes és törvényellenes magyar kormányrendelet értelmében rosszul, vagyis 1944. márc. 22-ike után keresztelkedett ki róm. kat. vallásúvá zsidóból. Eddig a Horthy-kormány 570 000 sz. alatt kiadott mentesítése védte őt annyira, hogy keserves verítékkal és becsülettel szerzett lakásunkon velem lakhatott. Ez a védelem nov. 15-ével lejárt az újabb rendelet értelmében is, nejemnek tölem, csillaggal a mellén, a gettóba kell költöznie holnapután estig.

Két szememmel győződtem meg arról a szörnyüségéről, hogy zsúfolják össze a Szálasi-kormány hóhérai a külföldi védettségű zsidókat. Hát még a magyar, nem védett árja-párokat hova szándékszanak dugni!

Elhatároztam tiszta ésszel és csorbíthatatlan akaratral, hogy a tölem feleségemet elhurcolni akaró közegeknek ellenállok. Ha közülük csak egyet is lelövök, akkor azt a példát adom magyar sorsosaimnak, mit most már egyetlenül erkölcsösnek tartok. Szálasi vérebeinek viszont nem adok alkalmat, hogy lefülelésem alkalmával nejemmel együtt rajtam a szokásos megkínóztatást elkövessék. Elég adag cián van birtokomban, hogy csak hullámon elégíthessék ki beteges vérszomjukat.

Hogy miért nem választom a bujkálás ésszerűbb és jelenleg általános módját a törvénytelen és embertelen rémuralom rendelkezéseivel szemben? Első okául jeleztem, hogy elviselhetetlen már nekem az a birka bárgyúság és gyávaság, amellyel magyar sorsosaim a német-bérenc orgyilkosok parancsára mozognak. Tehát, mint az egész világháborút végigküzdött katona, kötelességemnek érzem, hogy az igazi magyarellenség ellen, legalábbis végső soron példaadó gesztussal éljek. Azonfelül a bujdoklás állapotát csak előzetes puhatolózások után is oly undorítótnak és megalázónak tapasztaltam, hogy le kell mondanom róla, mint erkölcsi és testi erőmet meghaladó teljesítményről. [...]

Jelen sorokkal azonban tiszta tudattal és ép értelemmel másként végrendelkezem hagyatékom felől, mintsem érdemteleneknek jusson. Maradjon hagyatékom a svéd Vöröskeresztre azzal a kikötéssel, hogy jövedelméből mindenha csakis nyomorgó és bárhol élő magyar gyermekeket támogasson, nem véve ki soraikból a magyar zsidókat sem.

Ez a végrendelkezésem akkor is teljes érvényű marad, ha netán én és feleségem a mai magyar szörnyüskéket átvészelnénk. Vagyis halálom és feleségem halála után minden vagyonom a svéd Vöröskereszté a fönt kikötött céllal.

Szokás ilyen levelet bizonyos ünnepélyes szólamokkal kezdeni és fejezni be. Magam részéről bár életemben nem formaságokkal, hanem Istenben soha meg nem tántorodott hittel maradtam igazi jó keresztény, jelen sorokat mégis átokkal végzem az áldás helyett, és pedig következőképpen.

Legyenek átkozottak örökre ennek az árnyékvilágnak urai, az Egyesült Nemzetek, Anglia, Amerika, és a Szovjet, ha valaha is, politikai vagy hasznossági okokból megtántorodnak, vagy kifáradnak ennek a mérhetetlen tömegű gonosztettnek a megtorlásában, amit a német nácik, ezek a dühöngő örültek és a magyaroknak hozzájuk méltó és rajtuk csügghető, másik végletben, az elme- és akaratgyöngöseségben, meg szolgai pribékeskedésben buzgólkodó hitvány töredéke, a magyar nácik elkövettek. Ámen!

[1944.] december 4.

Vajda Mihály

A csillagos házban

<http://www.csillagoshazak.hu/#overlay=hazak/V/nador19>

Csak az utóbbi években eszméltem rá arra, hogy a soá, a vészorszak volt az a sorseseemény, amely egész életemet, egész gondolkodásomat meghatározta.

Nem feltétlenül csak az a két lehetőség van ugyanis, hogy vagy a dolgok határoznak meg bennünket, vagy mi magunk – ahogy Fichte gondolta. Az auschwitz fogolynak, ha hite önmagában mégoly közvetlen volt is, nem állt módjában függetlenné lennie mindattól, ami rajta kívül van, nem állt módjában függetlenné a „dolgoktól”. De nemcsak neki nem. Nekem sem, akinek bal mellére hatágú sárga csillagot varrtak, s akit arra kényszerítettek, hogy negyvened magával lakjon egy kétszobás lakásban. Akit nap mint nap lekolompoltak a ház udvarára, hogy esetleg egyike legyen azoknak, akiket elvisznek a Duna partra. S mindez kilenc éves koromban történt velem. Nagyon mélyen belém vették: nem vagyok ember.

Talán nem is véletlen, hogy mind a mai napig az az érzésem – jóllehet nem egészen igaz -, hogy 1944. március 19-ig nem emlékszem semmire sem. Attól a naptól kezdve viszont – jóllehet a memóriám soha nem volt valami fényes – kontinuusak az emlékeim. Nekünk, naiv magyar zsidóknak azon a napon kezdődött a holokauszt, s mindössze tíz hónapig tartott. 1945. január 18. volt, amikor az orosz katona ránk nyitotta a „védett” gettó légó-pincéjének ajtaját, s kizavart bennünket a pincéből.

Persze hosszú évek teltek el, míg a szinte pillanatok alatt elfojtott emlékek ismét a felszínre kerültek, de gondolkodásmódomat, világ-viszonyulásaimat valószínűleg az elfojtás idején is ezek az emlékek határozták meg. Azt a sokszor nevetséges törekvésemet, hogy „mindent megértsek”, valószínűleg szintén a ’44-’45-ös emlékek határozzák meg. Mert jóllehet a felnőttek sem értettek semmit, többnyire úgy éltek tovább, mintha mi sem történt volna. Egy gyerek valószínűleg képtelen erre.

Így vált a holokauszt személyes emlékezetem filozófiájának meghatározójává. Ha tényleg a holokauszt vált azzá.

Mielőtt azonban megpróbálnám felidézni annak a tíz hónapnak a személyes emlékeit, melyet az „én holokausztomnak” merek nevezni, el kell, hogy mondjak valamit gyerekkorom megelőző éveiről is. Mint mondtam, hosszú ideig azt hittem, hogy 1944. március 19.-e előttől nem emlékszem semmire sem. Mintha nálam a szokásosnál hosszabbra nyúlt volna az életnek az a szakasza, amikor a felnövekvő gyerek még öntudat nélkül él. Ez önmagában talán nem rendkívüli, az egyik már nagyon korai életszakaszból őriz emlékeket, a másiknak csak későbből, az egyiknek folyamatosak az emlékei, a másiknál hosszú időszakok kiestek az emlékezetéből. S ha hozzáteszem ehhez, hogy a szüleim nem voltak éppen beszédesek, történeteket meg alig-alig meséltek; nemhogy nem emlékeztettek engem arra, ami velem ekkor vagy akkor történt, amit ekkor vagy akkor elkövettem, s nem emlékeztettek közös emlékeinkre sem, de még saját gyerekkorukról vagy általában a születésem előtti korszakról sem meséltek semmit, akkor ez még nagyjából egyértelmű magyarázattal is szolgálhat a dologra. A gyerekkori emlékek az emberek többségénél mintegy a verbális ismétlés segítségével rögzülnek. Hogy nálunk soha senki nem mesélt, azt pedig húgom is megerősítette, aki szüleinkről még talán annyit sem tudott, mint én magam. Remek magyarázat, csak hogy bizonyos fenntartásokkal kell kezelnem. Húgom több mint hét évvel fiatalabb volt nálam, a háborús időszakból nem egészen három évet élt meg, az ő tanúbizonysága azt illetően, hogy nálunk sohasem mesélt senki sem, csak a háborút követő évekre áll; annak fényében pedig, amit ugyan említettem már, de rövidesen részletezni is fogok, a magam tanúbizonyságát is gyanúperrel kell kezelnem. Én csupán arra vélek emlékezni, amit Magyarország német megszállása után magam megéltem, a legélesebb emlékeim arról a tíz hónapról szólnak, melyeket tudatosan, mint üldözött éltem meg. A megszállást megelőző időről csak egy-egy kép maradt meg bennem, amelyekből semmiféle történetet sem, illetve csak fiktív történeteket lehetne összerakni.

S itt meg kell említenem még egy fontos dolgot. Eddig csak családi történetekről beszéltem, mint a gyerek emlékezetét megerősítő tényezőről. Ilyen tényezők azonban a családi fényképek is. Az én családomban is készültek fotók, korai éveimben nem is kevés, nagyanyámra biztos azért emlékszem, mert számos fényképen szerepel, ahogy szerepel rajta sokszor az 1944 előtti Kossuth Lajos tér is, én a babakocsiban, vagy a sétatéri padon mászkálva. Most nem sorolom fel, mi minden szerepel a fotókon. Egy bizonyos: semmi nem utal arra, hogy a családban rossz hangulat uralkodott volna. Anyám nagyon gondosan és szeretettel készítette el a fotóalbumomat. Azután egyszer csak nincs tovább. Az utolsó képek 1940 tavaszáról valók. Mi történt az után, hogy 1940 tavaszán Pünkösdfürdőn voltunk? Valaminek történnie kellett. Anyámra nem volt jellemző, hogy csak úgy elúnjon valamit, amit olyan kedvvel és szeretettel csinált. Húgom még nem volt útban, neki aztán – amennyire tudom – nem is csinált fotóalbumot. Mi történt? Több magyarázatom is van, de a legplauzibilisebbnek mégis az tűnik közülük, hogy az 1939. évi IV. tc., azaz a második zsidótörvény immáron lehetetlenné tette a számára, hogy fenntartsa a családi jóhangulatot.

Anyám biztosan észrevette, hogy most már nem babra megy a játék. Minthogy a család nem volt vallásos, szüleim nem keresztelkedtek meg. Minek? Ahogy eddig nem voltunk jó zsidók, nem lennénk jó keresztények sem; végül is mindegy melyik felekezethez tartozik az ember. S ha ezek netán arra kényszerítenének, hogy kikeresztelkedjünk – így mondták a zsidók, kikeresztelkedni –, akkor megteesszük. Hogy az sem lett volna ilyen egyszerű, az már más kérdés. Már az első zsidótörvény is sejteni engedte, hogy nem vallási, hanem faji kérdésről van szó. A második zsidótörvény elfogadásakor meg aztán senki sem hitelhette el már magával, hogy a megkülönböztetés nem faji alapon történik. Nem tudom, mi folyt a családban a „színfalak mögött”. Apám mindig jó állampolgár akart lenni, s ha anyám netán felvetette is a kivándorlás gondolatát, apám biztos ellenezte azt. Én – mondtam – nem emlékszem semmire. Ha egyáltalán lenne mire emlékezni. Nem nagyon hihetem, hogy megmondták volna nekem: baj van. Amúgy sem értettem volna, hogy miről beszélnek. „A zsidókat veszély fenyegeti.” „Ühüm. De kik azok a zsidók?” „Hát például mi.” „És ez mit jelent?” (Már jóval a háború után, kortárs barátaink kisfia egyszer csak kijött a másik szobából, ahol a gyerekek játszottak, s hallotta, hogy a zsidókat emlegetjük, ki tudja már milyen összefüggésben. S akkor ezt mondotta: „Mondjátok meg már végre, hogy mi az, hogy zsidó? Foglalkozás, vagy szórakozás?”)

Lehet, hogy ez időtől fogva ült meg bennünket a csend. Még az sem lehetetlen, hogy mindaddig anyám meg apám sokat meséltek. De még ha az eljövendő holokauszt árnyékaként telepedett is a családomra a csend, az elkövetkezendő négy-öt év síri csendje akkor is elegendő magyarázat rá, hogy egy kisfiú elfelejtse az ez idő alatt történeteket. Nem állítom, hogy tényleg ez az oka személyes „létfeledésemnek”. De az a tény, hogy 1944. március 19. óta kontinuosak az emlékeim, nagyon is erre enged következtetni. Attól fogva nem volt már szükség rá, hogy személyes emlékeimet mások által mesélt történetek segítsenek rögzíteni. A történetek minden segítség nélkül is mélyen vésődtek be emlékezetembe. Emlékezetem ettől fogva valóban személyes volt.

Szóval március 19.-e. 1944-ben. Bejöttek a németek. Kormányzatunk ez évben, 2014-et írunk ugye, emléket állít a nevezetes napnak. Ez utóbbi tényre nem találok más magyarázatot, minthogy a németekre szeretnék fogni mindazt, ami e naptól fogva egészen 1945. április 4.-éig történt. Mintha a történetek nem lennének összhangban a szuverén magyar kormányok által kezdeményezett, és a magyar országgyűlés által elfogadott zsidótörvényekkel. Holott nagyon is szerves folytatásai ezeknek. Most azonban nem erről van szó, hanem személyes emlékezetemről. Melyben németek nem, magyar nyilasok annál inkább szerepelnek.

Hogy én tudtam-e bármit is a zsidótörvényekről, azt nem tudom. Azt viszont, hogy zsidó vagyok, tudtam már ekkorra, ha nem is tudtam pontosan, hogy ez mit jelent. Máig sem tudom persze. Tudtam, hogy zsidó vagyok, mert az iskolában – az Ágostai Hitvallású Evangélikus Elemi Népiskolába jártam – zsidó hittanra kellett járnom. Hogy ott a héber betűkön kívül bármi mást is tanultunk-e, arra sem emlékszem. Tudjuk, nem voltak még kontinuos emlékeim. Tudásom másik élményszerű forrása dombóvári nyaralásaimról származik: nagybátyám egyszer elvitt a zsinagógába. Megeshet, hogy többször is. S annyi eszem bizonyára volt már, hogy tudjam: ha Jolán néniék zsidók, akkor nekünk is annak kell lennünk. Az is lehet persze, hogy eszemet már nem is kellett használnom: dombóvári nyaralásaim idején már iskolás voltam, az iskolában meg –

mondottam – zsidó hittanra jártam. Az egyetlen olyan eleme zsidóságomat illető tudásomnak, ahol megkülönböztettségem ténye felrémlt – érdekes, erre emlékszem -, hogy a Toldi Cserkészcsapatot, melyben farkaskölyök voltam, nem szabadott cserkészcsapatnak nevezni. A Magyar Eszperantó Szövetség ifjúsági tagozata voltunk. Hogy zsidók nem lehetnek cserkészek, azt tudtam tehát, hogy miért, azt valószínűleg nem (de hát ki tud erre a miéltre bármiféle racionális választ?). Nem hiszem, hogy ezen túl sokat elmélkedtem volna. Furcsa, furcsa ... De hát az egyik zsidó, a másik keresztény, az egyik eszperantó, a másik cserkész. No és?

A nevezetes reggelen viszont volt már egy olyan élményem, amely valóban elindította bennem megkülönböztettségem, megalázottságom, kitaszítottságom és emberi méltóságomtól való megfosztásom tudatának kialakulását. A felsorolt szavakat nem ismerhettem, s igazából nem is hiszem, hogy mindezeknek a tudata lett volna kialakulóban. Nem. Hanem kezdett lerakódni valami a pszükhé mélyrétegeiben. De most még az emlékeimnél tartok.

A nevezetes reggelen ugyanis kirándulni mentünk volna az eszperantókkal. A Vértanúk terén találkoztunk, ahol is aztán vezetőink közölték velünk, hogy a kirándulás lefűjva, bejöttek a németek. Hogy bármi további magyarázattal szolgáltak volna, arra nem emlékszem, de nem is hiszem. Talán nem is arról volt szó, hogy a legjobb, ha most már mi zsidók otthon maradunk. Inkább csak arról, hogy ne kerüljünk harci cselekmények környékére. Azt még nem tudhatták, bár sejthették volna, hogy harci cselekményekre nem fog sor kerülni. Mit is tehettek volna a szelídlelkű magyarok a német sassal szemben?

Hazabandukoltam hát – a Nádor utcában laktunk, öt percre a Vértanúk terétől -, s amint beléptem a lakásba, hallom, hogy anyám és Jolán nagynéném, a dombóvári, apám húga, aki akkor éppen látogatóban volt Pesten, hangosan ordítanak egymással. Talán még örültem is a dolognak: végre valami megtörte a csendet. Hallom aztán, hogy miről is van szó. Otthon is tudták már, hogy bejöttek a németek, besétáltak, mondanám ma, Jolán néni meg utazott haza; eredetileg talán még nem is akart elutazni, de a hír hallatára összecsomagolt, és indulni készült. Arra gondolt, hogy engem és húgomat elvinne magával; amikor beléptem, éppen azt ordította anyámnak, hogy „Ne légy önző! Vidéken mégiscsak biztonságosabb.” Anyám: „Te meg azt honnan tudod? Nekem fogalmam sincs, hol biztonságosabb, de a családot nem engedem szétszakítani.” Hosszan ordítottak. Végül Jolán néni dülva-fülva távozott – örökre. Ha jól sejtem nem kaptunk már hírt róluk, de azt bizonyára tudni lehetett, hogy őket is – mint a vidéki zsidókat mind – gettóba zárták, majd deportálták. Nem emlékszem, hogy a felszabadulásig beszéltek volna velem róluk. Nem tudom mikor kezdtük sejteni, hogy elpusztították őket. Azt sem tudom, egyáltalában mikor jöttek az első hírek arról, hogy léteznek a megsemmisítő táborok. Lehet, hogy nem előbb, mint 1945 tavaszán, amikor a dombóvári család egyetlen életben maradt tagja, a nagylány, visszaérkezett. Azt bizonyára tőle tudtuk meg, hogy a család többi tagját a megérkezés után azonnal a gázba küldték. Azt csak ő tudhatta, hogy jó erőben lévő tizenöt éves öccsét nagynéném tizennégynek, nem tizenhatnak hazudta. De Kató hazaérkezéséről nincsen személyes élményem.

Belefeledkeztem a családi krónikába, holott itt nem az a célom, hogy minden részletről beszámoljak; különösen nem azokról, ahol csak következtetek erre vagy arra. Csak azt akarom előbányászni az emlékezetemből, amit a tíz hónap során magam megéltem, hogy érezhetővé tegyem a magam számára is: mi az, ami kitörölhetetlen nyomokat hagyott bennem. Amit már soha nem voltam képes elfelejteni, még ha a soáról kizárólag csak akkor esett szó a családban és környezetemben általában is, ha valaminek képtelenség lett volna, igen, egyszerűen képtelenség, csak úgy egyszerűen „mellélépni”. Lehet, hogy elborzasztó, lehet, hogy egyszerűen abszurd, ha azt állítom, hogy az ember a túlélő budapesti zsidóságban is túlélte az embert. Azért érzem elborzasztónak, abszurdnak, mert Agamben „tézise” – „az ember az, aki (ami?) túl tudja élni az embert” - Auschwitz tanulságát foglalja össze. S a budapesti zsidók közül, akik csak akkor törték meg a hallgatást, ha szinte beleverték az orruk a hullahegyekbe, alig voltak olyanok, akik Auschwitzban éltek túl „Auschwitzot”. Persze az utóbbiak is hallgattak. Ha jól sejtem négy olyan emberrel volt viszonylag gyakori kapcsolatom, aki de facto onnan jött haza. Azt hiszem a négytől együttvéve egyetlen egy Auschwitzról, a táborról szóló mondatot hallottam. De én sem kérdeztem semmit. S nemcsak – vagy határozottan nem - a szenvedéseik iránti tiszteletből. Hanem mert... azt hiszem én is csak felejteni akartam. Nem, nem jó a szó, nem felejteni, elfojtani. Vagy mégis felejteni? Hogy is mondta Kertész? „...a felejtés is része a sorstalanság

állapotának.” Szóval elfelejteni, elfojtani az „élményeket”, az emlékeket, túllépni rajtuk. Hogy élni tudjak. Mint a két öreg, akivel Köves Gyuri hazatérte után elsőként találkozott Pesten. Hiszen mindazon, ami ez alatt a tíz hónap alatt velem történt, tényleg túl lehetett volna lépni, arról éppenséggel meg lehetett volna feledkezni. Vagy mégsem? Vajon nem éppen az a sorstalanság állapota, ha elfelejtjük az elfelejthetlent, vagy legalábbis el akarjuk felejteni? Van-e sorsunk anélkül, hogy legfontosabb emlékeink ne lennének elevenek bennünk nap mint nap? Hiszen Auschwitzban nem voltam – így igaz -, de mégsem tekinthető méltósággal viselhető emberi állapotnak, amit kilenc-tíz éves koromban megéltem. Nem azért, mintha, ami a pusztá történéseket illeti, nem történhetett volna semmi szörnyűsegebb egy kilenc-tíz éves gyerekkel. Hanem mert mindaz, ami ez idő alatt történt, azt súlykolta belém, hogy én megkülönböztetett, bármikor megalázható, a közönséges emberek világából kitaszított vagyok, és nem rendelkezem emberi méltósággal. És meggyőződése, hogy minél inkább igyekszik valaki elfelejteni a vele történeteket, azt, amit „ők” vele tettek, annál mélyebben vésődik bele a tudattalanjába, amit „ők” vele megéltetni akartak. „... a túlélők valami olyanról tanúsítottak, ami nem tanúsítható” – mondja Agamben. De minél inkább vonakodik valaki tanúsítani azt, amit vele tettek, annál kevésbé tesz tanúbizonyságot arról is, ami nem tanúsítható. Arról van szó, amiről Manes Sperber „tudósít”: „Egy a lelki egyensúlyt felborító bizonytalanság érzéstől hajtva újból és újból azt kérdezik maguktól, vajon mit gondolhat róluk az ellenfelük; a leginkább attól félnek, hogy nem tetszenek azoknak, akiket ellenségüknek érznek, vagy akiről azt érzik, hogy megvetik őket. Attól való félelmükben, hogy alávetettekké válnak, eleve alárendelik magukat másoknak; megvetik magukat, és aztán az a reményük teszi őket megvetendőkké, hogy ily módon kerülik el a megvetést. Zálogba adják az ellenségnek a becsületüket, s így aláássák saját létalapjukat.” S azután az örökös rossz lelkiismeret. De most folytatnom kell a történetemet.

Március 19.-e vasárnap volt. Ezért is mentünk volna kirándulni. Anyám másnap átvitt magával Halmi doktorbácsihoz a Magyar-Olasz Bankba, ahol apám is dolgozott. A doktor a bank orvosa volt, ő is a bank bérházában lakott, szemben a bankkal, akárcsak mi. Hogy pontosan miről tárgyaltak, azt nem tudom, de a ránk váró veszedelmekről beszélgettek. E beszélgetés eredményeként tudatomba egyelőre nem a megalázottság élménye fészkelte be magát; ellenkezőleg, a beszélgetés azt a megalázó érzésem szüntette meg, hogy szüleim engem nem vesznek komolyan, velem nem beszélnek meg a legfontosabbakat; addig is tudtam, tudnom kellett, hogy veszedelmeknek nézünk elébe. Ha máshonnan nem, anyám és Jolán néni veszekedéséből. De sok egyéb korábbi jelből is, bizonyára; csakhogy ezekre nem emlékszem. Rémlik, hogy túl sokszor hangzott el a „Nicht vor dem Kind!”

A doktor bácsival folytatott beszélgetést követően tizenegy nappal megjelenik a rendelet, hogy április 5.-től a zsidók ruházatukon, a bal mellükön, sárga Dávid-csillagot kötelesek viselni. Hetven év távlatából is emlékszem az igyekezetre, ahogy anyám, meg még valaki, ruhadarabjainkra varrták a csillagot. Hogy akkor mit gondoltam erről? Nem tudom. Csak azt tudom, hogy ma, visszatekintve feltolul bennem a szégyenérzet, hogy másságunk, megkülönböztettségünk közszemlére tételére köteleztek bennünket, s ahelyett, hogy tiltakoztunk volna ezellen – nevetséges; hogyan is lehetett volna tiltakozni? -, buzgón kerestük a csillagkészítéshez szükséges kellékeket. Pontosán emlékszem erre, nagyon mély benyomást kellett tennie rám a dolognak. Majd jött a csillagos ház.

Miért nem lakhatunk továbbra is csak mi magunk a saját lakásunkban? Miért kell együtt lalnunk nagynéném családjával? S a halálos beteg nagymamával? Miért nem mehetünk ki bármikor az utcára? Miért nem szabad nekünk, amit másoknak szabad? Mennyiben vagyunk mi mások, mint a többiek? Megfogalmaztam mindezt? Nem hiszem. De az érzés, hogy minket megaláznak, belém mart, s talán máig sem hevertem ki a sebesülést. De jussak most már a történet végére!

A nyárról csak nagyanyám halála maradt meg emlékként. Meg hogy mi gyerekek játszottunk, rohangásztunk a belülről is sárgára festett ház széles folyosóin. Mit tudtam a deportálásokról, fogalmam sincs. Hogy Horthy a deportálásokat leállította, azt valószínűleg a felnőttek sem tudták. Leszámítva a bombatámadásokat – de hát mit számít az? A bombák nemcsak a csillagos házakra hullanak! -, békés nyár volt. S október 15.-én a Kormányzó Úr Öfőméltóságának a proklamációja: fegyverszünet. Mértéken felül boldogok voltunk, mert nem tudtuk, mennyire elfuserált, mennyire előkészítetlen volt a dolog. Estére már megtudtuk: a nyilasok

átvették a hatalmat. Megaláztatásaink nemhogy nem értek véget, tudtuk azt is, most már én is tudtam: életünk ismét veszélyben forog.

Két eseményre emlékszem még a Nádor utcából. Az első egy razzia a ház udvarán. Nem voltunk otthon, anyám a szomszéd házban fodrászhoz ment, s minket persze magával vitt. Szomszédok jelentették a razziát, maradtunk még a fodrásznál, amikor aztán kiléptünk az üzletből egy hatalmas nyilasba ütköztünk, aki összetépte valamennyi papírunkat - a menlevelet is -, majd elengedett. Az udvaron még mindig a nyilasok és a zsidók. Mentünk tovább a Kossuth térig, ott anyám letépte magáról és rólam a csillagot, s elindultunk visszafelé. Már tiszta volt a levegő.

Egy este azután csöngötnék. A férfiak nem voltak otthon, éppen munkaszolgálatban. Belép két nyilas, s se szó, se beszéd, magával viszi az asszonyokat. Én lettem a négy gyerekből álló család feje. Nagynéném egy pár nap múlva megjön - elengedték még a téglagyárból -, anyám csak két hét múlva: tankcsapdát ásott a Férihegyen, majd meneteltek a német határ felé; útközben anyám megszökött. Ha nem elég okos, már megint jól működtek az ösztönei, belebújt volna a lefízett keretlegény tanácsára egy szénakazalba. Induláskor a keretlegény aztán átszurkálta a kazlat. Hogy végül hogyan szökött meg, arra nem emlékszem. Büszke voltam anyámra, de utólag is ájtárt a rettegés.

Novemberben aztán lekolompoltak - most otthon voltunk - az udvarra, egy óra múlva indulás. Hová? Ki tudja? Végül is a „védett gettóba” mentünk. Másnapra találtunk „lakást”. Negyvened magunkkal két szobában. Hogy itt aztán hányszor kolompoltak le az udvarra, s vittek el közülünk mindig egy pár embert, sejtettük-e már akkor, hogy a Duna partra, ezt nem tudnám megmondani. Az én családom megúsza, túlélte a vészkorszakot. Hogy milyen lelki állapotban? Itt, ebben a Tátra utcai házban ért bennünket januárban a felszabadulás.

Izgalmas, bár veszedelmes kalandok, melyekből végül is „győztesen” kerültünk volna ki, - ha üldöztetésünk egyedüli oka nem az lett volna, hogy kirekesztettnek, feleslegesnek, nem embernek számítottunk. Megaláztak, végső soron megsemmisítésre szántak voltak. És ezt már a magam tíz évével is lehetetlen volt nem észrevennem. S a tíz hónap kitörölhetetlen nyomokat hagyott bennem.

Ha Auschwitznak - magának a megsemmisítő táborok legelborzasztóbbikának, de egyben mindannak, amit szimbolizál - az a legfőbb tanulsága, hogy az ember olyan lény, amely képes túlélni önmagában az embert, akkor ez a folyamat nem a táborban kezdődik; még ha a végeredményt a tábor muzulmánjai tanúsítják is, azok, akik, ha éltek is még, már tényleg túléltek magukban az embert, s így semmit sem voltak képesek tanúsítani. A táborban elégetettek, meszesgödörbe szórtak, a sorozatban gyártott hullák egy folyamat végeredményét képezik, mely folyamat első lépése a megsemmisítésre ítélt megfosztása emberi méltóságuktól. A tömeges népiirtás nem Auschwitz-cal kezdődött az emberiség történetében, s - sajnos - nem is azzal fejeződik be. Auschwitz egyedisége nem abban áll, hogy sok millió ember megsemmisítésének szimbóluma. Auschwitz azért egyedi, mert a vészkorszakban olyanokat irtottak ki, akiket megelőzőleg már többé vagy kevésbé megfosztottak ember-voltuktól. Nem úgy mint klasszikus háborúk, akár pogromok során, ahol az emberek egyik csoportja egy másik csoport életére tört, dühből, félelemből, jól megfontolt érdekből; Auschwitz bizonyos embercsoportok hidegvérű, többnyire technikailag is jól előkészített megsemmisítése azzal a nem titkolt céllal, hogy ezek az embercsoportok többé ne létezzenek és ne is létezhessenek, mert nem emberek. Csak zavaró tényezők. S mielőtt megsemmisítették volna őket, tudomásukra is hozták, hogy az ember-mivoltra nem tarthatnak igényt. S ha ennek a folyamatnak bizonyos hibák eredményeképpen mégis akadtak túlélői, azokkal is közöltetett, és bizonyos értelemben elfogadtatott alacsonyabb rendűségük, az embersorból való kirekesztettségük. Ezen az ítéleten, nem a halálos ítéleten, az embersorból való kirekesztettségről szólón, nem tudjuk egy vállrándítással túltenni magunkat. Akkor sem, ha a kirekesztettség megtapasztalásán túl végül is semmi sem történt velünk.

Elég-e tanúságot tenni a történelekről ahhoz, hogy a kirekesztettség tudatától megszabaduljunk? Mert igenis, erről is lehet tanúságot tenni, nemcsak a megélt pokolról; ez az, amit a láger-túlélők nem tudnak talán. S nyomukban mintha Agamben se hinné. Hogy én is lehetek tanú. A végül is be nem következett vég kezdetének tanúja. De meggyőződésem szerint nemhogy nem elég, sokszor még visszajára is fordul, ha

bosszúért kiáltunk és fogadkozunk: nem engedjük, hogy ilyesmi még egyszer előforduljon. Amit megéltünk, zárójelbe tesszük, kirekesztjük a magunk és az emberiség történetéből. Igen: a visszájára fordul: hiszen a megalázottságot csak megalázással lehet megbosszulni; s mi van akkor, ha netán a másinak is tudomására hoztuk: te sem vagy ember? - Nem engedni, hogy még egyszer megtörténjék? Micsoda felfuvalkodottság! Ha isten – aki nekem nincs - egyszer megengedte, hogy megtörténjék, miért ne engedné meg még egyszer, és számtalanszor újra. S hogy ezt a gondolatot, ha élni akarok, felemelt fejjel élni, el kell tudnom viselni.

Hosszú volt az út, melyet meg kellett tennem, míg megértettem: csak akkor leszek képes túllépni – már amennyire ember egyáltalában képes lehet erre – megalázottságomon, kirekesztettségemen, ha képes vagyok feladni a történelem olyan felfogását, mely szerint az, némelykor véletlen kitérőkön keresztül is, végül olyan végállapothoz – vagy éppenséggel az „igazi” történelemhez, egyre megy – vezet, amelyben a „humánus”, az „elpusztíthatatlan emberi szubsztancia” győzedelmeskedik. Amelyben megvalósul az igazi emberi lényeg. Ha képes vagyok elfogadni, hogy nincsen olyan, hogy emberi lényeg, hogy nincsen olyan, hogy emberi szubsztancia, hogy a fecsegő felszín mögött semmi sincsen, vagy – ha így jobban hangzik – éppen a SEMMI van. S hogy attól még lehetek ember, ha velem ez netán újból megtörténik. Míg megértettem, miképpen tudom megérteni a nietzschei örök visszatérés gondolatát.

El kell viselnem a gondolatot: bármikor visszatérhet, amit megéltem. Ennek tudatában talán tehetek is ellene valamit. S nemcsak ordítozhatok, hogy ezt nem engedjük meg még egyszer megtörténni. Ki nem engedi meg és kinek? Igazán nem muszáj azt mondanom Nietzsche démonának: „Isten vagy és sohasem hallottam még istenibbet ennél!” S mégis feltörhet bennem a jóindulat, hogy tanúbizonyságot tehessek önmagam és az élet iránt. Így megérthetem, hogy igenis ember vagyok, mint az is, aki éppenséggel bele lőhetett volna a Dunába. S véletlenségből vagy hanyagságból nem tette. „Világosíts föl gyermeked, a haramiák emberek.” De az „emberi szubsztancia” nem elpusztíthatatlan, hiszen nem létezik. Tisztánlátás, nem pedig a vigasztalás a filozófia feladata.

Vas István

A kimondhatatlan. Válogatott versek, Budapest, Szépirodalmi, 1972

Budapest balladája

Egész alacsony szintre szálltak,
Hidak és házak közelébe
A bombázók. "Terrorizáltak".
A város meglapult, szegényke.
Megtelt, majd kiürült az utca.
Az autók túszokat kerestek.
Vasárnap vették birtokukba
A megalázott Budapestet.

Azóta hó lepi a Várat
S a várost is. Ruhát cserélve
A kikelet is bújdosásnak
Adja fejét. Fut vissza, Délre.
A költő fél, hiába futna.
Hetykén rímel, de gyomra reszket.
Talán csak ő az, aki tudja,
Hogy megalázzák Budapestet.

Szegény vendéglők, kávéházak!
Zuhan a város csúf sötétbe.
A hódítók gót gajdja árad
S a bennszülöttek rettegése.
Nekik szolgál a Vár, a Posta
- Hipnotizőrnek rossz idegzet -
S egy gyors, gyakorlott kéz kifosztja
A megalázott Budapestet.

Lehetsz herceg vagy kommunista,
De szégyenünket már ne vesd vissza.
Tekintések szánva, ne szídvá
A megalázott Budapestet.

(1944)

Nem a halál

Tiberius kifinomult korát
Kívánom egyre vissza mostanában,
Az egyszerű és ártatlan halált,
A mérgeket s nyitott eret a kádban.

De végzetem modern mocskokba ránt
A gázkamrák s a klórmész korszakában –
Múzsám, segíts, hogy elmém undorát

Korom szemébe viszont kiokádjam.

Nem a halál, csupán az út oda
A gyávaság kegyetlen cinkosa:
Árnya szívemre száll, rabolni rangját.

Gépkocsi berreg. Beteg idegek.
Ha összefognak, mit készítenek
A német rendszer és a honi bitangság?

(1944)

1944 június 6

Zöld autó, zöld egyenruhában szőke tiszt,
S míg mellette vigan figyel vadászkutyája,
E város életét Párizs és Moszkva közt
A német szelíden, de láthatóan utálja.

Fékez a gépkocsi. Piros fény. Tilos út.
A tiszt maga elé néz, vár és messzegondol.
Egy lelkes úriember látja, odafut.
Ragyogni kezd kopasz feje a buzgalomtól.

S töri a szót: "*Sie fahren nach Astoria?*"
A tiszthez görnyed, az felé se nézve, hümmög.
Az úritök fején verejték-glória:
Most ő is segített nagy szövetségesünknek.

A jelzőlámpa már pirosból zöldre vált.
Az úr még hadonász hebegve és hadarva.
Barbár, de csöndes és zárt és civilizált
Szigorral néz a tiszt a hevülő magyarra.

S míg teuto-nordikus göggel a barna eb
Visszatekint, az úr még ott mered makogva.
Felhők mögül a nap már egyre melegebb
S tört, sárga fénye süt a sárga csillagokra.

S a fogcsikorgatás, a kín, a döghalál,
Szóval a huszadik Krisztus-utáni század
Vad szívverése egy pillanatig megáll.
Rikkancs fut. Nagy betűk. Hajnalban partra szálltak.

(1944)

Júliusi jegyzetek

A fényben a város, mint egy idióta,
Végezte elé szép fejét lehajtja.
Tombol a téboly benne tavasz óta,
És nézd, a tetvek hogy nyüzsögnek rajta.

*

Kövezeten kopog a hosszú, hűvös
Zápor a nyár közepén -
Fázva figyel rá csontjával a bűnös,
A föld is most eszmél, szegény,

Megérti, hogy a nap egyszer letűnhet,
S hogy sose lesz fiatalabb -
Mi volt ez veled? örület vagy ünnep?
Mint majdan a föld alatt,

Úgy vagyok nélküled, elbújt napocskám:
Hozd vissza a nyarat -
Jaj lesz annak, aki szüretje múltán
Magára marad.

*

Mi az, amit találtál? Pár papírlap,
Melyekből az örület kicsap.
Te is bolond vagy. Három éve bírlak
S alig tudom, ki vagy.

*

Cherbourg, Siena, Minszk... a végzet
Három felől egy célba fut.
Azaz döcög. A bosszúval mit érek,
Ha meggyilkolták már Anyut?

*

Anyuska olyan kicsi volt
És csúnya is volt. Zokogott.
A rettegés meg pakkolás
Közben megcsúfult, lefogyott.
Gömbölyű, tréfás arca most
Megnyúlt s a csontokig apadt.
Könnyzacskó gyűlt és ferde ránc
Csillogó, szép szeme alatt.

*

Azóta sárgacsillagú
Házban lakik. Látom naponta.
Még nem akadok a kapu
Előtt kivont csendőrszuronyra.

Ha bejutok hozzá, osonva,
Nem sír, még néha mosolyog.
Még nem zárták be zárt vagonba
A németek, a magyarok.

*

Pecsét mögött zsúfolva állnak
Volt bútoraink a sötétben,
A perzsa szőnyegek, az ágyak,
Az ingaóra, mintha régen,
Még bong az üresömlő csendbe,
Megreccsen a halfarkú lámpa,
S még érintetlen a kelengye,
Húgom damasztja, porcelánja.

*

Csak én maradtam az üres lakásban.
Ha járok, kongnak a termek. Csak én fürdök a kádban.
A kávéházban egyedül merengek,
A többiek vagy bújdosásba mentek
Vagy hurcolja őket a hadigép,
Igaz, hogy csak rabszolgaképp.
Aki szerencsésebb, az engem nem keres.
Nem rendezett a helyzetem, csupán kivételes.
Öt éve halt meg az, akit szerettem.
Most halni készülök azok, akiktől eredtem.
De undoromat ők sem értenék.
Minden közösségnek csak szegyenét
Érzem. A szép összhang vijjogva vész el.
Az élet partján füstölök, félszeg és torz kivétel.

*

Képzeletem mindent megízlel, eszem mindent megért,
És rettegek a gyilkostól és rettegek a gyilkosért.

(1944)

Októberi jegyzetek

Az őrsemek közt, kint, az őszi ködben,
Az éjszakában mennyi árny suhant!
Bolond remény... reggelre visszadöbben:
Ez az egész? e néhány ágyúhang?
E ritka gépfegyverzaj? egy maroknyi
Úr-karaván a horda holt porában:
Magyarország... hozzá lehet-e szokni,
Hogy agyrém volt csak néhány koponyában?

*

Még nem tudom, ma hol alszom. Naponta újabb
Ötlet: ládába vagy cserépkályhába bújjak?
Orroperáció kellene vagy paróka?
Beágyaztak dohos dunyhákba, takarókba.
Mindig megrezzenek, ha reccsen némi hang,
Utcán, ha szembejön három nyilas suhanc.
Rendő, csendő, detektív és halálfejes
Ütődött banda most mind engem keres.
Túl élesen ragyog az október nap
És éppen rám. Mi lesz, ha megállítanak?
És este hasztalan örülnék már a ködnek:
Mögötte óriás gépkocsik dübörögnek,
Fényszóró villan egy percig. Mi lesz, ha látják,
Vetülve a falon, óasszír orrom árnyát?

*

Nem duzzad a vérem szomorú tengere már, ha
Meglátom néha dombos térdedet,
De mély idegemben a félelem árja
Csitul, ha hozzád érhetek.

Ha most nem pusztulok el, azután vigan élni
Ahhoz futok megint - tudd meg! - aki
Az életemet nevetve megérti
S nevetve el is engedi.

De most egyedül ülök és idegen lakásban
S a sötétben rejtőzve remegek,
Hogy itt légy holnap és újra lássam
Arannyal párás szemedet.

*

Idén is majd együtt ülünk-e téli,
Teázó, fával fűtött esteken?
Jó szökni tőled, még jobb visszatérni
Hozzád. Nem érted? Ne légy esztelen,

Hiszen nekem még Isten is csak addig
Kell, míg szabadon enged és megért,
Míg érzem biztosan, hogy nem haragszik,
De elmosolyodik szökésemért.

Én vissza-visszatérni szeretnék
Istenhez is. Te bűnössé teszel csak
S bocsánattal telítéd szemedet,
Hogy jószágodban újra meglakoljak.
Nem mondhatok le semmiről. De meglásd,
Ha megmentesz, megint el fogsz ítélni.
A pusztulás előtt se vallhatok mást:
Megszökni jó, de még jobb visszatérni.

(1944)

November

Három hét óta nem jártam az utcán.
 Most is csak épp egy napra hagytam el
 A sötétlő színekkel tarka könyvtárt.
 Fekete ég volt, fekete november.
 A városban jobbra fosztogattak,
 Rendőrök, katonák és nyilasok,
 Németek és magyarok. Szekerek,
 Nagy teherautók, kézi talyigák
 Vitték a szajrét föl a Várba és
 Mindenfelé. Néha egy robbanásnak
 Vagy ágyúszónak mene-tékel-ét
 Hallhatta az elbarmult pesti nép,
 De már hozzászokott s hülye közönnyel
 Haladt a hevenyészett fahídon.
 Először láttam a Dunába térdelt
 Margit-hídat, a pesti pusztulásnak
 Hasztalanul könyörgő hírnökét.
 Egy napra jöttem el rejtkehelyemről:
 Csak épp egyszer akartam látni még
 A Hold utcát, a Szabadság tered,
 A kávéházakat, a Lánchidat. De
 Erre se jutott már idő. Anyámat
 Láttam. Alig bírt lépést tartani:
 Sokakkal együtt hajtották. Tíz éves
 Fiú ugrott ki hirtelen a sorból.
 Szökni akart. Egy fegyveres suhanc
 Utána lőtt. A fiú elbukott.
 Hozzá ugrott az anyja is, de ő
 Épp csak megsebesült. Egy nő a járdán
 Így szólt fiához: "Nini, a zsidókat
 Hajtják ott!" A gyerek bámult. A hajtók
 Között kevés volt sváb. Sokan ízes
 Vasi, alföldi vagy nógrádi nyelven
 És győztes kedvvel nógatták a zsákmányt.
 Nem mentek lassan. Mire én hajón Budára értem, ott voltak batyúkkal.
 A sötétben, a zuhogó esőben
 Anyám kicsiny alakja fekete
 Ruhában és kifúlva tipegett
 Újlak felé. Este a társaság
 - Tán vigaszul? - arról beszélt, kiket
 Kell majd akasztani. De én Anyut
 Már szívesen képzeltem volna el
 A sárban végignyúlva gyors golyótól.
 S a délutáni nő tán nemsokára
 Majd így szól gyermekéhez: "Nini, hajtják
 A nyilasokat!" Elgondoltam azt is,
 Lehet, hogy még tíz-húsz évig élek,
 És hogy a magyarra ítéletes
 Életfogytiglan tart. Éjfél után

Behallatszott a zuhogó eső,
És tudtam, hogy a téglagyár szabad
Udvarán épp az eső szakad
Anyámra is. Fűtöttek. Ittam-ettem.
Vörösbort, húst. Marika sírt helyettem.

(1944)

Pesti elégia (1957)

Micsoda város! Mocsokkal vastagon loccsan a sár.
A gyász bíborát latyakkal igyekszik befedni február.
Az ólmos esővel szüntelen szaporodva szemét szitál.

Koromtól feketéllnek erjedve a hókupacok.
Fölsebzett, csonkított teste a lucsokba belevacog
A Városnak, amellyel a sárban is egy vagyok.

A Körút sebeit mint rossz hadivatta borítja a köd.
A Royal, az Emke még fekete, üszkös – már nem füstölög.
A New York új villanya vibrál a tátozó romok között.

A Városnak, mely a városölő éghajlatot kiállta,
Tápázkodik, kigyúllad meggyötört léhasága,
Nem fullad bele most sem a malteros, terjedő sárba.

Tíz óra. Az élet villanya vibrál még – nem sokáig.
A csüggedés gyámoltalanul berúgva a sárba okádik.
Gyér gépkocsizaj rebbenti Pest gubbasztó éjszakáit.

De micsoda hangok szálltak a Város utcáin át!
Sosevölt remény hallatta itt fiatal füttyszavát,
S szikráztatta föl érveit a végső tisztaság.

Emlékszik fényeire még egymásra villanó szemünk –
Ugye, szegény barátaim, mi mindenre emlékezünk?
A Város kihagyó kőszíve együtt dobog velünk.

Kihagy a Város kőszíve, de meg nem áll soha,
S ha minden követ lerontaná a Végzet valaha,
Az Időben épül újra föl, mert van hozzá joga.

Mert nem a kövei teszik, traverzei, falai,
Ha százszor leromboltatik, megmarad annak, ami:
Meg tudta örök életét a Haláltól váltani.

A Város megváltotta magát és meg tudott váltani engem:
Ott úsznak minden bűneim a februári szennyben.
Meglett a nagy Feloldozás, a földön, a jelenben.

S kihull szívemből a kárhozat, a magányos bélyegű bánat:

A Város megváltotta magát és megváltott magának.
Sebeiből felém ragyog a nem remélt bocsánat.

Kihúnyt már minden villany és dereng a ködben a hit:
Tudom, valahogy, valahol majd beszámíttatik,
Hogy itt éltem és egyszer sem akartam élni máshol, csak itt.